

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN
CUMHURİYET DÖNEMİ KAMU YÖNETİMİNİN
YAPILANMASINA ETKİLERİ**

HANİFİ TOSUN

Tez Danışmanı
PROF.DR. KEMAL GÖRMEZ

**YÜKSEK LİSANS
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
KENTLEŞME VE ÇEVRE SORUNLARI BİLİM DALI**

Haziran 2022

**İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN
CUMHURİYET DÖNEMİ KAMU YÖNETİMİNİN
YAPILANMASINA ETKİLERİ**

HANİFİ TOSUN

**YÜKSEK LİSANS
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
KENTLEŞME VE ÇEVRE SORUNLARI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

HAZİRAN 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri, dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hanifi TOSUN

28/06/2022

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN
CUMHURİYET DÖNEMİ KAMU YÖNETİMİNİN
YAPILANMASINA ETKİLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hanifi TOSUN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Haziran 2022

ÖZET

İttihat ve Terakki hareketinin arkasında “Yeni Osmanlılar” hareketi bulunmaktadır. Yeni Osmanlılar ya da Batı’daki adlandırmasıyla Jön Türk düşüncesi, anayasacılığın yanında, yerli burjuvazinin önünü açacak kontrolü bir iktisadi liberalizm ve bir “Osmanlı vatani” fikrini esas alır. Cumhuriyetin başındaki düşünce yapısı, özellikle Osmanlı Devletinden, Türkiye Cumhuriyeti’ne gelişimlerle aktarılan, Batılı devletleri örnek alan Batılılaşma/Modernleşme sürecinde şekillenmeye başlamıştır. Genç aydın muhalefeti hareketi olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 sonrasında tedricen siyasal iktidarı üstlenmiş, Cumhuriyet kamu yönetimine aktardığı politikaları ve fikriyatı ile birçok devlet mekanizmasının dönüşümüne kaynaklık etmiştir.

Bilim Kodu : 117111
Anahtar Kelimeler : İttihat ve Terakki Cemiyeti, Tanzimat, II. Meşrutiyet, Türkçülük
Sayfa Adedi : 119
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

OF THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS REPUBLIC PERIOD
PUBLIC ADMINISTRATION EFFECTS ON STRUCTURING

(M.Sc. Thesis)

Hanifi TOSUN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

June 2022

ABSTRACT

Behind the Committee of Union and Progress is the "New Ottomans" movement. The thought of the New Ottomans, or the Young Turk as it is called in the West, is based on the idea of an economic liberalism and an "Ottoman homeland", the control that will pave the way for the local bourgeoisie, as well as constitutionalism. The mentality at the beginning of the Republic began to take shape in the process of Westernization/Modernization, which was transferred from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey with developments and took the Western states as an example. The Committee of Union and Progress, which emerged as a young intellectual opposition movement, gradually assumed the political power after 1908, and became a source for the transformation of many state mechanisms with its policies and ideas transferred to the public administration of the Republic.

Science Code : 117111
Key Words : Committee Of Union and Progress, Reorganization,
II. Constitutionalism, Turkism
Page Number : 119
Supervisor : Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

TEŞEKKÜR

Çok kıymetli tez hocam Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ, konusunu belirlemeden nihayetlendirme anına kadar; bilgisi, alakası, yönlendirmeleri, saygın duruşu, yüksek iletişimi ve güveni sayesinde yazılan bu emeğin mimarıdır. Çok değerli tez hocama yapmış olduğu her şey ve sabrı için teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kıymetli jüri hocalarım Prof. Dr. Y. Furak ŞEN ve Doç. Dr. Hazal Ilgın BAŞARMAK'a savunma sürecimdeki yönlendirmeleri ve naiflikleri için çok teşekkür ederim.

Yüksek lisans sürecinde varlıklarını daima hissettiğim, sırtımı güvenle kendilerine yasladığım çok kıymetli anneme, babama ve kardeşlerime; benden destek, sevgi ve alakalarını eksik etmeyen, muhabbetleriyle beni daima isteklendiren ve tez sürecime katkıda bulunma naifliğini gösteren çok değerli kayınpederim Doç. Dr. Musa ERKAYA'ya teşekkür ederim.

Kendileriyle yaptığım muhabbetlerde her defasında farklı bir merak, heyecan uyandırmayı başaran ve tez sürecimde çalışmama olan alakalarından ötürü çok kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞAHİN ve Abdullah KAÇMAZ'a; eğitim hayatım boyunca bana öğretileriyle tesir eden başta Dr. Öğr. Üyesi Belma TOKUROĞLU olmak üzere isimlerini burada anmadığım Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesindeki saygıdeğer hocalarıma, arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son sözüm; tüm tez sürecim boyunca, bana destek olan, çalışmalarına odaklanmam için beni sürekli teşvik eden, benimle heyecanlanıp benim için konfor alanı oluşturan, hayatın tüm sorumluluklarını beraber omuzladığım, her daim yanımda olan, güvenini ve inancımı içtenlikle hissettiren sevgili eşim Arş. Gör. Dr. Müberra ERKAYA TOSUN'a canı gönülden teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
1. GİRİŞ.....	1
2. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI YÖNETİM SİSTEMİ.....	9
2.1. Osmanlı Devleti’nde Reformları Gerekli Kılan Sebepler.....	9
2.2. Tanzimat Öncesi Reform Hareketleri	13
2.2.1. Koçi Bey Risalesi	13
2.2.2. III. Selim Dönemindeki Girişimler.....	14
2.2.3. II. Mahmud Dönemindeki Girişimler	15
3. TANZİMAT SONRASI SİYASAL GELİŞMELER	19
3.1. Tanzimat ve Zihniyeti	19
3.1.1. Terakki ve Medeniyet	22
3.1.2. Nizam ve Hukuk.....	22
3.1.3. Tanzimat Sonrası Devlet Yapısındaki Değişimler	23
3.1.4. Tanzimat Dönemi’nde Düzenlemeler ve Yenilikler	25
3.1.5. Tanzimat Dönemi Bürokrasisinin Yapısal Yönleri.....	25
3.2. Islahat Fermanı.....	31
3.3. Kânûn-i Esâsî.....	32
3.4. İkinci Abdülhamid Dönemi	36
3.4.1. İkinci Abdülhamid’in Siyasal Düşüncesi	36
3.4.2. İkinci Abdülhamid Döneminde Merkezi Yönetim ve Taşra Yönetimi.....	39
4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ’NİN KURULUŞ SÜRECİ.....	43
4.1. Yeni Osmanlılar Hareketi.....	43
4.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Ortaya Çıkışı	45

4.3.	İttihat ve Terakki Cemiyeti Düşünsel Kökleri ve Gelişimi.....	47
4.3.1.	Ahmet Rıza	50
4.3.2.	Prens Sabahattin	52
4.3.2.1.	Fikirleri.....	52
4.3.2.2.	Faaliyetleri	54
4.4.	1908 Devriminin Hazırlık Süreci	57
4.5.	İkinci Meşrutiyet'in İlanı	59
4.5.1.	Yönetimde Otorite Sorunsalı	62
4.5.2.	İkinci Meşrutiyet Düzenlemeleri	63
4.5.3.	31 Mart Hadisesi	64
4.6.	İttihat ve Terakki Cemiyetinin İdeolojisinde Belirsizlik Süreci	66
5.	İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ DÜŞÜNCE YAPISININ CUMHURİYET DÖNEMİ KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ	75
5.1.	İttihat ve Terakki İktidarının Devlet Yönetimine Etkileri.....	75
5.2.	Bab-ı Ali Baskını.....	76
5.3.	Mahmud Şevket Paşa Suikastı	76
5.4.	İttihat Terakki'nin Aydınlikçı Mutlakiyet Yaklaşımı.....	77
5.5.	İttihat ve Terakki İktidarının Güçlenmesi.....	78
5.6.	İttihatçı İktidarının Olumsuz Etkileri	79
5.7.	Ekonomi	80
5.8.	Milli İktisat Çabaları.....	82
5.9.	Demokratik Hareketler	86
5.10.	İttihatçılık Faaliyetlerinde Milliyetçiliğin ve Türkçülüğün Gelişimi	87
5.11.	Devlet ve Toplum Alanında 2. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Aktarılan Siyasi, İktisadi, Fikri ve Kültürel Yansımalar	91
5.11.1.	Siyasal Kavramların Yansımaları	91
5.11.1.1.	Devletçilik.....	91

5.11.1.2. Halkçılık	93
5.11.1.3. Laiklik.....	94
5.11.2. İktisadi Gelişmeler	95
5.11.3. Anayasal Gelişmeler.....	96
5.11.4. Sosyo kültürel gelişmeler	99
5.11.4.1. Latin harfleri konusu	99
5.11.4.2. Kadın hakları konusu	100
6. SONUÇ	101
KAYNAKÇA	113
ÖZGEÇMİŞ.....	119

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan modernleşme hareketleri ve Cumhuriyet'ten önce cereyan eden “*Demokrasi Fikriyatı*”; İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi ve düşünce yapısı ile kendisinden sonra kurulan Türk devletini birçok yönüyle etkilemiştir.

1889 yılında İttihad-ı Osmani adıyla kurulan Cemiyet çalışmalarını, Ahmet RIZA liderliğinde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında yürütmüştür. II. Abdülhamid'in istibdat yönetimi karşısında büyük bir bölümü yurt dışına giden çekirdek kadro, Meşveret gazetesi üzerinden Jön Türk muhalefeti oluşturmaya başlamıştır.

Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikriyatının gelişimi ve ayrışması bağlamında, pozitivist Ahmet Rıza, muhafazakâr Mizancı Murat, liberal Prens Sabahattin'in görüşleri öne çıkmaktadır.

1902 tarihinde gerçekleşen ve çok sayıda etnik unsurun temsilcisinin katıldığı ilk Jön Türk kongresinde fikir ayrılıkları bariz şekilde ortaya çıkmıştır. Tartışmalara ve yol ayrımına neden olan esas husus, muhtemel bir ihtilal durumunda yabancı ülke devletlerinin müdahalesinin olup olmamasıdır. Ahmet Rıza grubu bunu reddederken, Prens Sabahattin grubu Adem-i merkeziyetçi bir anlayışla bu görüşü savunmuştur.

Kazım Karabekir Paşa'nın nitelendirmesine göre, Selanik'te 3. Ordu subaylarının “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” ismiyle bir araya gelmesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti yeniden kurulmuştur.

1907 tarihli II. Jön Türk Kongresinde parlamenter bir yönetim tarzına ilişkin tartışmalar yoğunluk kazanmış, Selanik grubunun da dahil olmasıyla, İttihat ve Terakki oluşumu hem Selanik merkezli bir konuma gelmiş hem de daha fazla ihtilalci bir yapıya dönüşmüştür.

Genç aydın muhalefeti hareketi olarak ortaya çıkan İttihatçılığın, 1908 sonrasında tedricen siyasal iktidarda olduğu dönemde, yönetsel ve siyasal alanlarda birçok mühim değişiklikler yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iktisadi buhran ve askeri başarısızlıkların yanı sıra Reval görüşmeleri sonrası Makedonya'nın kaybedilmesi, Niyazi Bey'in dağa çıkması ve akabinde Arnavutluk'taki isyan girişimi, II. Meşrutiyeti için zemin hazırlamıştır.

Böylece 1908-1918 yıllar arası tarihimiz açısından İttihat ve Terakki iktidarı dönemi başlamıştır. Ancak bu süreç aynı zamanda çok partili bir düzen içinde İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarını sağlayamadığı bir süreçtir. Devletin içinde bulunduğu çetin koşullar, ittihatçıları baskı ve korku yöntemleriyle birleşince İttihatçılara karşı muhalif örgütlenmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası adıyla örgütlenen yapı Bab-ı Ali hadisesi ile iktidarı yeniden ele geçirmiştir. 1913 yılına kadar süreç devam etmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetlerini Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa öncülüğünde Fırka olarak sürdürmüştür. 30 Ekim Mondros Mütarekesi ile de İttihat ve Terakki fiili olarak dağılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisi olarak ifade edebileceğimiz Üç Tarz-ı Siyaset (Osmanlılık-İslamcılık-Türkçülük), Batılılaşma/Batıcılık ekseninde gelişerek, Cumhuriyet'e aktarılan bütün siyasal akımlar ile Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet kurum ve yönetim anlayışına tesir etmiştir.

Ziya GÖKALP ve Yusuf AKÇURA başta olmak üzere irade-i milliye anlayışının hâkim kılınmasını savunanlar, Unsur-u asli olarak Türkçülüğün ve milliyetçiliğin gelişiminde aktif rol alan isimler olmuşlardır.

Bu amaçla yurt içinde ve dışındaki örgütlenmeler üzerinden yabancı etkisinin azaltılması, siyasal, toplumsal ve iktisadi anlamda devletin millileşmesine yönelik Türk Derneği, Genç Kalemler Dergisi, Türk Yurdu Dergisi ve Türk Ocağı Cemiyeti, faaliyetleri önem arz etmektedir.

Cumhuriyetin başındaki düşünce yapısı, özellikle Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne gelişimlerle aktarılan, Batılı devletleri örnek alan Batılılaşma/Modernleşme sürecinde şekillenmeye başlamıştır.

Osmanlı Modernleşme/Düşünce hareketi; az sayıdaki yönetici aydın bir grubun, siyasal yenilikler amaçlarını, kendi hedefleri doğrultusunda denge ve güç siyaseti izleyerek gerçekleştirmeye çalıştıkları bir süreçtir.

Batı kültürüyle daima ilişkili olan Osmanlı Devleti, yükselme döneminde, kendi uygarlıklarını Batılı ülkelerden üstün görse de gerileme süreciyle başlayan İmparatorluğun zayıflamasının nedeni, ilk olarak yönetimde ortaya çıkan aksaklıklar ve Batılı ülkelerin askeri alandaki üstünlüğü ile yanıtlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğundan günümüz Türkiye'sine inkılap hareketleri daha çok iki ana eksen üzerinde tartışılmıştır. Birinci olarak, Osmanlı devlet geleneğinden ve siyasi-idari yapılarından uzaklaşma, ikinci olarak ise Cumhuriyetin kurucu bir moment olarak ortaya çıkmasına rağmen Osmanlı devlet-ebed-müddet anlayışının devamlılığı konusudur.

İki eksen sarmalında gelişen Cumhuriyet dönemi düşünce ve devlet yapısı biçimlerini anlayabilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal ve yönetsel yapının değiştirilmesine ve iyileştirilmesine yönelik önemli girişimlerin olduğu III. Selim dönemi, II. Mahmud dönemi yenilikler ile Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine miras bırakan düzenlemeleriyle Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet gelişmelerini incelemek gerekir.

Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet tartışmalarının ve uygulamalarının siyasi tarihimiz açısından devrim nitelikli sonuçları, İmparatorluk sonrası inşa edilen milli devletin yapısal dönüşümüne kaynaklık etmiştir.

II. Meşrutiyet ile alınan kararlar, modern Türkiye Cumhuriyeti Devletinin oluşum felsefesi ve kamu yönetiminin yanı sıra milli ulus oluşturma bağlamında toplumsal yapının şekillenmesinde çok önemli rol oynamıştır.

Araştırmanın Kapsamı

Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu çöküşten çıkarmak, “Vatan Nasıl Kurtulur” sorusuna yönelik reçete ortaya koymak ve II. Abdülhamid istibdadına son vererek anayasal bir düzen tesis etmek amacıyla kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem zihinsel alt yapısı hem de Cumhuriyet'e mirası ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma giriş, dört ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır.

Birinci başlıkta; Osmanlı modernleşme hareketleri bağlamında ilk olarak kendisini gösteren ve sonraki dönem gelişmelerini tetikleyen önemli hususlar ele alınmıştır.

İkinci başlıkta, Tanzimat ile siyasi tarihimize giren kavramlar, değişen zihniyet, Tanzimat'ın getirdiği yenilikler ve bürokrasiye yansımaları, İttihat ve Terakki oluşumunun asıl sebeplerinden olan II. Abdülhamid dönemi ve ideolojisi, ilk meşruti yönetim denemeleri ve etkileri konu alınmıştır.

Üçüncü başlıkta, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kökleri, oluşumu, ideolojik gelişim süreci, yeniden meşruti yönetimin tesisi noktasındaki devrimsel girişimleri ve getirdiği yenilikler ele alınmıştır.

Dördüncü ve son başlıkta; yeni inşa edilen milli devletin oluşumu, kamu yönetiminin şekillenmesi, devlet yapısı ve felsefesi, Türkçülük ve milliyetçiliğin gelişimi, modern Türkiye dönüşümü bağlamında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin rolü üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Amacı

Osmanlı İmparatorluğunun bekasını temin edecek bir yolun bulunması ve devletin ihya edilmesinin arayışı bağlamında gerçekleşen, İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetleri ekseninde Cumhuriyet kamu yönetiminin dönüşümü ele alınmıştır.

Bu kapsamda çalışmamızdaki amacımız;

- “Cumhuriyet ile Osmanlı'dan radikal bir şekilde kopulmadığı ve **Atatürk reformlarının** kendiliğinden birden bire ortaya çıkmadığı,
- Yeni rejim ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki **derin köprünün** İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetleri ve birikimi olduğu,
- Genel kabulün aksine, **II. Meşrutiyet'in aslında ilkinin devamı değil**, ilanı sürecindeki amansız bir mücadele ve ideolojinin sonucu olarak milli mücadele ve Cumhuriyet dönemi kamu yönetimi reformlarını şekillendirdiği,
- **Türkiye'nin günümüz demokrasisi ve sorunsalları** bağlamında İttihat ve Terakki örgütlenmesinin görünümü” konularını ele almaktır.

Araştırmanın Önemi

İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi, son dönem Türk tarihi açısından en çok tartışmanın yaşandığı konulardan biridir. Her ne kadar İttihat ve Terakki ile alakalı son yıllarda yazılan kaynaklar olsa da bu alanın yeni analizlere muhtaç olduğu görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan İttihatçılığın Cumhuriyet'e etkileri ve bu etkiler çerçevesinde yapılan değişim ve dönüşümlerin devlet ve topluma yansıma biçimlerinin iyi bir şekilde anlaşılması, Cumhuriyetimizin fikri temellerini yaşatmada önemli bir etken olacaktır.

Araştırmanın Soruları

Tezimizin varsayımlarını ortaya koymak amacıyla;

“İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi tarihimizde rol aldığı süreçteki fikri dönüşümünün yeni kurulan Cumhuriyet'i siyasal, hukuksal, iktisadi ve sosyal açıdan nasıl etkilediği,

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çok kısa sürede ve genç kadrosuyla, Cumhuriyet gibi Türk demokrasi tarihimizin en önemli devrimine nasıl kaynaklık ettiği,

İttihat ve Terakki dönemindeki fikri dönüşümlerin, Cumhuriyet dönemi kamu yönetimine nasıl yansıdığı” sorularına yanıt aranmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

- Çalışmamızda Türk demokrasi tarihi ve sorunsalları açısından **İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Cumhuriyet kamu yönetiminde nasıl başat aktör olabildiği sorusu ile oluşturduğumuz hipoteze ilişkin** tezin amacını yansıtacak şekilde veri toplama yöntemi olarak ön hazırlık okumaları, **literatür taramaları** yolu izlenmiştir.
- Çalışma sahasına giren temel kaynaklara başvurulmaya çalışılmış; telif tetkik eserler, nizamnameler, meclis raporları, arşiv belgeleri, dergiler, hatıratlar, internet kaynakları kullanılmış ve taranmıştır.

Telif Tetkik Eserler

Tüm akademik çalışmaların olmazsa olmazlarından olan telif-tetkik eserler bizim çalışmamızda da önemli bir yer tutmaktadır. Bu kaynak grubunun verileri, çeşitli bölümlerin analizleri karşılaştırma ve sorgulama yöntemine de başvurularak yazıldığını ifade etmemiz gerekir.

Her ne kadar İttihat ve Terakki ile alakalı son yıllarda yazılan kaynaklar olsa da bu alan yeni analizlere muhtaçtır. Tez yazım sürecinde kaynakları kullanma yönteminde analiz metodu olarak bu bakış açısı yansıtılmaya çalışılmıştır.

Nizamnameler-Meclis Raporları

İttihat ve Terakki'nin fikir ve amaçlarının en net görüldüğü, yıllar içerisindeki değişimlerin neler olduğunu anlamamız açısından ortak bildiri niteliğindeki bu kaynaklar incelenmiş, özellikle telif tetkik eserler içerisinde yer alan veriler kullanılmaya çalışılmıştır.

Arşiv Belgeleri

Tezimizin ana kaynağı olmamakla birlikte birincil kaynak grubunda yer alan Arşiv belgeleri bizim tezimizin de önemli kaynaklarından. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv belgelerinden istifade ettiğimiz veriler döneme işaret etmek için örnek sunmak maksadıyla kullanılmıştır.

Hatıratlar

Çalışmamız bir fikir tarihi çalışması olduğundan mütevellit o dönemde yaşamış, konumuz çerçevesinde önde gelen şahsiyetlerin yaşadıkları hayatlar, birbirleriyle münasebetleri ve en önemlisi Osmanlı Devleti'nin kurtarılması, İttihat ve Terakki ve II. Meşrutiyet Dönemi süreciyle alakalı şahsi kanaatlerinin neler olduğunu net bir şekilde görebildiğimiz Hatıralar ve Biyografilere literatür taraması aşamasında oldukça faydalanılmıştır.

Tez yazım sürecinde hatıratlar, güvenilirlikleri de göz önünde bulundurularak kullanılmıştır. **Ahmet Rıza, Enver Paşa, Talat Paşa, İbrahim Temo, Halil Mentеше** vb. anıları önde gelmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Tez, İttihat ve Terakki Cemiyetinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki tesirleri üzerinedir. Çalışma konusu itibariyle çok geniş bir çerçevede ele alınabilir ancak araştırmamız açısından eski Türkçeye hâkim olmamam, tezimin sınırlılığını oluşturmaktadır.

Tez konumuzun tarihsel bir yönünün bulunması, zihinsel dönüşümün ele alınması nedeniyle kaynakçamızın ana kaynak grubunu oluşturmaya da önemli bir yer tutan ve İttihat ve Terakki Cemiyetini'nin oluşumundan kendisinden sonra kurulunan Türk devletinin hangi yönlerden etkilediğini anlamamız noktasında önem arz eden nizamnameler, meclis raporları, arşiv belgeleri ve mecmualar, telif tetkik eserler içerisinde yer alan veriler ve çeviriler üzerinden kullanılmıştır.

2. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI YÖNETİM SİSTEMİ

2.1. Osmanlı Devleti'nde Reformları Gerekli Kılan Sebepler

Osmanlılar, yüzyıllar boyunca kudretli devlet yapısını muhafaza etmiş, elde ettiği başarılarından dolayı kendisinin en iyi olduğuna mutlak şekilde inanmış ve Avrupa karşısında psikolojik olarak gururlu bir tutum benimsemiş ve Batıda yaşanan gelişmeleri neredeyse görmezden gelmiştir (Akyıldız, 2012, s. 15).

Bu yaklaşımın benimsenmesinde İslam'ın başarılı savunuculuğu ve Müslüman olmayana kuşkuyla yaklaşma düşüncesinin de etkili olduğu belirtilebilir. Ancak bu yaklaşım Osmanlı Devleti için çok olumsuz sonuçlarla karşılaşılmasına neden olmuştur.

Muhafazakâr ve tutucu toplumlar, öncelikle yenilik karşısında direnç göstererek var olan düzeni muhafaza etmek isterler. Osmanlı Devleti de uzunca bir süre Batıda gerçekleşen olaylara karşı kuşkuyla bakmıştır. Ortaya çıkan problemlere çözüm olarak yine geleneksel devlet refleksi olarak geçmişin izine dönme yani Sultan Süleyman devri ve uygulamalarına dönme hedeflenmiştir¹ (Armağan, 1992, s. 19-23).

Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'nun batısında küçük bir beylikten, muhteşem bir şekilde sağlam temeller üzerine oturtulmuş askeri ve idari düzeniyle gittikçe büyüyerek üç kıtada egemenliğini kabul ettiren bir devlet olmuştur (Karpas, 2016, s. 89).

Osmanlı Devleti asırlarca büyük başarılar elde etmiş, on yedinci asırdan sonra alınmaya başlayan başarısızlıklar, önceki yıllarda sağlam şekilde temeli atılan yönetim sisteminin uzunca süre sorgulanmasının önüne geçmiştir. Hatta Avrupalılar bile İmparatorluğun içindeki sorunları on sekizinci asra kadar görememişlerdir (Hairi, 1993, s. 20).

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra, Anadolu'da bilhassa sınıra yakın alanlarda nüfus artış hızına bağlı olarak ortaya çıkan üretim ve yerleşim problemlerini ortadan kaldırmak amacıyla, üretim unsurlarını kontrol ve denetimine alan Tımar Sistemini uygulamak mecburiyetinde kalmıştır.

¹ Bu hareket tarzını belirleyen düşüncenin, Avrupa ülkeleri karşısındaki durumun Batı düşüncesinden değil kendi hatalarımızdan kaynaklandığı savunulmuştur (Genç, 1987, s. 215)

Üretimi sağlayacak unsurların az olmasına karşılık fazla nüfusun yerleşme ve beslenme gereksinimlerini karşılamak için devletin savaş ve fetihler yöntemine başvurması, üretim aşamalarında askeri bir düzen ile merkezi denetim altına alınacak şekilde yapılandırılmıştır (Sencer, 1984, s. 22).

Osmanlı Devleti'nde sermaye birikiminin yoksunluğundan mütevellit ekonomik durgunluk sürekli kendisini hissettirmiştir. Var olan sermaye savaşlardan elde edilmiş olup, tüketim ve askeri amaç ve hizmetler için kullanılmıştır (Karpaz, 2016, s. 90).

Merkezi otoritenin üretim unsurları üzerindeki etki alanı arttıkça toprak üzerindeki mülkiyet anlayışı bireyselden kamusala dönüşmüştür.

Yönetim sistemi de tıpkı toprak sisteminde olduğu gibi yapılandırılmıştır. Tımar sistemiyle ilişkilendirilen askerlik hizmetiyle yönetim fonksiyonu, esas olarak aynı kaynaktan olmuştur. Dolayısıyla askeri görevlerden mesul olan komutanlar, yönetim yetkilerine de sahip olmuşlardır.

İlk olarak teokrazi² anlayışıyla şekillenen Osmanlı yönetim sisteminde, Allah'ın yer yüzündeki temsilcisi olarak kabul edilen padişahın kesin iradesine bağlanmıştır (Arsal, 1940, s. 59).

Söz konusu yönetim sisteminde güçler ve görevler ayrımından bahsetmek mümkün değildir. Devletin üçlü erki doğrudan tek bir kişinin kontrolündedir. Fakat devlet sınırları genişledikçe ve nüfus giderek çeşitlendikçe Osmanlı toplumunun, örgütlenme şekilleri farklılaşmaya başlamış, devlet yönetim unsurları da farklı işlevsellik kazanmıştır. Nitekim, Osmanlı Devleti'ndeki yönetim sistemini oluşturan unsurlar; padişah, veziriazam, şeyhülislam ve divan şeklinde oluşturulmuştur (Sencer, 1984, s. 23).

Askeri esaslar çerçevesinde şekillenen Osmanlı Devleti'nde taşra yönetim yapısı, merkezi yapı ile benzerlik göstermektedir. Toprak yönetimi sistemi belirleyici temel unsurdur. Taşra idaresi de yapılacak işler askerlik görevi karşılığında topraktan kazanç elde eden kamu hizmetlilerine verilmiştir.

² Teokrazi: Tanrı gücüyle yani din ile yönetilen devlet sistemi manasındadır (Arsal, 1940, s. 59).

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda ülke, liva veya sancaklara ayrılmıştır. Toprakların ve nüfusun artmasıyla taşra idaresinde de düzenlemeler yapılmış, yönetim anlamında eyalet, sancak ve kaza olarak bölünme yöntemine gidilmiştir (Sencer, 1984, s. 27-30).

1500'lü yılların sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde hem toplumsal hem de ekonomik anlamda ortaya çıkmaya başlayan değişiklikler ilk olarak devletin merkezi örgütlenmesi üzerinde tesir etmiştir (Özçelik, 1993, s. 2).

Avrupa ülkelerinin kapitalist anlayış ile hareket etmeye başlaması, ticaret güzergahlarının değişmesine bilahare Osmanlı iktisadi yapısı üzerinde doğrudan ve dolaylı yıkıcı seviyede tesir etmiştir.

Osmanlı Devleti iktisadi yapıdaki söz konusu husus, hem merkezi örgütlenmede yozlaşmalara ve ahlaki yoksunluklara neden olmuş hem de devlet görevindeki kişilerin padişaha karşı zamanla güç elde etmelerine zemin hazırlamıştır.³

Merkezi otoritenin etkinliğini azaldıkça, tımar sistemi işlevselliğini kaybetmiş ve devletin eyaletler üzerindeki kontrol gücü giderek azalmıştır. Tımar sistemindeki bozulma, 17. yy'da devletin diğer birimlerini de etkilemiş ve askeri, iktisadi, idari yapılar başta olmak üzere devletin hemen hemen bütün yapılarına karşı risk oluşturur hale gelmiştir.

Devlet idare sisteminde baş gösteren bir diğer önemli problem ise hem istihbarat ağı işlevselliğinin azalması, Avrupa ülkelerinin dillerini bilen devlet görevlisi sayısının az olması ve devlet idaresinde iç ve dış meselelerde vazifelendirilen uzman görevli sayısının az olmasıdır⁴ (Akyıldız, 2012, s. 23).

Devlet yapılanmasının temel taşı olan Tımar Sisteminin bozulması, devlet içindeki neredeyse bütün kesimlerin kendi zenginini oluşturmuş ve bunlar kendi yerel insanlarına karşı yetkin konuma gelmiştir (Öztuna, 1978, s. 20).

³ Coğrafi keşifler sonucunda, İmparatorluk sınırlarından geçen Doğu-Batı ticaret yollarının farklılaşmasının neden olduğu ekonomik kayıplar; Amerika'dan Avrupa'ya, oradan da İmparatorluk sınırlarına taşınan kıymetli eşyaların ortaya çıkardığı enflasyon, on yedinci asırdan sonra alınan askeri yenilgiler, devlet yönetim sisteminin temeli olan Tımar Sisteminin bozulmasına, sistem karşısında zayıf düşen yerel halkın örgütlenerek merkez karşısında muhalif yapılanma şeklinde güç kazanmasına neden olmuştur (Akyıldız, 2012, s. 19).

⁴ Osmanlı bürokrasisinin sorunlarından biri olarak kabul edilen bir diğer husus, uzmanlaşmayı engelleyen ve memur atamalarında yapılan yanlışlıklara temel oluşturan tevcihat usulüdür.

Bahsi geçen süreç net olarak 19. yy'da kendisini gösterince, bu durum 1808 tarihli Sened-i İttifak metniyle resmileşmiştir. Çeşitli etnik yapıdan ve bölgelerden gelen kimi tüccar kimi vali kimi toprak ağası olan ve Ayan⁵ olarak tabir edilen yetkin kişiler, Devlette baş gösteren sorunları ele almak üzere Alemdar Mustafa Paşa tarafından İstanbul'a çağırılmışlardır (Zurcher E. J., 2014, s. 53).

Görüşme nihayetinde Alemdar Mustafa Paşa tarafından düzenlenen Senedi İttifak belgesinin imza altına alınmasıyla sonlanmıştır. İttifak belgesi sadece yaklaşık 30 gün süreyle varlık göstermesine rağmen ülkemizdeki ilk anayasa hareketleri bağlamında mütalaası edilmiş ve İngiltere'nin 13. Asırdaki Magna Carta belgesine benzetilmiştir (Ortaylı, 2006, s. 18).

Senedi İttifak esas itibariyle; merkezi idareye güvence, ayanlara bazı hak ve yetki sunan bir belgedir. Merkezi yönetime, padişahın egemenliğini ve otoritesini sağlamlaştıran, idareye karşı olası bir hareketliliğin bastırılması güvenceleri verilmiştir. Ayanlar ise kendilerini devletten gelecek haksız yaptırım ve uygulamalara, keyfiliklere karşı güvence isteklerini not ettirmişlerdir (Tanör, 1996, s. 34).

Burada önemli olan Ayanların isteklerini bir yazılı metin üzerinden merkezi otoriteye kabul ettirmiş olmaları ve bunun padişah tarafından imzalanmış olmasıdır. Senedi İttifak ile merkezi yönetimin dolayısıyla padişahın gücünün kısıtlanabileceği, başka bir deyişle padişahın bu belge ile kendi gücünü kısıtlayabileceği hususunu dolaylı olarak onadığı belirtilebilir (Aldıkaçtı, 1978, s. 38-39).

Belirtilen hususlar dahilinde devletin içinde bulunduğu durumu düzeltmek için bir dizi tavsiye metinleri ve bizzat padişahlar tarafından düzenlenen reformlara başvurulmuştur.

⁵ Osmanlı İmparatorluğu, on altıncı asrın sonlarına doğru güç kaybettikçe, merkezi yönetimin etki alanı azalmaya başlamıştır. Bu durum beraberinde devlet ve halk ilişki-irtibatını gerçekleştiren yerelin önde gelenlerini temsil eden Ayanların gittikçe ehemmiyet elde etmesine neden olmuştur. Ayanlar devletin zayıflamasını fırsat bilip ekonomik ve siyasi nüfuzunu büyütürken bu durumu merkezi yönetim karşılığında kullanacak kadar önemli bir pozisyona gelmişlerdir (Akyıldız, 2012, s. 83).

2.2. Tanzimat Öncesi Reform Hareketleri

Osmanlı Modernleşmesi Tanzimat dönemiyle sınırlandırılmaz. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih boyunca Avrupalılar ile ilişki içinde olduğu düşünüldüğünde, bilhassa Tanzimat'tan hemen önce cereyan eden birçok önemli girişime temas etmek, Modernleşme olgusunu anlamamız açısından elzemdir.

Batılı devletleri örnek alan Batılılaşma/Modernleşme sürecine öncülük eden Koçi Bey Risalesi, III. Selim ve II. Mahmud ıslahatları, bu anlamda öne çıkmaktadır.

2.2.1. Koçi Bey Risalesi

Eleştirel bir belge niteliği taşıyan Koçi Bey Risalesi, Osmanlı Devleti'nin duraklama sürecinde, devletin içinde bulunduğu buhranın sebepleri ve çözümleri üzerine çalışılan ve Koçi Bey tarafından padişah IV. Murat'a ve Sultan İbrahim'e arz edilen bir belgedir. Aynı zamanda padişaha sunulan ilk yazılı rapor olma özelliğiyle önem arz etmektedir (Danışman, 1985, s. 10).

Söz konusu raporun temel eleştiri konuları kapsamında; irtikap, adam kayırma, zimmet, halkın ağır vergi yükü altında ezilmesi, kamu topraklarının bazı kişilere vakfedilmesi gibi hususlar mevcuttur.

Yolsuzlukla mücadele etmek konusunda dirayetli kişiliğiyle öne çıkan Sultan Murat'a sunulan bu rapor, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetsel anlamda geri kalmasının sebeplerini açıklamaktadır.

1631 yılında padişaha arz edilen ilk raporda; Osmanlı Devleti'nin zayıflama ve gerileme nedenleri I. Süleyman'a kadar götürülmektedir. Ancak o dönemde devlet yapı ve işleyişinin sağlam olması nedeniyle, söz konusu gerilemenin nedenlerinin tam olarak algılanamadığı belirtilmektedir.

Devlet içindeki yapısal bozuklukların daha çok III. Murat döneminde ortaya çıktığını ifade eden Koçi Bey, "**tımar sisteminin**"nin yozlaşması ile devletin zayıflamaya başladığını, daha disiplinli bir ordu ve daha otoriter bir devlet idaresinin, devletin gerilemesine engel olabilecek bir çare olduğu tezini vurgulamıştır (Kunt, 2009, s. 30).

Ali Fuat GÖKÇE'ye göre: “*Koçi Bey Risalesi'nin yazıldığı dönemdeki aksaklıklarla günümüz aksaklıkları arasında aslında birebir uyuşma bulunmaktadır. Gerek 18. Yüzyıl öncesi ıslahat çalışmaları, gerekse 18. Yüzyıldan Cumhuriyete kadar olan dönem ve Cumhuriyet sonrası dönem reform çalışmalarının ana temaları esasta aynıdır*” (Gökçe, 2010, s. 60-65).

2.2.2. III. Selim Dönemindeki Girişimler

Üçüncü Selim, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde ve Fransa'da patlak veren İhtilal-i Kebir (Fransız İhtilali) sürecinde 1789 yılında tahta çıkmıştır. (Bayladı, 1999, s. 9) Üçüncü Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde ilk gerçek anlamda ıslahat hareketleri başlamıştır (Yılmaz, 2001, s. 86).

Üçüncü Selim'in “Yenileşme” görüşü ve uygulaması sağlam esaslara dayanmaktadır. Hem Batının ilim ve tekniğine hem de İslam'ın manevi değerlerine yer veren dengeli bir inkılap yapmayı hedeflemiştir (Kabaklı, 1989, s. 64).

Üçüncü Selim, tahta çıktığı dönemde, Osmanlı Devleti hem Avusturya hem de Rusya ile savaş halindedir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu savaşlar, iki ülke ile yapılan antlaşmalar ile sonlandırılmış, oluşan süreç Üçüncü Selim'in Osmanlı ordusunda yapmak istediği askeri reformlara fırsat yaratmıştır.

Sultan Selim, devlet örgütünün yenilenmesi amacıyla bazı faaliyetlerde bulunarak geleneksel kurum ve toplum kesimleriyle üstü kapalı bir mücadele içine girmiştir. Bu alandaki ilk hamlesi, işlevselliğini kaybeden, denetimsiz bir hal alan yeniçeri örgütünün dışında 1793 senesinde kurduğu Nizam-ı Cedid ordusudur.

Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız ordularının Mısır'ı işgal etmesi sonrası İngiltere ile anlaşılan Üçüncü Selim, Nizam-ı Cedid askerlerince Napolyon ordusunun mağlup edilmesi üzerine, sadece askeri alanda değil her sahada ıslahat azmine daha kavi bir istekle devam etmiştir (Kuran, 1959, s. 27).

Üçüncü Selim, askeri yapıları yeniden düzenlemeye çalışırken, ulemayı da düzene sokmaya çalışmıştır. Bu amaçla, kadıların atanmalarında uzmanlık ve eğitim kıstaslarına uyulması öngörülmüştür (Sencer, 1984, s. 40).

Donanmayı da ihmal etmeyen Sultan Selim, kısa sürede tersaneleri yenilemiş ve (45) parça gemi inşa ettirmiştir.

Islahat girişimlerinin sekteye uğramaması için mali durumu da kontrol eden padişah, bu bağlamda İrad-ı Cedid hazinesini tesis etmiştir.

Üçüncü Selim, Osmanlı düzeninin sadece askerlik alanında değil, her alanda bir çözülme durumunda olduğunu anlamıştır. Kamu yönetimindeki aksaklıkları açıkça görmüş ve Hattı Hümayunlarıyla hem merkezde hem de taşrada yönetim sisteminin eksikliklerini ve düzensizliklerini ifade etmiştir.

Sultan Selim'in yönetimde düzenleme amacıyla yaptığı ilk girişim, devlet adamlarını sistemin noksanlıkları ve bunların çözüm yolları üzerindeki görüşlerini söylemeye çağırarak olmuştur. Ancak bu düşüncesinde istediği sonucu alamayınca, kendi başkanlığı altında bir Danışma Meclisi oluşturmuştur (Çiçek, 1995, s. 583).

Sancak ve eyaletler konusunda da aynı eksen üzerinde hareket eden Sultan Selim, kısa sürede devletin Batı tekniğine uymasına yönelik faaliyetlerde bulunmuş, iktisadi alanlarda da aynı amaç doğrultusunda girişimlerde bulunmuştur. Kuran'a göre, Padişahın bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yenilikçi hareketlerin öncü rolünü üstlendiği ifade edilmektedir (KURAN, 1959, s. 23-24).

Reformlara “sivil idareyi” hâkim kılmak için vilayetler halkını, kendi encümenlerini seçmekle serbest bırakmayı amaçlayan Sultan Selim'in dengeli, yenilikçi bu tutumu, yeniçeriler başta olmak üzere birçok yönetim kademesinde rahatsızlık yaratmıştır (Kuran, 1959, s. 28-30).

2.2.3. II. Mahmud Dönemindeki Girişimler

1808 yılında padişah olan İkinci Mahmud, ağabeyi Üçüncü Selim gibi ıslahatçı bir karaktere sahiptir. Tanzimat öncesi reform hareketlerinin en üst seviyesi bu dönemde yaşanmıştır (Tanör, 2002, s. 64).

İkinci Mahmud'un tahta çıkmasının akabinde, A. Mustafa Paşa, Anadolu ve Rumeli ayanları, vezirler, kazaskerler ile İstanbul'da düzenlenen bir toplantıda; yeniçeriler, askerlik, vergi ve hükümet yetkileri hususlarında bazı kararlar almıştır (Kuran, 1959, s. 31).

III. Selim'in ardından padişah olan Sultan II. Mahmud, saltanatı güvence altına almak ve sürekliliğini sağlamak için, Yeniçeri yapısının yok edilmesi gerektiğini, reform girişimlerine direnenlerle oldukça sıkı ilişkilerde bulunan din ulemasının

etkisizleştirilmesi gerektiği ve devlet otoritesinin tüm İmparatorlukta hissedilmesi gerektiğini düşünmekteydi (Karpas, 2016, s. 94).

Sultan İkinci Mahmud, tahta çıktıktan sonra, kendinden önce gelen reformcuların başarısız deneyimlerini göz önüne alarak, askeri alandaki ıslahat düzenlemelerine karşı çıkan yeniçeri yapısını ortadan kaldırmış ve Üçüncü Selim döneminde meydana gelen modern askeri yapılar, orduya esas oluşturmuştur. (Mardin, 1997, s. 12) Yeniçeri yapılanmasının ilgası üzerine daha sonradan Sekban ismi verilen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adlı bir askeri teşkilat oluşturulmuştur (Kuran, 1959, s. 34).

Yeniçerilerin Balkanlardaki bir isyanı bastıramamasının halk üzerinde oluşturduğu memnuniyetsizlikten yararlanan II. Mahmud, modern bir ordu tasarlama çabaları ivmelendirmiştir. Sultan reformist girişimlerini artırdıkça kendisine karşı olumsuz düşünceler de beraberinde artmıştır. Fes takılması ve sakal kesilmesi gibi mecburi tutulan uygulamalardan sonra kendisine Türklerin Deli Petrosu ve Gavur Sultan lakapları takılmıştır (Karpas, 1996, s. 95).

Yenilikçi yapısıyla Batı'ya dönüşü hızlandıran İkinci Mahmud döneminde, eğitim alanında da önemli girişimler bulunur. Nitekim bu alandaki uygulamaları ile II. Abdülhamid'in geniş eğitim hamlelerine öncülük etmiştir. İlk defa bu dönemde Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiş, Viyana'dan Tıbbiyeye hocalar getirilmiştir (Kabaklı, 1989, s. 64).

İkinci Mahmud döneminin görünen en belirgin özelliği, devlet yapısındaki aksaklıkların haricinde, taşra yönetiminde merkezi otoriteyi paylaşan yapıların görünmeye başlaması ve merkezi birliği hedef alan ulusal bağımsızlık girişimlerinin ivmelenmesi olmuştur. Sultan İkinci Mahmud, yeniliklerini bu ilkeler çerçevesinde ve yerel teşebbüslere karşı merkezin gücünü yükseltmeyi amaçlayan reformlar gerçekleştirmiştir (Öztuna, 1989, s. 24).

İkinci Mahmud döneminde yönetim sahasını iyileştirme girişimleri bağlamında; günümüz bakanlık sisteminin temellerinin atılması, Divan-ı Hümayun'un kaldırılması, ilk personel sistemiyle Osmanlı bürokrasisine temel oluşturulması gibi hususlar öne çıkmaktadır.

II. Mahmud devrinde yapılan başka idari düzenleme de Türk devlet geleneğinde hep var olan meşveret ilkesinin uygulanması ve daimi meclislerin oluşturulmasıdır.⁶ Osmanlı Devleti'nde divan-ı hümayun ve meşveret meclisleriyle sürdürülen gelenek, II. Mahmud devrinde oldukça fazla uygulanmıştır (Akyıldız, 2012, s. 63).

Genel anlamda;

Otuz bir senelik İkinci Mahmud dönemindeki “milleti ihya etme” amacıyla yapılan inkılap hareketleri, “Vakayı Hayriye” adıyla nitelendirilmektedir. Ancak bu hareket Batı medeniyetinin memlekete tatbikini bütünüyle sağlayamamıştır. Hükümdarlık devri dahili ihtilaller ve harici mağlubiyetlerle geçen Sultan Mahmud döneminde, mali itibar, kültürel ve iktisadi varlık oluşturma tam anlamıyla gerçekleşmemiştir (Kuran, 1959, s. 35).

⁶ İlk Türk devletleri dahil bütün Türk devletlerinde liderin, askeri, politik ve ekonomik meselelerde karar verme noktasında meclislerin olduğu belirtilmektedir. Söz konusu uygulama dindeki münazara düşüncesiyle örtüştüğünden, İslam'ın kabulünden sonra da devam etmiştir (Akyıldız, 2012, s. 62-63).

3. TANZİMAT SONRASI SİYASAL GELİŞMELER

Tanzimat kelimesi, “nizam verme” manasına gelmektedir. Dönemi itibariyle daha çok “düzenleme” şeklinde kullanılmaktadır. 19. yy’da ivmelenen Osmanlı Modernleşme/Düşünce hareketleri, devletin ve toplumun içinde bulunduğu sorunlara karşı çözüm arayışını simgelemektedir (Berkes, 1973, s. 213).

Osmanlı düşünüşünün öne çıkan temaları kapsamında, “birlik ve beraberlik, ilerleme, devletin kurtarılması” gibi hususlar bu arayışın sembol söylemleridir.

18. yy’ın sonuna kadar devleti, eskiyi ihya ederek yeniden yapılandırma fikrini öne çıkartan düşünce biçiminden, 19. yy’da her ne kadar eskiyi ihya etmeye yönelik bir söylem içerse de “yeni bir düzen yaratma” düşüncesi hâkim olmuştur.

Söz konusu fikriyatın ana eksenini ise 1839 yılında İstanbul Gülhane’de okunan Tanzimat Fermanı ile şekillenmeye başlamıştır. Tanzimat-ı Hayriye olarak isimlendirilen Gülhane Hattı⁷ ile **Türk demokrasi yolculuğunun ilk adımı** fiili olarak atılmıştır (Kuran, 1959, s. 52).

3.1. Tanzimat ve Zihniyeti

Tanzimat

Tanzimat dönemi, bugün geldiğimiz noktanın anlaşılabilmesi için çok önemli bir süreci teşkil etmektedir.

Tanzimat, II. Mahmud’un oğlu Abdülmecid’in saltanatı başlarında Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayan bir devirdir. Uzun bir süreç teşkil eden bu dönemde, III. Selim ve II. Mahmud’la açılan yenilikler, devlet yapısına iyice sindirilmiş ve alışkanlık kazanmıştır.

Bir Garplılaşma dönemi olan Tanzimat, Osmanlı imparatorluğu döneminde imparatorluğun, Batı’nın etkilerine resmen açıldığı ve devlet eli ve yasa yoluyla siyasal ve sosyal reformlar aracılığıyla resmen yerleştirilmesine çalışıldığı devirdir.

Türkçede “düzenlemeler” anlamına gelen Tanzimat, şahısların toplumsal, siyasal ve hukuksal konularına ilişkin süreli ve düzeltmeler gerçekleştirmeyi amaçlayan reform sürecidir.

⁷ İNALCIK’a göre, 1839 tarihli Gülhane Hattı, İmparatorluğun yönetim yapısı ve anlayışında hukuki anlamda batılılaşmanın başlangıç noktasıdır (İncalcık, 1996, s. 343).

Geniş anlamıyla Tanzimat, Osmanlı devlet yapısında ve devlet-toplum ilişkisi bağlamında yapılan düzeltmelerdir.

Tanzimat zihniyeti

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğunun yıllarca süren sıkıntılı işleyişini, her yönüyle iyi seviyedeki devlet kadrosuyla güçlendirme ve Osmanlı Devleti'ni çağdaş temellere dayanan bir Avrupa devleti yapma fikrini taşır.

İnalcık'a göre: *“Temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kat-i safhası olarak telakki etmek mümkündür”* (İnalcık, 1992, s. 2).

1839 Hattı Hümayunu ile resmi olarak başlayan Tanzimat Devrinin, esas amaç ve girişimleri, hukuk eşitliğini esas alan bir ilkeyle, Hristiyan tebaanın devletle bağıni kuvvetlendirmek ve imparatorluğunun varlığını sağlamlaştıırıp devam ettirmek olmuştur.

Osmanlılık siyaseti olarak nitelendirilebilecek bu hareketin, İmparatorluğun son döneminde iç siyaset, batılılaşma ve ıslahat hareketleri, isyanlar hatta dış politika ile alakalı, onları açıklayan en temel hadisedir (İnalcık, 1992, s. 3).

19. asırda Osmanlı Devleti, Rusya tehdidi ve Müslüman olmayan tebaanın milliyetçiliği/ayrılıkçılığı gibi önemli meselelerle yüzleşmiş, aynı zamanda devlet zafiyetini ortadan kaldırmaya çalışmış ve Müslümanlar arasındaki ayrılıkçı düşüncelerle mücadele etmiştir (Çetinsaya, 2017, s. 54).

Temel hedef, birbirinden farklı etnik ve dini yapının olduğu birçok unsurdan oluşan bir imparatorluğu ayakta tutabilme çabasıdır. Bu süreçte atılan bütün adımlar; toplam nüfus içindeki varlıkları yüzde kırk gibi önemli bir oranda olan gayrimüslimlerin ayrılıkçı girişimlerini engellemek içindir (Çetinsaya, 2017, s. 54).

Tanzimat hareketi büyük ölçüde “Kameralizmden”⁸ esinlenmiştir. Batının özünü burada arayanlar arasında Avusturya Büyükelçisi Sadık Rıfat Paşa ve Tanzimat’ın mimarı Londra elçiliğinde, Dışişleri Bakanlığı ve Sadrazamlıkta bulunan Mustafa Reşit Paşayı söylemek mümkündür.

Kameralizmin bu devlet adamları üzerindeki en önemli tesirinin, Osmanlı İmparatorluğu gibi dağınık bir ülkeyi birleştirici bir görüntü sergilemesidir. Osmanlı devlet adamları milli çapta, iktisadi, hukuki ve idari önlemlerle İmparatorluk’ta yüksek sayıda yer alan kültür birimlerinin eritebilecekleri bir Osmanlılık şuuru yaratmayı amaçlamışlardır. Uzun vadede gerçekleşmeyen bu amaç, Batılı devletlerin birçok kurumunun özünü kaybederek imparatorluğa yerleşmesine sebep olmuştur.

Tanzimat döneminin en önemli devlet adamları olarak Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa ve Mithat Paşa gösterilebilir. Devlet idaresinde görev alan bu kişilerin; 18. yy. sonrası gelen ıslahat hareketlerinin, devletin iç ve dış problemleri karşısında ne yapılması gerektiği sorusuna “eski usullerden vazgeçmek” yaklaşımını benimsedikleri görülmektedir.

Fuat Paşa’ya göre, bütün idari ve siyasi kurumları değiştirmeyi esas alan, geçmiş ile ilgiyi kesecek yeni gelişmelere ihtiyaç vardır (Akarlı, 1978, s. 2).

Topyekûn değişim önerisi için dini ve beşerî olmak üzere iki temel gerekçe ileri sürülmüştür (Çetinsaya, 2017, s. 56).

İlk olarak dini yaklaşımda; Fuat Paşa ve Ali Paşa’ya göre, ehvan-i şer anlayışından hareketle, Devletin Avrupa’da varlığını devam ettirebilmesi için atılacak adımlarda İslam’a aykırı hiçbir şey yapılmaması esastır. Girişilen bütün ıslahat hareketlerinde İslam’ın korunmasından başka bir adım atılmamıştır (Akarlı, 1978, s. 2).

İkinci gerekçe olan beşerî yaklaşımda, devlet işlerinde asrın ve zamanın hükmünü ve ihtiyaçlarını bilip ona göre hareket etmek gerekmektedir. Tanzimat döneminde devlet, zihni dönüşüm sürecinde; medeniyet ve terakki, kanun-nizam, hürriyet gibi önemli kavramlarla tanışmıştır.

⁸ Kemeralizm, merkezi otoritenin gücünü artırmayı hedefleyen Alman yönetim sistemidir. (Eryılmaz, 2015, s. 34)

3.1.1. Terakki ve Medeniyet

A. Hamdi Tanpınar, medeniyetçiliği Tanzimat döneminin ilk ideolojisi olarak nitelendirir.

19. yy. sürecinde varlık gösteren Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi bütün düşünce akımlarının kökeninde medeniyetçilik vardır. Tanzimat döneminde medeniyet din algısıyla eş tutulan bir kavram olmuştur (Çetinsaya, 2017, s. 56).

Tanzimat döneminin birçok devlet adamı ve yazarları medeniyet ile güçlü bir bağ oluşturmuşlardır. Tanzimat'ın ilk yıllarında devlet adamlarına göre medeniyet ve ilim Avrupa'dan farklı değildir ve tektir. İslam veya Avrupa Medeniyeti gibi ayrıma gidilmediği için Yeni Osmanlı anlayışında farklı analiz edilecek medeniyet algısı gelişmemiştir (Akarlı, 1978, s. 3).

Tanzimat'ın ilk yıllarında, yönetim kadrosu için Batılı ülkelerde ilmin ilerlemesine öncülük eden hususlar, Osmanlı Devleti'nde hızlıca hayata geçirilmesi mümkün olan, Müslüman halkın zihniyeti ve dini değişmeden benimseyecekleri niteliklere sahiptir.

Avrupa'dan örnek alınan ve istenilen kurumlar ile değerleri ithal etmenin doğru ve mümkün olduğunu değerlendiren devlet adamları, gerçekleştirilecek idari ve siyasi reformlar vasıtasıyla Osmanlı toplumunun bilimde gelişim göstereceğini savunmuşlardır (Çetinsaya, 2017, s. 56-57).

3.1.2. Nizam ve Hukuk

Tanzimat dönemi bürokratları, medeniyet ve terakki üzerinden, temel bireysel hakların güvence altına alındığı, hükümet keyfiliğinin sınırlandırıldığı, hukukun esas alındığı bir devlet anlayışını uygulamayı hedeflemiştir.

Bu tarz bir kanun devleti kurmak ya da Avrupai manada mutlak monarşiye geçmek, devleti kurtarmanın (gayrimüslim milliyetçiliğini ve dolayısıyla dış müdahaleleri engellemenin) bir çaresi olarak düşünülmekteydi (Çetinsaya, 2017, s. 59).

Dönemin önemli devlet adamı Mustafa Reşit Paşa'ya göre, yeni siyasi müesseseler akli selim yoluyla oluşturularak, istibdat azaldıkça hükümete karşı sevginin artacağı fikri vardır.

Böylece millet sevgisinin muharrik kuvvetiyle hakiki bir reformun hızlıca gelişimi ve dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin karşısına geçilmeyecek kadar kuvvetli bir şekilde canlanmasını sağlamak mümkün olurdu (Mardin, 1990, s. 250).

Buraya kadar belirtilen hususlardan, Tanzimat döneminde yeni bir adalet fikri olduğu söylenebilir. İlim ve fen ışığında medeniyet ve terakkinin kanun ve nizam yoluyla olduğu bir fikriyattan bahsetmek mümkündür. Bu anlayışa göre, kanun ve nizam içindeki bir ülkede tebaa-devlet ilişkisi güven esaslı olur ve nihayetinde memleket refaha ulaşır (Kaplan, 1988, s. 28-40).

Tanzimat zihniyeti ile ilgili iki temel husus ön plana çıkmaktadır. İlk olarak Osmanlı/İslam modernleşmesi, sosyoloji ve ekonomi perspektifinden uzak, siyaset ağırlıklı bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Siyasetin, ekonomiden teknolojiye her şeyi kurmaya, düzenlemeye haiz olduğu anlayışı vardır.

İkinci olarak, bu dönem düşüncesi mevcut siyasi, sosyal ve ekonomik süreçleri, Batıdan esinlenen fikirlerden çok Batı'dan uyarlanan müesseseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum şüphesiz Türk modernleşmesinin hatta Tanzimat'ın Cumhuriyet'e devrettiği mirasın unsurlarından biri olarak değerlendirilebilir (Çetinsaya, 2017, s. 71).

3.1.3. Tanzimat Sonrası Devlet Yapısındaki Değişimler

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle geleneksel kamu yönetimi sisteminden modern yönetim sistemine geçilmesine bizzat padişah ve diğer üst yönetim tarafından karar verilmiştir.

Sivil bürokrasinin gelişmesi açısından ekonomik, yönetsel, hukuksal alanlarda birçok batı tarzında kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır (İnalıcık, 1996:343).

Tanzimat getirdiği müesseseler ve aldığı bazı tedbirlerle yeni bir devri şekillendirmiştir. Bizzat 1839 Gülhane Hattı, Batıdaki manasıyla padişahın kendi mutlak hakimiyetini bazı umumi prensiplerle tahdit ettiğini gösteren bir özellik taşımaktadır (Abadan, 1940, s. 33).

Hattı Hümayunda, bir mahkeme kararı olmadan kimsenin idam edilmeyeceği ve herkesin mal ve mülk sahibi olabileceği, İslam ve Hristiyanların bu haklardan eşit olarak yararlanabileceği beyan edilmiştir. Padişahın ve bütün ricalin bu prensiplere riayet için yemin edeceği aksi harekette bulunanların tecziyelerine gidileceği belirtilmiştir (Kuran, 1959, s. 52).

1839 ile 1876 seneleri arasını kapsayan Tanzimat döneminde yapılan reformlardan bazıları şunlardır.

Devlet yapısı, Batı etkisinde yeni bir hukuk düzenine girmiştir. Bu dönemde Osmanlı, örfi hukuk yapısından sıyrılarak yazılı hukuka geçmiştir. 1840 senesinde bir Ceza Kanunnamesi yayımlanmıştır. 1847 senesinde modern ve laik ceza mahkemeleri kurulmuştur. 1850 senesinde Avrupaî uygulamalara dayalı laik bir ticaret kanunu yayımlanmıştır. İlk defa 1851 senesinde yasaların Düstur ismi ile resmi bir derlemede biraraya getirilmesi çok önemli bir gelişmedir. 1855 tarihinden itibaren de Osmanlı mevzuatında genel olarak geriye yürüme yasağı kabul edilmiştir (Çadırcı, 1994, s. 295).

1845 senesinde, reform programının ciddiyetini kendilerine iyice öğretmek için, başkentte taşra temsilcilerinden oluşan bir meclis toplanmıştır. 1856 senesinde bir Osmanlı Bankası kurulmuştur.

Tanzimat, geleneksel eğitim sistemine, yani medreselere dokunmamıştır. Ancak, onun karşısına çeşitli kademeleri ile mektepler açılmıştır. 1845 ile 1866 seneleri arasında eğitim hemen hemen laikleştirilmiştir.

1864 senesinde yeni bir taşra idaresi yasası yürürlüğe konulmuştur. Yıkılan yeniçeri ocağından sonra eski tımarlı sipahi sistemi de kaldırılmıştır. Tanzimat dönemi, basın ve gazetecilik konularında da önemli gelişmelerin söz konusu olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde çıkarılan gazetelerden başlıcaları; Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Muhbir, İstanbul Terakki Basiret ve İbret'tir.

1862 yılında İbrahim Şinasi tarafından kurulan ve daha sonra Namık Kemal ve Yeni Osmanlıların devraldıkları Tasvir-i Efkâr Osmanlı aydınları arasında siyasi bilincin gelişmesinde en önemli etkiyi oluşturmuştur (Mardin, 1994, s. 14).

Yukarıda da görüldüğü üzere, Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü yeniliklerin uygulamaya konulması, 1840 ile 1856 yılları arasındaki sürede büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir.

3.1.4. Tanzimat Dönemi'nde Düzenlemeler ve Yenilikler

3 Kasım 1839 günü Gülhane Parkı'nda Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) tarafından okunan Hattı Hümayun metni, Osmanlı Devleti'nin vaziyetini ilan ettiği gibi bu vaziyete neden olan ve çözüm olacak ifadelerle de yer vermiştir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, ekonomik yapısı ve toplumsal örgütlenmeleri ile endüstri çağı ile uyumlu olmayan imparatorluğun elit bürokratlarının, iç ve dış baskılar nihayetinde mecbur kalınarak ilan ettirdikleri bir fermanıdır (Ortaylı, 2016, s. 402).

Fermanın ilanına sebep başlıca sorunlar kısaca: Yarı sömürgeleşme sürecinin hızlanması sonucu Avrupalı devletlerin azınlıkları kontrol etmeleri olasılığının artması, Mısır bunalımında Rusya'dan ziyade İngiltere'nin desteğinin daha mühim görülmesi, yeni dünya ve toplum düzenine uyum sağlama ve yaşanan ekonomik çöküntü olarak sıralanabilir (Akçura, 1988, s. 6-9).

Ancak reformcu bürokratların emniyet altında çalışma arzuları da şüphesiz fermanı karakterize eden hususlardandır.

Tanzimat Dönemi (1839-1878) reformlar ve teşkil edilen kurumlar açısından oldukça zengindir. Hukuki, mali, askeri, idari, kültürel ve sosyal statü ile ilgili birçok alanda reform yapılmış, bu dönem boyunca toplumsal tabaka ve kategoriler ile zihniyet yapısında çeşitli değişimler yaşanmıştır.

3.1.5. Tanzimat Dönemi Bürokrasisinin Yapısal Yönleri

Bürolarda doğan Tanzimat reformlarının ilk çehresi bürokrat-aydınlarda, ikinci çehresi de bürolar yani bürokrasinin yapısında görülmektedir. II.Mahmud'un nezaretleri kurmasından 1871'de Ali Paşa'nın ölümüne kadar olan döneme damga vuran ana kurumlar, Hariciye ve Maliye Nezaretleri ile Tanzimat meclisleridir. Sadrazamla birlikte etrafındaki bürokratlar da birçoğu sefaret ve meclis kitabetlerinden yetişme-iktidar bloğunun birer üyesi haline gelmişlerdir (Ortaylı, 1987, s. 71).

Bu iktidar odağı bürolar, reform ve yeniliklerin teorik tasarımlarının ve pratik uygulamalarının merkezi olmuşlardır. Buna başlıca amil ise bu bürolara mensup memurların Tanzimat'ın amaçlarına yönelik görevleri daha çok üstlenmeleri, reformun tasarı ve uygulama aşamalarında bizzat faaliyette bulunmalarıdır.

Tanzimat'ın son yıllarında ordu ve dahiliye bürokrasisi ile paylaşılan bu faaliyetler, reformların yaygın bir iktidar biçimi ile uygulanma gayesinin ürünüdür. Toplumsal alanda anonim şekilde yapılan bazı faaliyetler 19.yy. öncesinde vakıf merkezli ve dağınık şekilde işlemekteydi, II. Mahmud'un son yıllarından başlayarak bu anonimlik kaybolmaya başlamıştır. Bunun sonucunda bütüncül ve merkezi çalışma prensibi ile hareket eden bürolar bu görevleri üstlenmiştir. Tanzimat'ın büroları, "idari görevlerin yazılı ve göreve ait yasalar, tüzükler doğrultusunda yerine getirilmesi" amacına yönelik genel ruhun, kanunlaştırma düsturunun tecessüm ettiği mekanlardır (Ortaylı, 1987, s. 87).

Tanzimat bürokrasisi, merkeziyetçi devlet formunun siyasal denetim mekanizmasıdır. 18.yy'dan beri Batı devlerinin büyük çoğunluğu kaçınılmaz olarak merkeziyetçidirler.

Merkeziyetçilik modern çağlarda toplumu yönetmenin standartlaşması; standartların ise bütüncül bir kontrol ile sağlanmasıdır. Bu standartlaşma ve kontrol mükemmelleşen bir bürokratik kayıt sistemine gereksinim duyar. Merkeziyetçilik bu niteliği ile bürokrasinin güç kaynaklarındanır. Bürokrasi, mutlak veya çoğulcu bir rejimce denetlense bile, 19.yy, büroların gelişmiş teknik altyapıları ile toplum üzerinde denetimi arttırdığı evrensel bir periyottur (Ortaylı, 1987, s. 97).

Ancak merkezileşmenin öncelikli sorunu yetişkin kadro yetersizliğidir. Bu sorun Tanzimat'ın bürokratik seçkinlerinin neden yenileşmeye ya da moderniteye kafa işi olarak baktıklarını açıklamaktadır. Onlar, memurların niteliksizliğinin hem kendi toplumsal itibarlarına hem de medeniyete erişmede halkın kanaatlerine, kamusal alanın oluşturulmasına olumsuz etki yaptığını düşünürler (Ortaylı, 2016, s. 468).

Beşerî sermayenin eksikliklerinin yanında altyapı imkanlarının yetersiz oluşu da önemli bir etken olmuştur. Ulaşım şebekesinin bütünleşme eksikliği merkezileşmenin cılız kalmasına ve denetimin istenilen düzeye ulaşamamasına neden olmaktadır (Ortaylı, 2016, s. 475).

Öte yandan bürokrasinin bir diğer yapısal özelliğine bakılacak olursa, disiplinsizliğin göze batan ilk durum olduğu görülebilir. Olağan koşullarda günde en fazla 4 ya da 5 saat çalışan bürokratlar, Salı günleri resmi olarak Cuma günleri ise kendi tasarrufları ile fiili olarak tatil yapmaktadır. 1842’de yapılan düzenleme ile bu süre ve tatil problemi halledilmiştir (Davison, 2005, s. 36).

Dönem içerisinde yapılan reformlar hiyerarşik şemayı netleştirmiştir. Bu durum kısmen de olsa personel politikasının patrimonial yasallığa doğru evirildiğini göstermektedir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile taşra teşkilatındaki memurların atamalarında merkezin yetkisi artırılmış, merkezde ise daire başkanlarına memurların davranış ve işlemlerinden sorumlu tutulacakları vurgulanmıştır.

Tanzimatçılar, özellikle merkez bürolarında astları üzerinde disiplini sağlamakta etkili olmuşlardır. Ancak onlar, elde ettikleri siyasi güce meşruiyet kazandıramamışlardır (Findley, 2014, s. 226).

Tanzimat seçkinlerini oluşturan iktidar kaynakları değişmekle birlikte iktidar biçimleri aynı hızda ve şiddette değişmemektedir. Ayrıca memurlara verilen güvencelerin, uygulamada ne derece anlamlı olduğu tartışılmaktadır.

Devlet hizmetinin halk ve memurlar açısından devamlı olmayışı önemlidir. Mustafa Reşid Paşa gibi üst-bürokrasinin mensuplarından, Namık Kemal gibi alt-bürokraside bir dönem çalışmış kişilere kadar her idari görevlinin mesleki güvencesinin zayıflığından söz edilebilir (Heper, 1975, s. 90).

Öte yandan Ahmet Cevdet Paşa’ya göre; bürokrasi içerisindeki biçimsellik ve patrimonial gelenek maliyetleri yükseltmekte, bununla beraber bürokratik seçkinler, mali durumun kriz halini diplomatik bir karşılık ile “buhran” şeklinde tercüme etmektedirler. Tanzimat reformları, bürokraside ussallığı tam olarak sağlayamamış; eylem sorumluluğunu arttıracığı yerde azaltmıştır (Baysun, 1953, s. 21).

Tanzimat Dönemi’nde yaşanan gelişmeler iktidar ilişkilerinde ve dolayısıyla siyasal alanda değişikliklere neden olmuştur. Yapılan reformların toplumsal yapıda yarattığı değişim siyasal alanda rollerin hem değişmesine hem de daha net sınırlara kavuşmasına neden olmuştur.

Bu dönemde sivil bürokrasi, ordu, ilmiye ve sarayda görevli üst düzey yöneticiler de bu değişim sürecinden etkilenmişlerdir. Ayan ve çevre güçleri açısından ise siyasi taleplerin ikinci plana itildiği ekonomik ve yerel işlerin öncelikli hale geldiği söylenebilir. Ayrıca bu dönemde gayrimüslim tebaa arasındaki ayrılıkçı hareketler, devletin “beka” meselesinin özünü oluşturmuştur.

Gayrimüslim toplulukların her biri kendi ekonomik ağlarını kurdukları gibi siyasal taleplerinin çıtasını da yükseltmişlerdir. Devlet-toplum ilişkilerinin sosyo-ekonomik tezahürleri, uluslararası sisteme eklemlenme sürecinin açık sonucudur. Özellikle Avrupa sanayinin hammadde ihtiyacının karşılandığı liman şehirlerinde kapitalist ekonomik ilişkilerin yerleşmesi, sınıfsal taleplerin oluştuğuna işaret eder. Bu durum devletin artan işlevleri ile bütünleştğinde bürokrasinin konumunda değişmelere neden olmuştur. Diğer yandan köyden kente göç ve toprakların yerel ağların elinde mülkleşmesi, üretimin verimliliğini ve üretim birimlerinin değişimini “hane” aleyhine etkilemiştir. Bu dönem, köylü tipinden çiftçi tipine geçişin bariz belirtilerini gösterir (Kurtkan, 1968:197-202).

Tarım sektöründeki teknolojik gelişmenin bazı bölgelerde Avrupalı yatırımcılar eli ile yerleşmesi, büyük arazilere sahip kişilerin ürün verimliliğini artırmış, böylece köylünün “ırgatlaşması”nı hızlandırmıştır.

Sınai üretimin nüveleri olarak görülen ev tezgahlarının ise ekonomik alandaki etkisi sınırlı kalmıştır. Bu durum sınai burjuvazinin meydana çıkışını engellemiştir. Mali burjuvazi ile büyük toprak sahiplerinin hemen hemen aynı kişiler olması, özellikle Tanzimat’ın ikinci döneminde gayrimüslimlerin, Osmanlı üreticisi üzerindeki etkinliğini arttırmıştır. Bu durum, sınıfsal bölünmenin, kültürel bir başka bölünme ile kesiştiği önemli bir noktadır.

Taşra Meclislerinde hem gayrimüslimlerin hem de Müslümanların üst gelir grubu mensuplarının yer alması bu hususu açıklamaktadır. Nitekim Meşrutiyet Dönemi’nde ideolojik paydaşlığın sınıfsal niteliği daha net şekilde görülmektedir. Ayrıca bu dönemin önemli bir özelliği de göçlerle gelen nüfusun artmasıdır. Bu husus toplumsal formasyonu iki yönden etkilemiştir.

Öncelikli olarak etnik ve dini çeşitliliği artırmış ve geleneksel Osmanlı cemaat kültürüne dayalı idare tarzının yetersizliğini ortaya koymuştur. Diğer yandan toplumsal ilişkilere giren yeni adet ve düşünce kalıpları ile meşruiyet anlayışında kaymalara neden olmuştur.

Reform pratiklerinin sosyo-ekonomik yansımaları ve göçle gelen nüfusun oluşturduğu yeni sosyo-mekansal durum, devlet-toplum ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Devletin bu yeni koşullar altında daha fazla hizmet talebini karşılaması gerekliliği göz önünde tutulduğunda kurumsallaşma ve farklılaşma idari mekanizmanın ana sorunsalı haline gelmiştir.

Bürokrasi, devletin, yeni toplumsal koşulları düzenleme amacıyla hem politikaları tasarlama hem de uygulamada tek dayanağı haline gelmiştir. Bu yöntem ile Tanzimat, modernleştirme rolünü oynamak için bir asırdır verdiği mücadelenin sonucunda kuralları ile mücehhez halde iktidar bloğu içerisinde yer almıştır.

Diğer yandan toplumda burjuva, aristokrasi, işçi sınıfı veya ruhban kategorisinin yokluğu bürokrasinin siyasal alandaki mücadele nesnelerini saptamasına ve kendi dışındaki herhangi bir kategorinin örgütlenme kapasitesinin sınırlarını, “devletin cesametli mülkünün dışında” konumlandırmasına neden olmuştur. Bu açıdan bürokrasi, merkeziyetçiliğin “beka” ve “kaide-i tedric” için elzem olduğunu düşünmektedir.

Merkeziyetçiliğin taşradaki yansıması ise kurumsal ağın genişlemesi ve büro işlerinin artan önemi olmuştur. Müslüman tebaanın büyük çoğunluğunun savaşlarda kırılması veya mülksüz halde kentlere yığılması ve gayrimüslim tebaanın ekonomik payının görece daha iyi olması da memurluğun etnik bir hüviyete bürünmesinde önemli bir etken olmuştur. Görülmektedir ki Tanzimat süresince bürokrasinin iktidar araçları nesnel koşulların yüklediği sorumluluklar tarafından olumlanmaktadır (Karpas, 2009, s. 60-61).

Tanzimat’ın bürokratik seçkinleri mesleki statüye sahiptirler. Osmanlı Devleti’nin geleneksel olarak yönetenlere tanıdığı ayrıcalıklarla birlikte, modern devletin gerektirdiği uzmanlaşma ve kanunlaştırma faaliyetlerinde bulunmanın sağladığı mesleki avantajlar da bu statünün pekişmesini sağlamıştır. Bürokratik seçkinlerin modernleşme sürecinin mimarları olmaları ve yenilikleri bizzat uygulamaları, statü elit olduklarını göstermektedir.

Tanzimat Dönemi'nde örfi hukuka dayandırılan reform girişimleri şeriatın ve padişahın denetiminden azade şekilde yapılmıştır. Bu yeni kurallar bütünü geleneksel adap düşüncesinin seküler minvalde değiştiği yeni bir adabın benimsenmesine yol açmıştır (Heper, 1991, s. 156).

Tanzimat Dönemi'nde bürokrasinin ekonomik alandaki rolü ele alındığında özellikle üretim sürecinin dışında, ancak mahsulün kazancına ortak olan devlet düşüncesinden vazgeçildiği; devletin öncelikli olarak nüfus ve gelir dengesini sağlamaya yönelik mülk ve askerlik işlerini düzenlediği, bunun arka planında devletin iç ve dış itibarını tekrardan tesis etmek için gerek duyulan kaynakların sağlanması düşüncesi olduğu; dış ticaret ve altyapı hizmetleri ile iç pazarın oluşumuna gayret edildiği; iaşecilik politikalarından daha çok teşebbüsçü ve destekleyici idare politikalarına doğru bir yönelişin olduğu söylenebilir.

Bu hususlar ekonomik ilişkilerin dönüştürmekte olduğu toplumsal örgütlenmenin bürokrasi tarafından kontrol altına alınmaya çalışıldığını göstermektedir.

Tanzimat bürokrasisi doğrudan üretim sürecine katılmamakla sınıfsal niteliğini kaybederken, ekonomik ilişkilerdeki dağıtıcı rolü ile özerk toplumsal bir kategori özelliği kazanmaktadır.

Bu rol esasen devletin bu dönemde üstlendiği sorumluluklarla, bürokrasinin siyasal alandaki nüfuzunun kesiştiği; bir yanı ile nesnel diğer yanı ile öznel iki pratiğin toplumsal örgütlenmeye etkisinin sonucudur. İktidar bloğu kavramının Tanzimat Dönemi boyunca ihtiva ettiği sosyal gerçeklik ikili bir anlam ifade eder. Birincisi, iktidar bloğunun hâkim ve bağımlı üyelerinin net olarak belirlenebilmesi zordur.

İkinci olarak ise değişim sürecinin kırılma noktaları olarak kabul edilen “istisnai durum”ların iktidar bloğunun sınıfsal temelini silikleştirmesidir. İktidar bloğu kavramının, istisnai durumlar için öngördüğü egemen sınıf kavramının sosyal gerçekliğinin, Tanzimat Dönemi boyunca net bir görünümünü elde etmek mümkün değildir.

Her iki duruma rağmen yine de iktidar bloğunun varlığını somutlaştıran iktidar ilişkilerini görmek mümkündür. İktidar bloğu, Tanzimat Dönemi boyunca geleneksel Osmanlı yöneten-yönetilen ayrımı çerçevesinde ele alındığında, yöneticilerin,

ekonomik üst sınıflar ile mecburi ittifakı ve karşılıklı tavizlere dayanan iktidar ilişkileri görülebilir. Bürokratik seçkinler çevre güçleri ile “de facto” ittifaka girmekle birlikte, bu güçleri iktidar bloğuna dahil etmemişlerdir.

Tanzimat Dönemi boyunca bürokrasi, iktidar bloğunda egemen olduğu kadar da bağımlı kalmış, ancak bağımlılığını olabildiğince blok dışında tutmaya çaba göstermiştir. Bunu da özerk toplumsal kategori olarak ve siyasal alanın meşru aktörlerini belirlemedeki imtiyazlı konumunu kullanarak yapmıştır.

Tanzimat Dönemi Osmanlı bürokrasinin iktidar bloğu içerisindeki bağımlılığı daha çok cari ekonomik ihtiyaçlar çerçevesindedir. Ancak bu bağımlılık reformların icapçılık ile meşrulaştırılması ve devlete aidiyet ile örtülmektedir.

Tanzimat Dönemi’nde bürokrasi, başta örgütlenme kapasitesi olmak üzere iktidar biçimleri, araçları ve boyutu ile bağımlılığını örtmeyi başarmıştır. İncalcık’ın ifade ettiği gibi “*Osmanlı reform sürecinde en radikal kararların daima bunalım zamanlarında alındığı*” görülmektedir (İncalcık, 2013, s. 67).

3.2. Islahat Fermanı

Tanzimatçılar ve Namık Kemal, Ziya Gökalp gibi Yeni Osmanlılar arasında, Batıdan alınan ve devlet yapısında uygulamaya konulan müesseselere karşı farklı yaklaşımların ön plana çıktığı ve 1853 senesinde patlak veren Kırım Savaşı’nın ardından, Gülhane Hattı Hümayun’un ikinci bir aşaması olarak görülen Islahat Fermanı 1856 yılında ilan edilmiştir.

Büyük ölçüde İstanbul’daki Fransız ve İngiliz büyükelçilerinin tesirinde yazılan belge, içeriği bakımından esas itibari ile 1839 senesindeki Hatt-ı Hümayun’un bazı ilavelerle tekrarı niteliğindedir (Mumcu, 1976, s. 36).

Söz konusu organik bir anayasa belgesi niteliğindeki ferman, toplumsal yapıda hâkim olan Müslümanların bu ayrıcalığını, dinine bakmaksızın “Osmanlı” vatandaşlığı oluşturmayı amaçlamıştır.

Ancak Islahat Fermanı’nın özünde amaçladığı “birlikteliğin” tersine döndüğü, gayrimüslimlerle yabancıların kedilerine sunulan hukuki imtiyazları, Müslümanların önüne geçecek biçimde kullandıkları görülmüştür.

3.3. Kânûn-i Esâsî

Tanzimat'ın iktisadi ve toplumsal başarısızlıklarına eklenen siyasal istikrarsızlıklar, dış müdahaleler ve 1870'ten sonra yeniden görülen baskıcı yönetim, anayasacı ya da meşrutiyetçi bir akımın doğuşuna zemin yaratmıştır.

Ülke ekonomisini Batı'nın olumsuz etkilerine açan Tanzimat, yine Batı kaynaklı demokratik ve liberal düşüncelerin ülkeye aktarılmasında da olanak sağlamıştır.

1860'tan sonra, Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi aydınlar, liberal-reformist fikirlerin sözcülüğünü yapmışlardır. Bu isimler padişahın mutlak otoritesine karşı ilk muhalefeti oluşturmuşlardır (Timur, 1994, s. 15-16).

Genç Osmanlılar adını alacak aydınların belirli bir öğretileri olmamakla birlikte üzerinde anlaştıkları ortak noktalar; hürriyet, anayasalı bir rejim ve temsili sistem olan meclistir.

Genç Osmanlılar Cemiyeti, 1871 yılında dağıldığında, geleneksel otorite ve mutlakiyetçiliğin karşısında meşruti yönetimi esas alan bir anlayış yönündeki çabaları hızlandırmışlardır. Genç Osmanlılar bu amaca giden yolda, Padişah Abdülaziz karşıtlığında Mithat Paşa'nın liderliğine başvurmuşlardır (Tanör, 2002, s. 155-160).

ÇETİNSAYA'ya göre: Mithat Paşa, Tanzimat döneminin en önemli devlet adamlarından olan ve geleneksel Osmanlı yönetim zihniyetinin ve devletli kavramının, çağdaş “siyaset ve devlet adamı” rolüne dönüşümünü yansıtan simgesel bir kişiliktir (Çetinsaya, 2017, s. 60).

Başarılı devlet görevleriyle dolu bir geçmişi olan Mithat Paşa, reform anlayışını gittikçe benimseyen İstanbul kamuoyunun da desteğiyle, bakanlık görevine (nazır) getirilmiştir.

Değişim çabalarına karşı koymaya çalışan Abdülaziz'in yerine Beşinci Murat'ın tahta çıkarıldığı dönemde, Mithat Paşa, anayasa taslağı girişimlerine devam etmiştir. Padişahın akli dengesinin pek yerinde görünmemesi düğümünü çözen etken, "meşrutiyetçi" görünen veliaht Abdülhamid'in varlığı olmuştur (Tanör, 2002, s. 18).

Mithat Paşa ve II. Abdülhamid devleti kimin ve nasıl idare edeceği hususlarındaki mülahazaları, II. Abdülhamid'in tahta çıkması ve anayasalı bir rejimin kabul edilmesi şeklinde nihayetlenmiştir.

Bosna Hersek, Karadağ ve Bulgaristan meseleleri yüzünden siyasi ufuktaki olumsuz tablo sonrası mütercim Rüştü Paşa Sadareten çekilmiş, yerine 19 Aralık 1876'da Mithat Paşa getirilmiştir (Kuran, 1959, s. 115).

Mithat Paşa Sadarete gelince, Kânûn-i Esâsî hazırlıklarına önem vermiş ve intihabat (seçim) hususunda gerekli kanunlar için çalışmaya başlamıştır. Sadrazam Mithat Paşa ve mefkure arkadaşlarının gayretleriyle, 1876 Aralık ayında Kânûn-i Esâsî Babıali'de merasimle ilan edilmiştir (Kuran, 1959, s. 116).

Anayasanın hazırlık aşamasında, Mithat Paşa liderliğinde ve bünyesinde Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi kişilerin de olduğu liberal-reformist grup, padişah haklarını şiddetle savunan gelenekçi kesim (Mütercim Rüşdi Paşa, Cevdet Paşa, ulema) arasında devamlı fikir mücadelesinde bulunmuş, dönem dönem geri adım atmak durumunda kalmışlardır. II. Abdülhamid'in de zamanla tavrını gelenekçilerin lehine alması, dengeyi liberal-reformcu grubun aleyhine çevirmiştir (Tanör, 2002, s. 19-20).

Kânûn-i Esâsî'nin, padişahı merkeze alan bir anlayışla hazırlanmış olması, kurucu bir meclis ya da parlamento çalışmaları sonucu yazılmamış olması gibi özellikleriyle "ferman anayasa" özelliği taşımaktadır. Ancak resmi ve hukuk diliyle yazılması, anayasa metnine has bölümlerden ve başlıklardan oluşması gibi özellikleriyle de Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı'ndan ayrılmaktadır.

Kânûn-i Esâsî ile her ne kadar anayasal bir sistem gelmiş olsa da padişahın görevleri oldukça fazladır. Padişahın; sadrazam, vekiller ve şeyhülislamı seçme ve atama görevinin devam etmesi, Meclis-i Ayan üyelerini direkt padişahın belirlemesi, bakanların yaptıkları işler bakımından meclis yerine padişaha karşı mesul olmaları, kanun düzenlemelerine söz hakkı olması, Meclis-i Mebusan'ı lağvetme hakkının olması; meşruti monarşi düzeninde olunmasına rağmen padişahın yetki genişliğinin devam ettiğini göstermektedir (Tanör, 2002, s. 19).

Kânûn-i Esâsî düzenlemelerine göre; yaptığı işler ve aldığı kararlar açısından sorumluluğu olmayan Padişah aynı zamanda Sadrazam ve nazırları atar. Kanun önünde herkes eşittir. Ceza ve vergiler kanunlarla belirlenir. Tebaa arasında din ayrımı bulunmamaktadır. İki yapılı olarak oluşturulan parlamento kanunları oluşturur ve padişah onaylar. Meclislerden ilki, kadrosu padişahça atanan Ayan Meclisidir; ikincisi ise, kadrosu dört yılda bir halk oyu ile seçilen Meclis-i Mebusan'dır (Aldıkaçtı, 1978,

s. 61). Milletvekilleri fikirlerinden ve oylarından dolayı sorumlu sayılmazlar. Gizli oy kriteri olan seçimlerin nasıl yapılacağı farklı bir kanunla düzenlenir (Sencer, 1986, s. 74).

Kânûn-i Esâsî ne hukuki ne siyasi ne de diplomatik alanda bekleneni gerçekleştirememiştir. II. Abdülhamid, Cevdet Paşa'nın yardımıyla meşrutiyet taraftarlarını birer birer bertaraf etmiştir.

Kânûn-i Esâsî dış devletler üzerinde de olumlu etki yapmamıştır. Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan ederek hızlıca Yeşilköy'e kadar ilerlemesi sonrası iki ülke arasında Ayestefanos Antlaşmasını imzalamıştır. İngiltere konuya dahil olmuş ve akabinde Berlin'de bir konferans gerçekleştirilmiştir. 1878 yılında Heyeti-i Mebusan'ın kaldırılmasıyla birlikte 1876 Anayasası geçersiz kılınmıştır. Sultan ikinci Abdülhamid'in şahsi yönetim devresi başlamıştır.

Bu dönemin anlayışını anlamlandırma noktasında meşrutiyetçi osmanlılık ve Birinci Meşrutiyet düşüncesi önem arz etmektedir.

Meşrutiyetçi Osmanlılık düşüncesi Tanzimat döneminin otoriter merkezîyetçi siyasetine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Osmanlılık düşüncesi, Yeni Osmanlılar tarafından Meşrutiyetçi bir çerçevede ve entelektüel bir bakışla irdelenmeye başlanmıştır (Ünüvar, 2017, s. 104).

Müslümanlara Hristiyanların eşitliğini ve karşılıklı uyumunu meşrutî bir düzen içinde gerçekleştirmeyi öngören ilk Osmanlı Muhalifi olan Mustafa Fazıl Paşaya göre, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntıların temel nedeni, Tanzimat devlet adamlarının herhangi bir denetimden yoksun mutlak hâkimiyetleridir. Siyasi özgürlüğün Müslüman ve Hristiyanlar açısından adaletli bir iradeyi tahsis edeceği fikri hâkimdir (Mardin, 1996, s. 311).

Yeni Osmanlılara ve özellikle de Namık KEMAL'e göre, Islahat Fermanı, yabancı güçlerin baskısıyla Hristiyanlara verilmiş aşırı haklar ve imtiyazlardan müteşekkildi. Ancak bu durum eşitlik değil Hristiyanlar lehine eşitsizliğe neden olmuştur. Halbuki Namık KEMAL'e göre, yapılması gereken şey gayrimüslimlere imtiyazlar vermek değil, Meşrutiyet düzenine geçmektir (Ünüvar, 2017, s. 105).

ÜLKEN'e göre, uygarlık düzeninin adaletle sağlanabileceği, adaletin ise Osmanlı ümmetinin hukuku müsavâtı ile gerçekleşeceğini savunan N. KEMAL'in bu dönemde kullandığı "Osmanlı ümmeti" kavramı, etnik ve din ayrımı gözetmeden birbirinden farklı yapıların kolaylıkla bir bütün oluşturmalarını temsil eder (Ülken, 1979, s.59-61).

Mardin'e göre ise, N. Kemal, bir parlamentonun varlığı ile, Osmanlı Devleti'nde toplumsal birlikteliğe karşı risk oluşturan ayrılıkçı hareketlerinin biteceğine inanmaktaydı. N. Kemal, Osmanlı toplumundaki etnik ve dini farklılıkları zenginlik olarak görüp yüz yıllarca devam eden birlikteliğin hukuki anlamda eşit olarak da sürdürüleceğini mütalaa etmekteydi. Fakat N. Kemal'in öncülük ettiği Osmanlıcılık anlayışı, Pan-Slavizm ve bağımsızlık/ayrılıkçı hareketlerinin tesirleriyle yerini İslamcılığa bırakmıştır (Mardin, 1996, s. 92-93).

Osmanlıcılığın resmi boyuttaki en kapsamlı metni 1876 Kânûn-i Esâsî'dir. İlk Osmanlı anayasasının ilanı kapsamında, devletin iktisadi gelişiminin sağlanması için Osmanlı toplumunu oluşturan yapıların, hürriyet, adalet, eşitlik gibi temel hususlardan hiçbir farklılığa bakılmaksızın faydalanmaları gerektiği böylece modern bir toplum inşa edileceği mülhaza edilmiştir.

Osmanlı devletinde 1839 yılından sonra devam eden Tanzimat düzenlemeleriyle, kozmopolitlik algısı siyasal olgularda da kendisini göstermiştir. Kânûn-i Esâsî'de Osmanlı Devleti'nin İslami kimliği ile Osmanlıcılık ideolojisinin vurguladığı hukuki anlamdaki eşitlikten dolayı, birbirinden farklı dine mensup yapıların, laik anlayışı benimsemeleri yönündeki girişimleri öne çıkmaktadır (Ünüvar, 2017, s. 106-107).

Birinci Meşrutiyet denemesi İkinci Abdülhamid mutlakiyeti ile sona ermiştir. Her ne kadar Abdülhamid idaresi İslam'a gündelik siyasette büyük ölçüde ağırlık verse de 1839 Gülhane Hattı ve 1856 Islahat Fermanı çerçevesinde gayrimüslimlere verilen eşit haklar konusunda bir değişiklik ve bir sapma yaşanmamıştır. Bu bağlamda Abdülhamid mutlakiyetçiliğinin uygulamada, 1839-1875 devresi otoriter merkeziyetçi Osmanlıcılık siyasetinden çok da fazla ayrılmadığı ifade edilmektedir (Somel, 2017, s. 107).

3.4. İkinci Abdülhamid Dönemi

Sultan Abdülhamid 31 Ağustos 1876 tarihinde ve 34 yaşında padişah olmuştur. 1876-1908 dönemi, inkılaptan ziyade gelişmeye ve durulmaya önem verilen bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

Hükümdarlığı büyük tartışma konusu olan İkinci Abdülhamid devri, 1878 yılında Heyeti Mebusan'ın feshedilmesiyle resmen başlamıştır.⁹ Kânûn-i Esâsî ile başlayan Meşrutî rejim ortadan kalkmış, padişahın mutlak gücü ve yetkilerinin olduğu kimine göre İkinci Abdülhamid kişisel devri kimine göre ise yasama ve yürütmenin padişahın tekelinde olması sebebiyle istibdat dönemi başlamıştır (Kara, 1995, s. 240).

Sultan Abdülhamid döneminde, 1876 anayasasının vermiş olduğu düşünce, örgütlenme vb. hak ve hürriyetler sınırlandırılmış ve her türlü aykırı/eleştirel sesin, baskı/sansür yöntemleriyle önüne geçilmeye çalışılmıştır (Sencer, 1984, s. 59).

Bu dönemde İkinci Abdülhamid, tek adam yönetimini kusursuz olarak sürdürebilmek için, güvenmediği üst düzey bürokratları görevlerinden uzaklaştırmıştır. İlk meclisinin kapatılmasının ardından altı sene süresince on altı sadrazam görevinden alınmıştır. Ayrıca, batıdaki fikir akımlarının bürokrasiye ulaşmasını engellemeye çabalamıştır. Gazete ve dergilerin yayınları yasaklanmış ve tamamen kapatılmıştır (Heper, 1975, s. 253).

3.4.1. İkinci Abdülhamid'in Siyasal Düşüncesi

II. Abdülhamid, padişah olması yönünde herhangi bir hazırlık süreci olmayan bir şehzade olmasına karşın, 33 senelik padişahlık dönemiyle, siyasî düşünce tarihimizde en çok mülâhazası yapılan devlet adamlarından biri olmuştur (Koloğlu, 2017, s. 273).

Sultan Abdülhamid, şehzadelik döneminde çok iyi bir eğitim birikimi olmadığı gibi herhangi bir resmi görevde de bulunmamıştır. Ancak olayları çok iyi analiz etmesi ve refleks göstermesi özelliği sayesinde, devlet içinde çok karmaşık sorunların olduğu bir anda Osmanlı Devleti'nin hükümdarı olarak sağlıklı politikalar üretecek ve yürütecek liderlik kabiliyetini geliştirmiştir (Eraslan, 2018, s. 62).

⁹ Birinci Meclis-i Mebusan'ın ortadan kaldırılmasında II. Abdülhamid'in devleti yönetmede şahsi hükmetme arzusu öne çıkmaktadır (Kara, 1995, s. 240).

II. Abdülhamid tahta çıkmadan önceki Avrupa tecrübesiyle, Doğu-Batı ayrımı sentezini kolaylıkla yapmış, padişahlığı döneminde Avrupa harsına has edebiyat ve sanatı Saray'a aktarmıştır. Hükümdarlığının ilk döneminde Tanzimat'ın ortaya koyduğu düşünce karşısında bir tutum sergileyen II. Abdülhamid'in fikri yapısına ilişkin net bir farkındalık yoktur.

Osmanlı devlet geleneğine uymayacak bir yöntemle dönemin önemli devlet adamı Mithat Paşa'yı Batı'ya sürgüne göndermiş, ancak aynı zamanda da Meşrutî monarşiyi savunan bir görüntü sergileyerek anayasa metninin yürürlüğünü kabul etmiştir. 93 Harbinde Rusya mağlubiyetinin oluşturduğu kaos ortamından faydalanarak meclisi lağvetmesine rağmen anayasa metnini askıya alarak devlet yönetiminde tek adam olma yolunda başarılı bir strateji izlemiştir.

II. Abdülhamid, gözlem yeteneğini oldukça iyi kullanarak, devlet mekanizmasında yönetimi tekeline almak ve kararları hızlıca uygulayabilmek amacıyla, iktidara giden yolda devlet kadrolarında aşırı muhaliflerin haricinde hemen hemen herkesle çalışmayı ve onları gözlemlemeyi tercih etmiştir (Koloğlu, 2017, s. 274).

Bu hedef yolunda Yeni Osmanlılar dahil birçok muhalif kişilerle anlaşma yollarını bulmaktan kaçınmamıştır. Hatta Ahmet Mithat'ı sözcülüğüne atayarak, Yeni Osmanlılarının temel ilkelerinden olan "Hürriyet" kavramına karşı durmadığını göstermeye çalışmıştır.

1877-1878 Rus Harbiyle başlayıp devlette buhran etkisi gösteren gelişmelerle birlikte 1882 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, Dünya devletleri karşısındaki caydırıcılık gücünü önemli ölçüde kaybetmişti. Balkan toprakları büyük oranda muhafaza edilse de Tunus, Karadağ ve Kars-Ardahan'ın kaybedilmesi sonrası, Osmanlı toprakları; Batılı ülkelerin iktisadi anlamda üstünlüklerini sağlamak için gözünü diktikleri bölgeler olmuştu (Koloğlu, 2017, s. 275).

93 Harbi'nden sonra ortaya çıkan toprak ve nüfusun azalması gibi savaşın kötü neticelerini telafi etme girişiminde Kıbrıs'ın, 1882 yılında da Mısır'ın İngiltere'ye kaybedilmesi, II. Abdülhamid'i yeni arayışlara sevk etmiştir (Eraslan, 1992, s. 180-190).

Osmanlı Devletin borçları giderek artmış ve kontrol edilemez hale gelmiştir. Bu durumu düzeltmek, iç ve dış borçları kontrol altına almak ve denetlemek amacıyla Avrupa ülkelerinin gözetimindeki özel idare niteliği taşıyan **Düÿûn-ı Umûmiyye** kurulmuştur.

Devlet, içinde bulunduğu bu koşullarda, kendi siyasi fikriyatı çerçevesinde uluslararası gelişmelere karşı devletin mevcudiyetini korumaya yönelik II. Abdülhamid'in kişiliğini de yansıtan pragmatist bir anlayışı tesis etmeye çalışmıştır.

Sultan Abdülhamid'in, 33 yıl boyunca tahtta kalmasına hem çevresindeki hem de yakınındaki kişiler arasında bir dizi denge oyunları oynayarak karşıtlıkları ortaya çıkarması ve kararlarını, itibar ettiği kişilerin görüşlerini/eleştirilerini aldıktan sonra vermesi etkili olmuştur.

Batılı ülkeler arasındaki çatışmaları çok iyi gözleyerek bu durumu Devletin lehine olacak şekilde kullanmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid'in uyguladığı politikalar kapsamında; özel önem verdiği birçok eğitim kurumunu açması ve iç-dış haberleşmeyi doğrudan Saray'a bağlayan telgraf haberleşme sistemini yürütmesi öne çıkmaktadır.

Sultan Abdülhamid'in uyguladığı politikalarda ivmenin azalması sonrası eski düzene dönme çabaları ortaya çıkmıştır. Yeni Osmanlılar, ilk ıslahatçıları fazla Batıcı bulmuş, buna karşılık yerel şartları modern dünya ile özdeşleştirecek yöntemleri bulma yoluna gitmişlerdir. Yeni Osmanlılar bu kapsamda; "İttihâd-ı İslâm (sadece ülke içinde), İttihâd-ı Anasır (Osmanlılık), Türk Milleti Hakimiyetini" esas alan bir formülü savunmuşlardır. Bu formülasyonda evrensel insan hakları ve demokrasi düşüncesi bağdaştırılmaya çalışılmıştır (Koloğlu, 2017, s. 276-277).

Namık Kemal'in fikirlerinden oldukça etkilendiği görülen Abdülhamid, kendi fikriyatı ekseninde Yeni Osmanlıların söz konusu arayışları karşısında reformlar aracılığıyla restorasyon yöntemini geliştirmiştir.

Savaş ve iktisadi buhranın yarattığı tahribatı önlemek için Sultan Abdülhamid, dış politikada; ekonomi, ordu ve insan kaynakları açısından yetersizliğin farkında olarak Avrupa ülkeleriyle ilişkide denge siyaseti yürütmeyi, iç politikada ise İslam bağı üzerinden eski gücünü kazanmayı hedeflediği görülmektedir (Eraslan, 2018, s. 64).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv belgelerine göre; Sultan Abdülhamid'in dış politikası kapsamında, *“Milletin niyeti halis olup da beyinlerinde bir ittifak hasıl edilecek olursa devlet bunların her ikisinin ortasında bir politika ittihaz edebilir.”*¹⁰

II. Abdülhamid'in ideolojisine ilişkin, özellikle ölümünden sonra yapılan mülahazalar bağlamında Panislamizm'in ilk temsilcisi olduğu öne sürülse de döneminde dünyada etkisini oldukça gösteren Panslavizm, Panhellenizm, Pangermanizm, karşısında çok fazla etkili olmadığı görülmektedir.

II. Abdülhamid, dış politikada saldırgan bir tutum sergilemeyerek diplomasi dilini titizlikle ve akıllı bir şekilde kullanmış, Panislamizm hareketini daha çok iç politikada bütünlüğü sağlamak amacıyla öne çıkarmıştır (Aksun, 2010, s. 583).

Ancak Osmanlı ve İran haricindeki Müslüman coğrafyasının yaklaşık yüzde doksanını sömüren Batılı devletler, güçlü bir Panislamizm akımını, iktisadi yapılarını bozacağı endişesiyle tehdit olarak gördüklerinden, II. Abdülhamid'i sürekli hedef göstermişlerdir.

II. Abdülhamid'in 33 yıllık hükümdarlığı sürecindeki politikaları, uygulamaları ve ideolojisi kimi kesim tarafından desteklenirken kimi kesim tarafından da kabul edilmemiştir. Bu noktada özellikle İttihatçılar, II. Abdülhamid'in tek adam yönetimine karşı en sert çıkışlarda bulunmuşlardır. Ancak İttihatçılar da hedefledikleri iradeyi milliyeyi ve meşruti bir yönetimi tesis ettikten sonra, keskin bir tek parti idaresiyle II. Abdülhamid'e benzer bir yol izlemişlerdir.

3.4.2. İkinci Abdülhamid Döneminde Merkezi Yönetim ve Taşra Yönetimi

Osmanlı Devleti'nde 1876 yılında yürürlüğe konulan Kânûn-i Esâsî sonrası hem siyasal alanda hem de idari anlamda önemli gelişmeler yaşanmıştır. İkinci Abdülhamid, kendisine intikal eden merkezi idare şeklini kuvvetlendirmek için Fransa'nın yönetim şeklinden yararlanmıştır (Karal, 1995, s. 332).

Birinci Meşrutiyetle birlikte yürütme organında (Babıali) yapısal olarak bazı değişimler yaşanmıştır. Söz konusu değişimlerden en önemlisi, sadrazamla ilgilidir.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.), 9/2638/72/4.

Meşrutiyet öncesi hükümdarın mutlak vekili olan sadrazam; Birinci Meşrutiyet sonrası tüm vekillerde olduğu gibi direkt olarak padişah tarafından, günümüzde Bakanlar Kurulu Kabinesi olarak adlandırılan Meclisi Vükela başkanlığına, padişahın itimat ettiği bir şahıs sıfatıyla atanır konuma gelmiştir. Bu durum özellikle 93 Harbi mağlubiyeti sonrası Meclisin kapatılıp Kânûn-i Esâsî'nin askıya alınmasıyla da birlikte, Meclisi Vükela liderinin saraya karşı gücünü kaybettiğini ve yürütme gücünü tekelinde toplayan padişahın net olarak denetimine tabii olduğu anlamına gelmektedir.

İstibdat idaresinde Babîâli eski yapısını devam ettirerek, Sadrazam'ın liderliğinde, Hariciye, Dâhiliye, Adliye, Harbiye, Bahriye, Maliye, Maarif, Nafia ve Ticaret, Şurayı Devlet Reisliği, Şeyhülislamlık ve Evkaf bakanlıklarından oluşmuştur (Sencer, 1984, s. 64).

II. Abdülhamid'in devrinde, merkez dışı örgütlenmelerde, vilayet, liva ve kaza ayrımı yapılmış, yerel demokrasinin kısmi temsil edildiği taşra teşkilatı yapısı uygulanmaya çalışılmıştır (Akıllıoğlu, 1995, s. 150).

Âdemi merkeziyetçi anlayışı riskli bulan İkinci Abdülhamid “yetki genişliği ve görev ayrılığı” kavramlarını kullandığı bir yapıyı öngörmüştür. II. Abdülhamid'in padişahlığı sürecinde Osmanlı Devleti, vilayet ya da eyalet idaresi açısından birlikten yoksun ve çeşitlenmiş yapısını muhafaza etmiştir. Birinci Meşrutiyet'in ilk döneminde, taşrada; merkeze bağlı vilayetler, merkeze bağlı bağımsız sancaklar ve ayrıcalıklı eyaletler olmak üzere üç farklı yönetim bölgesi vardır (Sencer, 1984, s. 64-65).

Birinci Meşrutiyetle birlikte katı bir merkeziyetçi anlayışla merkeze bağlı vilayetlerdeki idare sistemiyle devletin bütünlüğü muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Ancak, Valilerin çoğu zaman direkt olarak padişah tarafından atanması ve yetkilerinin önemli seviyede kısıtlanmasına ek olarak taşrada yerel işlerden sorumlu niteliksiz, yetkisiz yöneticilerin olması kamu idaresinin bozulmasına neden olmuştur.

Yukarıda belirtilen şartlar altında kamu idarecilerinin görevlerini layıkıyla yapmamaları ve görevlerini kötüye kullanmaları üzerine kamu yönetiminde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. İlk olarak, memur sayısı artırılarak, devlet mekanizmasının fonksiyonlarının işlevsellik kazanması, merkez-taşra örgütlenmesinin güçlendirilmesi hedeflenmiş bundan mütevellit kamu bürokrasisi gelişim göstererek toplumun en güçlü unsurlarından biri haline gelmiştir.

1876 Anayasası'nda vurgulandığı üzere memurluğun meslek halini alması, güvenliğinin tesis edilmesi, şartlarının düzenlenmesi ve özlük haklarının iyileştirilmesi ve geçici olmayan bir personel sisteminin sağlanması yönünde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Bu kapsamda, personel sistemine ilişkin ilk olarak Sultan Abdülaziz döneminde başlayan çabalar, Birinci Meşrutiyet sürecinde de sürdürülmüştür. 1878 yılında "mülki ve adli" memurların sicil işleri düzenlenirken, 1880 yılında bazı görevlilerin işe alınmaları ya da atanmalarında nesnel yöntemlerle yapılmış, 1883 yılına kabul edilen bir kararname ile memurluğa giriş, disiplin, yükselme ve emeklilik konuları düzene bağlanmıştır (Sencer, 1984, s. 65-67).

4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ

4.1. Yeni Osmanlılar Hareketi

İttihat ve Terakki dönemi olarak nitelendirilen siyasi hareket, birbirinden belirgin bir kopuş yaşamış iki farklı zihniyetin ürünüdür. İttihat ve Terakki oluşumunun kökeninde Yeni Osmanlılar hareketi yer almaktadır. Yeni Osmanlılar girişiminin esas amacı, meşruti yönetim anlayışını anayasal düzen ile devlet yönetimine yerleştirmektedir (Aydın, 2017:117).

Osmanlı Türk siyasal gelişmesinde iktidara ilk kez karşı çıkma özelliğine sahip olan Yeni Osmanlı hareketinin örgütü, 1865 yılında İstanbul'da gizli olarak kurulan İttifak-ı Hamiyet'tir (Tanör, 2002, s. 123).

Fransız Devrimi'nin insan hakları temelli anayasa hareketinden etkilenen Yeni Osmanlılar; (Aydın, 2017:117) insan haklarına dayalı düzene geçmek ve meşruti bir yönetim anlayışını benimsetmek amacıyla devrimci bir karakter benimsemişlerdir (Hallı, 1970, s. 57).

1867 başarısız darbe girişiminin akabinde Avrupa'ya kaçan hareket üyeleri, Avrupa'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti adı ile yeniden örgütlenmişlerdir (Tanör, 2002, s. 18).

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ilk kurucuları; Namık Kemal, Agah Efendi, Mehmet Efendi, Gazeteci Mustafa Refik, Hilmi Paşazade Ayetullah, Menapirzade Nuri, Kayazade Reşat'tır (Tökin, 1965, s. 17).

Padişahlı bir meşrutiyet idaresine taraftar olan ve Doğu ile Batı arasında bir uzlaşma arayan (Tökin, 1965, s. 19) Yeni Osmanlılar hakkında; ideolojik ve siyasal fikriyat açısından, tutarlı, örgütsel bir dayanışma halinde, en başından kesin bir şekilde belirlenmiş siyasi iktidar hedefleri olan bir oluşumdan bahsetmek mümkün değildir. Yeni Osmanlılar adı altında, birbirleriyle zaman zaman yoğunlaşan, zaman zaman da uzaklaşan ilişkiler içinde olan, Osmanlı yönetici aydınlarından bahsedilebilir (Koçak, 2017, s. 118).

Jön Türkler olarak da adlandırılan Yeni Osmanlıların siyasal anlamdaki gelişim sürecinde hem gelenekçi tutum devam etmiş hem de kendilerince modern yapıya ulaşma çabası hâkim olmuştur (Koçak, 2017, s. 118).

Meşveret ilkesini ön plana çıkaran Yeni Osmanlılar Hareketi, bu anlayış ekseninde meşrutiyetçi bir yönetimin oluşturulması hedefiyle hareket etmişlerdir¹¹ (Mardin, 1999, s. 31).

Yeni Osmanlı Hareketi Tanzimat'ın sunduğu ortamda hem Avrupa'ya hem de Osmanlı merkeziyetçiliğine bağımlılıklarını devam ettirdiler. Yeni Osmanlı Hareketi'nin ortaya çıkmasında, Tanzimat dönemi paşalarının, temsili yönetime ehemmiyet göstermemelerinin katkısı oldukça fazladır. Yine de Osmanlı modernleşme döneminde varlık gösteren Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler gibi daha çok Avrupa okullarında eğitim almış sivil ya da askerlerin temsil ettiği aydın kesimin bütün destekçi girişimlerine rağmen, Osmanlı yapısındaki merkez-çevre farklılığı önlenememiştir (Koçak, 1989, s. 33).

İttihat ve Terakkinin önemli fikir adamlarından Ziya Gökalp tarafından formüle edilen İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık kavramları; İttihat ve Terakki aracılığıyla, Batıcılığın öne çıkması ile Cumhuriyette aktarılmıştır. Yeni Osmanlıların en temel özelliği, Tanzimat'tan Cumhuriyete dayanan düzenlemelerle, Jön Türkler ve sonrasında İttihat Terakki hareketlerine öncülük etmesidir.

İlber ORTAYLI'ya göre Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler ayrımı hem zamanlama hem de ideolojilerin ve örgütlenmeler ile eylemin niteliğini belirleyen unsurlar açısından gerekli olan doğru bir ayrımdır. Birçok ideolojiyi içinde barındıran Yeni Osmanlılar düşüncesi, anayasacı liberalizmden modernist İslamcılığa, Türkçülüğe ve sosyalizme kadar farklı görüşleri içeren geniş bir yelpaze oluşturur (Kalaycıoğlu, 1998, s. 117).

Bu bağlamda Yeni Osmanlılar toplumunda yeni bir arayışı ortaya çıkaran ve başlatan aydınlardır (Yılmaz, 1999, s.82).

Sina Akşin'e göre ise, birden fazla şeyi temsil etmek durumunda olan Yeni Osmanlıların fikirlerindeki temel unsur, "Bu devlet nasıl kurtulur?" sorusu olmuştur (Kalaycıoğlu, 1998, s. 117).

¹¹ Yeni Osmanlı Hareketi'nin amacı geleneksek meşveret anlayışıyla iktidarın paylaşımını kuramsallaştırarak erkler ayrımını gerçekleştirmektir.

Yeni Osmanlılar ya da Jön Türk olarak da ifade edilen bu düşüncede, anayasal bir yapıyla birlikte milli sermayeye öncülük edecek ekonomik liberalizm anlayışı ve “Osmanlı vatan” düşüncesinin hâkim kılınmaya çalışıldığı görülmektedir (Mardin, 1994, s. 86-89).

Yeni Osmanlılar, II. Abdülhamid’in 1877 yılında faaliyetlerini etkisiz kılması üzerine, çalışmalarını Avrupa’ya taşımış ve gizli olarak sürdürerek İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin özünü oluşturmuşlardır. Ekseri olarak gizli bir şekilde beslenen Namık KEMAL ve Ziya Paşa’nın eserleri, Abdülhamid karşıtı bir havayı oluşturmuş ve beslemiştir (Mardin, 1994, s. 88-89).

4.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Ortaya Çıkışı

Osmanlı-Rus harbi mağlubiyeti ve yer yer toprak kayıpları ile sonuçlanan Mısır ve Tunus’un işgali, halkta büyük rahatsızlıklar oluşturmuş, devleti siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî açıdan önemli ölçüde etkilemiştir.

Mithat Paşa ve inkılap taraftarlarının Sultan Abdülhamid tarafından sürgün edilmesi, halk ve bürokrasi içerisindeki rahatsızlığı ve karşı bir örgütlenme ihtiyacını, isteğini artırmıştır. Bu amaçla ortaya çıkan ilk önemli oluşum, temeli Yeni Osmanlılar hareketine dayanan, İttihat ve Terakki Cemiyetidir (Kuran, 1959, s. 154).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çekirdeği, 1889 yılında bir kısım Askeri Tıbbiye öğrencilerinin çabalarıyla oluşturulan gizli İttihad-ı Osmani olarak bilinen örgüttür (Hanioğlu Ş. , 1986).

Kurucuları farklı etnik kimlikler taşıyan, Ohrili İbrahim TEMO (Arnavut), Arapkirli Abdullah CEVDET (Kürt), Diyarbakırlı İshak SUKUTİ (Kürt), Kafkasyalı Mehmed REŞİT (Çerkez), Bakülü Hüseyinzade Ali (Azeri)’dir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Tıbbiye Mektebi hamam ve mutfaklarına ait odun yığınları üzerinde gerçekleştirilen bir toplantı ile kurulmuş, daha sonra Edirnekapı dışındaki İnciraltı toplantısında ise resmîyet kazanmıştır (Kuran, 1959, s. 155).

Cemiyet gizlidir ve İtalyan Carbonari örgütüne benzer şekilde hücre tipi örgütlenme anlayışına sahiptir. Cemiyete dahil olanlar, cemiyetin benimsediği bütün ilkelere uyacaklarına ilişkin and içmişlerdir. 1889 yılında Askeri Tıbbiye’de oluşturulan hücre tipi gizli örgüt, 1889-1895 sürecinde Osmanlı İttihat ve Terakki adını almıştır (Akşin, 1987, s. 23).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu dönemde iki temel hedefi vardır. İlk Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, diğeri ise Anayasanın yani meşruti yönetimin yeniden egemen olmasıdır. Bunun arkasında yer alan temel düşünce ise "ortak vatan" fikridir (Aydın, 2017, s. 118).

Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihinde önemli yer tutan zamanına göre oldukça disiplinli bir siyasal hareketi temsil eden İttihat ve Terakki; (Tunaya, 1989, s. 7) ilk olarak faaliyetlerine Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye okullarında gizli komiteler vasıtasıyla başlamıştır.

Cemiyet üyelerinin sayıları, baskı ve sürgünlere rağmen artmış, faaliyet alanı, yavaş yavaş, memleketin her alanına yayılmıştır. Rumeli'de şubeler açılmış ve devrimci aydınlar teşkilatlandırılmıştır. Paris'teki merkezinin yanı sıra, 1897 yılında Cenevre'de, aynı sene içerisinde Kahire'de ve başka dönemlerde Londra'da ve Napoli'de de birer şube kurulmuştur.

Sultan Abdülhamid'in kovuşturması nedeniyle Paris'e kaçan Cemiyet üyeleri burada, "Meşveret" gazetesini çıkarmışlardır. Ahmet Rıza'nın ifadesine göre Meşveret adlı gazete İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olacaktır (Rıza, 1988, s. 52).

Hem Paris'teki merkez hem de diğer şubeler, yaptıkları intizamlı yayınları, İttihad ve Terakki Teşkilatı vasıtasıyla halka dağıtmıştır. Ayrıca Cenevre'deki, "Osmanlı" Kahire'deki Kânûn-i Esâsî, Basîretü's-Şark, Hak adındaki gazeteleri yayınlanmıştır (Tökin, 1965, s. 32-33).

Zamanla gelişen örgütün devamlılığı için "Nizamname" ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Cemiyetin amaçlarını içeren Nizamnamenin ikinci maddesinde; umurun birlikte menfaati olduğu, bu sebeple Cemiyet'in milliyet, ırk, cinsiyet, mezhep fark etmeksizin, tüm üyelerin tam olarak eşit olduğu, her üyenin düşüncesinde özgür ve bağımsız olduğu açıkça belirtilir. Üçüncü madde de "insan hakları ve uygarlığın gelişmesinin temeli olarak belirtilen "usûl-ı meşveret" merkezli hareket edildiği vurgulanmıştır. Dördüncü madde ise Osmanlı saltanatının ve hilafetinin meşruluğu ve devamlılığı güvence altına almamakta fakat hukuka aykırı fiiller durumunda hanedan üyeleri hakkında hukuki her türlü işlemin yapılacağı belirtilmiştir. Böylelikle hanedan idari hakları saklı tutulmakla birlikte, kanun önünde diğer vatandaşlara eşit görülmektedir (Birinci, 1988, s. 210).

İttihat ve Terakki, 1905 yılına kadar, Namık Kemal ile özdeşleşen hürriyet kavramının temsilciliğini üstlenirken, Avrupa ülkelerine giden bazı üyelerin, 1897 yılında Sultan Abdulhamid'le iş birliği yapması, cemiyeti oldukça güçsüzleştirmiştir. Cemiyet, 1905 yılından itibaren çalışma sistematikliğini iyileştirerek disiplinli siyasi bir örgüt haline gelmiştir (Mardin, 1997, s. 98).

Cumhuriyet'i kuran devlet adamları, İttihat ve Terakki mektebinde geçen, örgütlülük ve siyasal program açısından ders alan kişilerdir (Küçük, 1997, s. 9).

Şüphesiz Cumhuriyet söz konusu bu tarihsel birikimden etkilenmiş ve beslenmiştir. Cumhuriyet'in kendine özgü yeniliklerini yok saymamakla birlikte, Cumhuriyetin tarihi bir boşlukta ortaya çıkmadığı vurgulanmalıdır. Cumhuriyetin ilanına neden olan girişimlerin temellerini Osmanlı toplum yapısında aramak elzemdir (Hanioğlu, 1981, s. 13).

4.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti Düşünsel Kökleri ve Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti düşünce hayatı ve siyasal tarihini önemli ölçüde etkileyen İttihat ve Terakki hareketi, yekvücut Jakoben ve Bonapartist bir hareket aksine süreç içerisinde birbirinden kopan iki farklı zihniyetin tarihidir (Aydın, 2017, s. 118-120).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünsel kökleri ve gelişimi incelendiğinde ilk aşamada, 19. yy. maddeciliği öne çıkmaktadır. Dönemin önde gelen ve bilimsel deneyi savunan bilim insanlarından Claude Bernard'ın düşünceleri, öğrencisi ve Askeri Tıbbiye'de hoca olan Şakir Paşa vasıtasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne aktarılmıştır. Söz konusu maddecilik fikrinden etkilenen Cemiyet üyeleri, bu düşüncenin, kendilerine önemli bir güç kazandıracağı konusunda uzlaşmışlardır.

Sonraki dönemlerde ise, devlet nasıl kurtarılır sorusuna verilen cevaplar, Yeni Osmanlıların ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Ahmet Rıza Bey pozitivist düşünceye öncülük etmiş, İttihat ve Terakki unsurlarının elit bir grubu temsil ettiğini belirterek, devleti merkeze alan politika benimsemiş, Türkleri de devlet idaresine hâkim bir konuma yerleştirmiştir (Eryılmaz, 1995, s. 381).

Cemiyet içerisindeki en liberal unsurların başında gelen (Aydın, 2017, s. 119) Prens Sabahattin'in öncülüğündeki diğer grup ise, bölgesel özerklikler, yerinden yönetim, özel teşebbüs, yaratıcılık, bireycilik gibi hususlara daha çok vurgu yapmıştır.

1902 yılında Paris'te gerçekleştirilen “*ilk Jön Türk Kongresi*”, belirtilen fikir hareketlerine ilişkin ayrımı net şekilde ortaya koymuştur (Tunaya, 1998, s. 341).

İlk kongrede P. Sabahattin'in savunduğu görüşlerde Islahatın genel çerçevesi çizilirken, İmparatorlukta çoğunluk konumundaki Türkler için istenilen bütün haklar, Müslüman olup olmadığına bakılmaksızın bütün Osmanlılar olarak istenilmiştir (Ramsaur, 1972, s. 84).

Yıllar geçtikçe Ahmet Rıza'nın temsil ettiği grup Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Prens Sabahattin'in öncülük ettiği grup ise Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti adlı örgütler içinde iki farklı yoldan faaliyetlerine devam etmiştir (Tanör, 2002, s. 23).

İlk grup, Ahmet Rıza liderliğinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini yansıtabilecek şekilde; Sultan Abdülhamid'i devirmeyi, meşruti yönetime geçmeyi, Avrupa ülkelerinin yöntem ve düşüncelerini uygulayarak, anayasa belgesini yeniden kabul ettirmeyi, evrensel değer nitelikli insan hak-hürriyetlerini muhafaza etmeyi amaçlamıştır.

P. Sabahattin'in ile özdeşleşen Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti anlayışı ile mutlakiyetçiliği bertaraf etmek, kanunlarla çerçevesi çizilmiş yönetimi oluşturmak, Teşebbüs-i Şahsi fikriyle ülkede liberal iktisadi yapıyı egemen kılmak hedeflenmiştir (Tökin, 1965, s. 34).

Memleketteki geriliğin hem ekonomik hem de toplumsal alanda sadece bireyin kendi girişimiyle önleneyeceğini savunan Prens Sabahattin, bu fikirden hareket ederek, ülkenin "âdem-i merkeziyet" usulünce yönetildiği durumda, batı uygarlığını yakalayacağını iddia etmiştir.

Bu anlayışa göre; vilayetler, "âdem-i merkeziyet" esasıyla idare edilmeli, zabıta kuvvetleri ve jandarmalar gibi kolluklar dahil "mahalli" yönetimce kurulmalıdır. Belirtilen düşünceleriyle Tökin'e göre: “*Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti*” ülkemizde net bir şekilde ideolojiyi esas alan gelişmelerin ilk savunucusu olmuştur (Tökin, 1965, s. 34-35).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu dönemindeki hizipleşmenin temel sebebi, Osmanlıcılık fikrinden öte, Ahmet Rıza Beyin temsilciliğini yaptığı “yerli ekonomi” ve merkezîyetçilikten ziyade, Prens Sabahattin grubunun “Teşebbüs-i Şahsiyet ve Âdem-i Merkezîyetçiliği”dir.

1907 yılında Paris’te düzenlenen son kongrede, ayrılığın yanı sıra Osmanlıcılık fikri etrafında toplanan birliktelik de net bir şekilde görülmüştür. Bu toplantıya Ahmet Rıza liderliğindeki İttihat ve Terakki grubu ile Prens Sabahattin başkanlığındaki Terakki grubunun yanı sıra, Ermeni Taşnak Partisi de katılmıştır (Temo, 1987, s. 171).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin diğer zihniyetini temsil eden ve ikinci İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak belirttiğimiz oluşum Selanik’te ilk oluşumdan bağımsız bir şekilde kurulmuştur. Anadolu, Rumeli ve Suriye’de varlık gösteren bu yapının nüvesi, Selanik merkezli Talat Bey tarafından 1906 yılında kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’dir (Aydın, 2017, s. 124).

Hücre yapılanmaları şeklinde hareket eden Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin Genel Merkez kadrosu; Talat, İsmail Canbolat ve Rahmi Beylerdir. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti gizli biçimde yapılandığından mütevellit üyeler sadece and içme aşamasında birbirlerini görürlerdi. (Karabekir, 2009, s. 131) Talat Bey’in amacı, kurulacak bir cemiyet ile örgütlenmek ve İstanbul’da II. Abdülhamid’i öldürmektedir (Menteşe, 1986, s. 121).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Selanik merkezli bir hal alması sonrası, cemiyetinin yönünü bu oluşumun subay ve memur grubunun milliyetçi fikirleri belirleyecektir. Türkiye’nin 20. yüzyıldaki temel çerçevesine egemen olan anlayış da bu şekilde çizilmiştir (Aydın, 2017, s. 124).

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun en önemli ithalat ve ihracat limanlarından biri olan Selanik, diğer milletler ve kültürlerin de bir araya geldiği (Tekeli, 1980, s. 364-365) ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin fikri yapısının oluşması ve modernleşme hareketlerine öncülük etmesi açısından verimli bir konum haline gelmiştir (Aydın, 2017, s. 125).

İkinci İttihat ve Terakki Cemiyeti oluşumunda, Fransız Anglosakson anlayıştan ziyade Alman düşünce ve devlet anlayışının etkisinin daha çok öne çıkarıldığı, 1908 surecindeki İttihatçılık anlayışında derin bir Alman hayranlığı görülmektedir.

İlber ORTAYLI'ya göre: “Üsküp'te konuşlanan Enver Paşa, Avusturyalı subaylardan hem askeri hem de Almanca dil eğitimi almıştır. Makedonya'nın yarı işgal durumu, 1908'de Reval görüşmelerinde Rus ve Britanya yetkililerinin Makedonya'ya müdahale fikirleri, ittihatçıları Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmek için bilemiştir” (Ortaylı, 2006, s. 27).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çizgisi, Ahmet Rıza Beyin izlediği milli iktisatçı anlayışa ilave olarak Alman hayranlığıyla birlikte, gizli ya da açıktan korporatist-dayanışmacı bir iktisat ideolojisi çerçevesinde “Türk” öznesi etrafında, Mithat Paşa'dan hareketle meşruti bir hukuk arayışı olarak belirtilebilir.

Birinci oluşumdan ikinciye geçiş yeni bir devlet anlayışını ortaya koyarken, Fransız İhtilalinin etkilerinin bariz görüldüğü ilk oluşumdan “Hürriyet, kardeşlik, eşitlik” gibi kavramlar sadece 1908 Devrimi'nde slogan olarak kalmıştır.

Günümüze kadar etkisini sürdüren bu anlayış, Cumhuriyet'in ilanından beri devlet bürokrasında, yönetim anlayışında, idareci ve siyasetçi biçimlerinde etkin rol oynamıştır (Aydın, 2017, s. 128).

4.3.1. Ahmet Rıza

Ahmet Rıza, İstanbul'da 1859 yılında doğmuştur. (Zurcher E. J., 1995, s. 41) Babası Ali Rıza Bey, "Kırım Savaşı esnasında İstanbul'a gelen İngilizlerle yakınlık kurması, İngilizceyi iyi derecede öğrenmesi ve giyiminde İngilizler gibi olmasından dolayı İngiliz Ali Bey olarak tanınmıştır (Çavdar, 1995, s. 58).

Ahmet Rıza, Viyana'da doğan ve yetişen annesinin tesiriyle çocukluğundan beri Avrupalı bir kültürle büyümüş, zamanının çağdaş ihtisas okullarından Galatasaray Sultanisi'nide eğitimini tamamlayarak mezun olmuştur (Özden, 2017, s. 121). Bab-ı Ali Tercüme odasında göreve başlayan Ahmet Rıza, 1884 yılında, babası tarafından özel öğrenci olarak ziraat yüksek eğitimi amacıyla Paris'e gönderilmiştir (Zurcher E. J., 1995, s. 41).

Liberal dava amacıyla Avrupa'da kalıp, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul ile iletişimine devam etmiştir. 1889 yılında Fransız İhtilalinin yüzüncü yıldönümü sebebiyle Paris'te açılan bir sergide, Osmanlı Hükümetini temsil etmiş ve görevinden istifa ederek 1908 yılına kadar yurt dışında kalmıştır (Özden, 2017, s. 122).

Genç Osmanlılar ile benzer liberal-meşrutî kavramları savunmuş, İslami siyasal düşünce ile Batılı liberalizm içindeki ortak kavramlara dikkat çekmiştir. Paris'te temas ettiği Fransız pozitivistlerinin düşüncelerini daha fazla benimsemeye başlayan Ahmet Rıza, pozitivistliğe giderek bir din inancıyla bağlanmıştır (Mardin, 1999, s. 175).

Pozitivizmin ilkelerini, Osmanlı Devletine uygulamak amacıyla öğrenen Ahmet Rıza, 1895 yılında Jön Türklerin yayın organı olan "Meşveret"i Türkçe ve Fransızca olarak yayınlamaya başlamıştır (Zurcher E. J., 1995, s. 42).

Derginin müdürlüğünü yapan Ahmet Rıza, bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de liderliğini yürütmekteydi. 1889 yılında, Sultan II. Mahmud'un kızıdan dünyaya gelen ve Sultan II. Abdülhamid'in kayınbiraderi olan Damat Mahmut Paşa, İkinci Abdülhamid ile ilişkilerinin bozulması üzerine oğlu Prens Sabahattin ve Lütfullah ile birlikte yurt dışına kaçmıştır. Prens Sabahattin Le Play Mektebinin en kıymetli düşünürü Edmond Demolins ile bu süreçte tanışmıştır (Ramsour, 2001, s. 56).

1902'de Paris'te gerçekleştirilen ve Ahmet Rıza Bey'in de katıldığı "Osmanlı Liberalleri Kongresi"ne başkan olarak seçilmiştir. Prens Sabahattin, Osmanlı Devleti'ne tatbik etmeyi düşündüğü, Le Play mektebinden şekillenen düşüncelerinin bu kongrede ifade etmiştir (Zurcher E. J., 1995, s. 43).

Prens Sabahattin ile Ahmet Rıza arasındaki fikir ayrılıkları bu kongrede net olarak ortaya çıkması üzerine Prens Sabahattin, Ahmet Rıza Bey'in liderliğindeki "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nden farklı olarak "Terakki" adında bir fırka oluşturmuştur.

Jön Türklerin 1907 yılında Paris'te gerçekleştirdiği ve dört gün süren son kongreye "İttihat ve Terakki", "Terakki" ve Ermenilerin Ahrar ismini verdikleri "Taşnaksiyon" fırkaları katılmıştır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Kongrede, Ahmet Rıza Bey'in liderliğindeki "İttihat ve Terakki" merkezîyetçi idareyi esas alırken, Prens Sabahattin Bey ise âdem-i merkezîyetçi idareyi savunmuştur.

Merkezîyetçi idareyi savunan Ahmet Rıza Bey ve destekçileri Sultan Abdülhamid'in yerine aynı hanedenan birinin getirilmesini ve 1876 anayasasının yürürlüğe konulmasını amaçlamışlardır.

İkinci Abdülhamid'in millet meclisinin açılacağını ilan etmesini takiben yapılan seçimde, Ahmet Rıza Bey,¹² İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul Milletvekili olarak millet meclisine girmiş ve meclis başkanı seçilmiştir (Zurcher E. J., 1995).

Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerini en çok etkileyen olgunun pozitivizm olduğu belirtilebilir. Ahmet Rıza Bey ortaya koyduğu birçok çalışmada, on yedi ve on sekizinci yüzyılın Batı dünyasındaki önemli ilim adamlarının eserlerinin tesiri altında kalmıştır. Ahmet Rıza Beyin eserlerine de yansıdığı gibi temel fikriyatı pozitivizm ekseninde gelişmiştir Özden, 2017, s. 120).

Ahmet Rıza Bey, pozitivizmin temsilcilerinden olan Auguste Comte ve Pierre Lafitte ile tanıştıktan sonra pozitivizmin etkisi altında kalır. Ahmet Rıza Beyi en çok etkileyen husus, August Comte'nin 1739 Fransız İhtilali sürecinde Fransa'daki toplumsal yapıya ilişkin analizlerin, o dönemdeki Osmanlı toplumunun dönüşümü için örnek teşkil etmesidir (Özden, 2017, s. 121-123).

4.3.2. Prens Sabahattin

4.3.2.1. Fikirleri

Osmanlı Devleti'nin siyasal tarihinin son yılları, düşünce akımları açısından hareketli geçen bir dönemdir. Birbirinden ayrı siyasal görüşlerin, vatanın nasıl kurtulacağı sorusuna yanıt olabilmek için yarış içinde olduğu bu yıllarda, liberalizmi ülkemize getiren ve bu uğurda mücadele eden düşünce adamlarından biri de Prens Sabahattin'dir (Beriş, 2022, s. 32). P. Sabahattin, ülkemizde sosyolojinin kurucularındandır (Durukan, 2017, s. 145).

1877 senesinde İstanbul'da doğan Prens Sabahattin (Zurcher E. J., 1995, s. 64), Sultan Abdülhamid'in yeğenidir. Osmanlı hanedanında soyun devamlılığında esas olan baba tarafı olmasından mütevellit aslında gerçek anlamda Prens değil, Sultanzade'dir (Berkes, 1973, s. 350).

¹² A. Rıza Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerindeki nüfuzu, 1908 tarihli II. Meşrutiyet'in ardından azalmıştır. 31 Mart hadisesinin de tesiriyle 1910 yılında Merkez Komitesi tarafından etkisizleştirilmiştir (HANİOĞLU Ş. , 1986, s. 200-202).

Türkiye’deki sosyoloji alanında; Ziya GÖKALP’in temsil ettiği Durkheim çizgisiyle birlikte diğer sosyoloji çizgisinin temsilcisidir (Durukan, 2017, s. 145). Prens Sabahattin, Frederich Le Play, Edmond Demolis gibi liberal ekolün temsilcilerinden edindiği birikimlerle “*Science Sociale (İlm-i ictima)*” kavramsallaştırmasını yapmıştır.

Prens’in “âdem-i merkeziyet ve özel teşebbüs” fikirleri, o dönem Türk ulusu temelini oluşturma çabalarını sürdüren GÖKALP’in gerisinde kalmıştır (Hanioğlu Ş., 1985, s. 103). Prens Sabahattin’in hanedan ilişkisi de geri planda kalmasına ve şüpheyile yaklaşılmasına neden olmuştur.

Prens Sabahattin de Osmanlı Devleti’nin varlığını muhafaza etme mücadelesi verdiği dönemde, bu amaç doğrultusunda çözüm ihtiva eden önermelerde bulunmuştur. Sosyolojik bir bakış açısı olan ve Prens’e göre devleti hem iktisadi hem de politik buhrandan çıkaracak iksir “Science Sociale”dir (Gövsa, 1946, s. 332).

Prens’e göre, “devlet nasıl kurtulur” sorusunun yanıtı meşruti yönetim değil, coğrafi kodların dikkate alındığı merkeziyetçi anlayıştan, bireyselliğe geçiştir (Erkul, 1982, s. 95-96).

Teşebbüs-i Şahsi adıyla da kavramsallaştırılan bu anlayış, Prens Sabahattin’in İngiltere burjuvazi yapısına dair analizlerini Osmanlı toplumuna uyarlama çabalarında karşımıza çıkar. Şahsi girişimleri teşvik ederek, devlet kadrosunda memurluk sitemini yok etmeyi ve bireyciliği entegre etmeyi önermektedir (Durukan, 2017, s. 152).

Bu bakımdan devletin bekası bağlamında öne sürülen tezlere göre Ahmet Rıza için meşrutiyet yeterli iken, Prens’e göre aslında devrimsel bir dönüşümü işaret eden bu anlayış elzemdir (Mardin, 1996, s. 195-198).

Prens SABAHATTİN ile özdeşleşen bir diğer kavramsallaştırma da kendisini İttihatçılar ile karşı karşıya getiren ve Osmanlıcılık anlayışına kaynaklık eden Âdem-i Merkeziyettir. Her ne kadar bu durum Prens ile anılsa da Prens’in bu konuda Namık KEMAL ve Mithat Paşa’dan etkilendiği barizdir (Berkes, 1973, s. 358).

Türk sosyoloji biliminin kurucularından olmasına rağmen kendisi hakkında birkaç küçük çaplı değerlendirmelerin dışında kapsamlı çalışma sayısının az olması, onun önermelerinin nitelikli şekilde yorumlanmasının önüne geçmiş ve yüzeysel kalmıştır (Kansu, 2017, s. 156).

4.3.2.2. Faaliyetleri

Prens SABAHATTİN sosyoloji kuramları ilgili çalışmalar yaparken aynı zamanda Jön Türk faaliyetlerinde aktif rol almış, 1901 yılında, birlikte yurt dışına gittiği kardeşi Lütfullah ile genel çağrı yayınlamışlardır.

Etnik yapı fark etmeksizin hürriyet için mücadele eden herkesin dahil olacağı bir Jön Türk Kongresi için çabalar sürdürülmüştür. Jön Türkler arasındaki anlaşmazlıkların var olması ve hizipleşmeye varan bölünmeleri, kongrenin gerçekleştirilmesine engel teşkil etse de uzunca süren girişimler neticesinde Osmanlı Devleti'ni oluşturan tüm etnik unsurların temsil edildiği 1902 tarihli Jön Türk Kongresi ilk kez yapılmıştır (Zurcher E. J., 1995, s. 133).

Ortak paydaları II. Abdülhamid karşıtlığı olan birçok etnik unsurdan yaklaşık 50 kişinin katılımıyla başlayan Kongre, ilk olarak Jön Türk girişimlerini destekleyen Fransız M. Lefevre Pountalis'in ikametinde gerçekleştirilmiştir. Kongrenin devam eden diğer görüşmeleri P. Sabahattin'in ikametinde yürütülmüştür. Kongreye katılanlar arasında, Osmanlı bünyesindeki farklı etnik yapıların haricinde Jön Türklerin ileri gelen isimlerinden Prens SABAHATTİN, İbrahim TEMO ve Nazım Bey de katılmıştır (Karpas, 1996, s. 37).

Kongrenin en temel tartışma konusu yabancı müdahalelere karşı takınılacak tavır olmuştur. Bu doğrultuda yaşanan aykırı tartışmalar, anayasanın var olmasını savunan muhalefetin bölünmesiyle sonuçlanmıştır (Aşçı, 2019, s. 9).

Kongre, iki önemli tezin tartışılmasına sahne olmuştur. Birinci teze göre, sadece yayın ve propagandayla siyasal dönüşüm sağlanamazdı; askerlerin de bu mücadeleye katılmalarını sağlamak gerekirdi. Bu görüşe karşı çıkan olmamıştır. Nitekim bir süre sonra da bu yönde çalışmalar başlamıştır. İkinci tez, devrimi gerçekleştirmek için yabancı desteğini sağlamanın da gerekli olduğu görüşünü savunuyordu. Prens Sabahattin'den gelen ve çoğunluğun da desteğini alan bu görüşe, Ahmet Rıza Bey'in başını çektiği azınlık karşı çıkmıştır (Akşin, 1987, s. 40).

Ahmet Rıza Bey'in liderliğini yaptığı grup, Auguste Comte'un etkisiyle merkeziyetçi bir meşrutiyet idaresinin savunuculuğunu üstlenmişken, Prens Sabahattin'in liderliğini yaptığı grup yukarıda da belirtildiği gibi 'science sociale' (ilmi içtima) okulunun görüşlerine paralel olarak merkez dışılığı savunmuş, bölgesel

yönetim özerkliği ve kişisel girişkenliğin geliştirilmesi savını ileri sürmüştür (Zurcher E. J., 1995, s. 45).

Prens Sabahattin grubunun savları arasında şu iki kavram önemlidir: 'teşebbüsü şahsi' ve 'âdemi merkezîyet'. Birinci kavramı yabancı ve azınlık burjuvazisi, ikinci kavramı da kendilerini ulusal bağımsızlığa götüreceği yolu gören azınlıklar, kendi çıkarlarından dolayı desteklemişlerdir (Erkul, 1999, s. 95).

4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında gerçekleştirilen kongrede; II. Abdülhamid'in istibdatı sert bir dille eleştirilmiş, siyasal ve hukuki anlamda tüm unsurların eşit hak ve görevlerinin olduğu bir düzene geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Çavdar, 1995, s. 72).

Osmanlı Devleti'nin bekasının gözetilmesi ve korunması, kamu düzeninin sağlanması, 1876 Kânun-i Esâsi'nin benimsenmesi, Devleti eyalet şeklinde biçimlendirmeyi ön gören başta Berlin Antlaşması olmak üzere uluslararası antlaşmalara uyulması hususları dile getirilmiştir.

Kongrede söz konusu kararlar karşısında, Ahmet Rıza liderliğindeki Jön Türkler, Osmanlıda birliği tesis etme amacıyla kongreye katıldıklarını ancak hayal kırıklığı yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Nihayetinde, Jön Türk oluşumları ile Devletin farklı unsurlarının hürriyetçi yapıları arasında birliktelik sağlamaya dönük yapılan kongre amacına ulaşamamış ve Jön Türk hareketi iki farklı gruba ayrılmıştır (Çavdar, 1995, s. 73).

Yine de günümüze kadar ulaşan iktidar-muhalefet kanatlarını belirlemesi açısından bu kongre anahtar niteliği taşımaktadır (Tosun, 1999, s. 74). Söz konusu kongre 1908'e nasıl varıldığını ve Jön Türklerin Avrupa siyasal ve toplumsal hayatının nasıl tesiri altında kaldıklarını ifade etmek bakımından mühimdir (Erkul, 1999, s. 96).

Ahmet Rıza Bey'in öne sürdüğü düşüncelere muhalefet eden Prens Sabahattin (Karpas, 1996, s. 40) İttihat Terakki'nin kurucu kadrosuna benzer şekilde, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan çıkarma hedefiyle çalışmalar yürütmüştür (Mardin, 1999, s. 100).

Liberalizm akımının temsilcisi Prens Sabahattin, Osmanlı Devleti'nin zayıflayan ve giderek karmaşıklaşan durumuna reçete olarak bireycilik ve federal yerinden yönetim şeklini sunmuştur.

Prens Sabahattin, âdem-i merkeziyetçi çerçevede; valilerin yetkilerinin artırılmasını ve yerel halkın yönetime katılmasını, bir nevi bireyi toplumsal yapının merkezine alan yerel demokrasinin gelişimini, iktisadi ve siyasal denetim yetkisinin vatandaşlara verilmesini desteklemiştir. Ayrıca Tanzimat'ın ilanından sonra uygulanmaya çalışılan reform hareketlerini yukarıda belirtilen hedeflerden kopuk olduğu için eleştirmiştir (Sabahattin, 2002, s. 56).

Prens Sabahattin'in yerel idarenin dönüşümüne ilişkin düşünceleri İttihat ve Terakki üzerinde beklediği etkiyi göstermemiş hatta yerel yönetimlerin merkezden denetimi ve idaresi için gayret göstermişlerdir (Ortaylı, 1985, s. 153).

Devlet merkezli bir anlayıştan sıyrılarak bireyin gelişimine ve kendini ispat etmesine olanak sağlayan federal yerinden idare anlayışına geçmek, Türkler'i memur olma hevesinden uzaklaştırmak, iktisadi kalkınmayı sağlamak, Osmanlı bünyesindeki birbirinden farklı unsurlara siyasi hak sağlamak yönündeki fikirler devletin gelişimi açısından çare olarak öne sürülmüştür (Mardin, 1997, s. 100).

Bahsi geçen liberal eleştirilere en fazla ve şiddetli maruz kalanlar ise benimsedikleri görüşler nedeniyle dönemin asker ve sivil kadrolarını oluşturan Jön Türkler olmuştur (Çavdar, 1995, s. 76).

Prens Sabahattin, Abdülhamid'in tek adam ve baskıcı yönetim anlayışına, devletin kendi kodlarının sebebiyet verdiğini, padişahın tahttan indirilmesinin yapısal bir çözüm sağlamayacağını, asıl meselenin toplumu ve topluma dair düşüncüyü topyekûn farklılaştırmak olduğunu savunmuştur.

Prens'in düşünceleri analiz edildiğinde; iktisadi anlamda kamu haricinde farklı özel grupların oluşması gerektiğini, özel mülkiyet kavramına dikkat çektiğini, devlet mutlakiyetinden ve merkeziyetçiliğinden vazgeçilerek yerel idareyi köylere kadar ulaştıran siyasal yönetim anlayışının esas alınması gerektiğini, tüm bu amaçlara hizmet edecek hukuki düzenlemelerin ve nitelikli genç nüfus için eğitimin dönüştürülmesinin zorunlu olduğunu vurguladığı görülmektedir.

Yukarıda belirtilen köktenci değişim anlayışına dayalı tezlerin İttihatçıları rahatsız ettiği ve özellikle azınlıklara verilecek hakların devleti böleceği endişesinin yaşandığı söylenebilir (Tuncay, 1997, s. 381).

Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza Bey'in liderlik ettiği siyasal kurtuluş reğeteleri ve bu doğrultuda yaşanan tartişmalar, milli egemenliğin temsil edildiği tek partili ya da çok partili meclislerde hizipleşmelere kadar varan farklı görüş ve örgütlenmelerin temelini oluşturmuştur.

4.4. 1908 Devriminin Hazırlık Süreci

1900'l yılların başında, Osmanlı Devleti'ne karşı muhalif örgütlenmeler etkisini yitirmiş hatta neredeyse yok olmuş durumdaydı. 1906 yılı ve 1907 öncesinde padişaha karşı olarak örgütlenmiş mühim bir yapı bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde İttihat ve Terakki'nin misyonunu benimseyen ve kendilerini İttihatçı kabul eden kişilerden oluşan grupların varlıkları söz konusudur. Gerçi bunların hiçbiri, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını kullanmamıştır (Aydemir, 2018, s. 130-140).

II. Abdülhamid devrinde İttihatçı hücrelerin birçoğu deşifre edilip örgütsel yapı zayıflatılrsa da kendisini gizlemeyi başarmış bazı hücreler birbirleriyle teması yeniden sağlayacak ve büyük ölçekli bir g oluşturacak potansiyele sahipti.

İstanbul dışında olduğu gibi içinde de İttihat Terakki Cemiyeti yelerine ve görüşlerine ev sahipliği yapan, ğrencilerinin ihtilalci hareketlerde bulunduğu askeri okullar mevcuttur (Kuran, 1959, s. 464-470).

1902 senesinden itibaren okullardaki siyasal faaliyetler, büyük ölçüde artmıştır. Buna karşın, siyasal olarak bilinçli öğrencilerin herhangi birinin, eski İttihat Terakki Cemiyeti'ni canlandırmaya çalıştığına ilişkin hiçbir kanıt yoktur.

Ahmet Bedevi Kuran, 1903 senesinde Kuleli Askeri Lisesi'nde bazı dönem arkadaşıyla beraber İhtilalci Askerler Cemiyeti'ni kurmuştur. Sonraki sene Eylül ayında Mercan Rüştiyesinde Cemiyet-i İnkılabiye kurulmuştur (Kuran, 1959, s. 470-473).

1904 senesinde Harbiye'de bir grup, Jn Jan Cemiyeti'ni kurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki bu yeni kuşak ile yurt dışındaki kışkırtma merkezleri arasında hiç bağlantı bulunmadığı açıktır (Zurcher E. J., 1995, s. 87).

İktidar karşıtı kişiler, 1897-1900 arasındaki zaman diliminde muhalif gruptan Mizancı Murat, Abdullah Cevdet, İşhak Skuti ve Tunalı Hilmi gibi kişilerin ayrılmalarının oluşturduğu tesirden çok yavaş bir şekilde kurtulmaya başlamışlardır.

Hatta 1899 yılında Prens Sabahattin'in Avrupa'ya gidişinden sonra, muhalif grupların kendi içlerindeki siyasal mücadeleler farklılaşmaya başlamıştır. Ahmet Rıza öncülüğündeki kesim dahi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülkedeki eylemcilerle münasebetleri, olağan üstü bir önem ihtiva etmekteydi (Zurcher E. J., 1995, s. 88).

1906 senesine varıldığında, dünya genelinde etki sahasını genişleten sömürgeci güçlere karşı koymak ve devletin devamlılığını sağlamak amacıyla denge diplomasisi yürüten Osmanlı Devleti'nde, bilhassa Harbiye'deki eğitimini tamamlayanlardan bir grup Rumeli'de harekete geçmiştir.

Siyasal düşünce tahlillerinin yoğun yaşandığı ve iktisadi anlamda ön planda olan Selanik, zamanın en çağdaş vilayetlerindendir. Batı'ya uzanan köprü konumundaki Selanik'te, varlıklı elit kesim ile çok çeşitli etnik yapıdan oluşan İmparatorluk kenti hüviyeti mevcuttur.

Sınıfsal yapının hâkim olduğu, içerisinde seçkin bürokrasiyi barındıran Selanik'te, Rumeli topraklarının kaybedilmemesi ve Meşrutiyeti yönetime geçiş amacıyla Ağustos 1906'da Türklerin egemen unsur olduğu ve üyeleri arasında “*Talat Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü, İsmail Canbolat, Cemal Bey ve Fethi Bey*” gibi mühim kişilerin olduğu Osmanlı Hürriyet Komitesi teşekkül ettirilmiştir.

Çalışmalarına Avrupa'da devam eden Ahmed Rıza Bey başkanlığında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti arasında yaşanan mülahazalar, iki cemiyetin birleşme kararı alarak, 27 Eylül 1907 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti ismi ile nihayetlenmiştir.

Cemiyetler Selanik ve Paris olmak üzere iki farklı genel merkezden yönetilmeye çalışılmış, ancak bir süre sonra cemiyetin faaliyetleri Selanik merkezli bir hal almıştır.

Cemiyetin kadroları, genel anlamda, arzuladıkları reformlara dair teorik alt yapıdan ve istikrarlı ilkeler bütününe gerçekleştirebilme noktasında başarısızdı. İlk dönemlerinde sadece düşüncelerini kaleme alma ve yayma hedefinde olan yurt dışındaki komite üyeleri, yurt içinde faaliyet göstermeye çalışan ve hareketlilikleri takip edilen gruplara göre çok daha rahat durumdaydılar.

Her ne kadar siyasal düşüncelerine dair çok sayıda yazılı metin oluşturmaları da İttihatçıların hatıralarında ideolojilerine ilişkin; Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın izlerini görmek mümkündür. İfade ettikleri ve batı liberalizm etkisinin bariz olduğu bu

düşüncelerindeki amaç, meşrutî bir yönetimi niteleyen anayasal ve meclisli idare şeklini tesis ederek devleti kurtarmaktır (Kansu, 2017, s. 157-158).

Düşündükleri tek şey devletin bekasıydı. Osmanlı milliyetçisi olan cemiyet üyeleri, imparatorluk bünyesindeki bütün katmanlardan oluşmamaktaydı. Ordunun genç subayları, bu gruplarda çoğunluğu sağlamışlardı. Bu hal, siyasal geleceklerine mühim derecede tesir etmiştir.

Ordu içindeki subaylar arasında Ermeni, Rum, Bulgar ve Yahudi bulunmamaktadır. İçlerinde hatırı sayılır oranda bulan Arnavutlar, II. Meşrutîyet'in gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Subayların içinde az sayıda Arap subay da bulunsa da Arnavutlar kadar etkide bulunmamışlardır.

Dolaysıyla II. Meşrutîyete giden yolda aktif rol alan unsurlar Türk-Müslüman subaylardır. Bu subaylar vermiş oldukları mücadeleyi hem devletin bekasını sağlamak hem de Türk milliyetçiliğini tesis etme yolunda bir köprü olarak görmüşlerdir.

Tanzimat bürokratlarının hedefi olan “*İttihâd-ı Anâsır*”, İttihatçıların zihninde, azınlıkları onların isteklerine bakılmaksızın Osmanlılaştırılması şekline dönmüştür. Devleti içinde bulunduğu durumundan çıkarmaya yönelik amansız uğraşları mütalaa edildiğinde ve uğruna mücadele ettikleri devletin de mevcut tek büyük Türk ve İslam devleti olduğu göz önüne alındığında; Azınlıklara bulundukları yerleri vermek yerine onurlu ve zor olan çözüm için mücadele etmeleri şaşırtıcı değildir (Zurcher E. J., 1995, s. 54).

4.5. İkinci Meşrutîyet'in İlanı

Yirminci yüzyılın başlarında dahili ve harici birçok meseleyle meşgul olan devlet, eski gücünden çok uzak bir görüntü sergilemektedir. II. Abdülhamid muhalifliğinde gelişen tepkiler giderek artmaktadır.

Rumeli'de, gerçekleştirilecek reformları tartışmak amacıyla 8-9 Haziran 1908 günlerinde Reval'de toplanan güçlü ülke devletlerinin, Osmanlı Devleti'nin içişlerine dahil olabilmeleri ihtimalinden kaynaklanan şüphe, yeniden meşrutî bir yönetim anlayışına geçişi hızlandıran önemli sebeplerden olmuştur. (Sencer, 1984, s. 60)

II. Meşrutîyet'in ilanı esnasında, Rumlar, Bulgarlar, Sırp ve Ulahlar; Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'dan aldıkları destekle, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra bulundukları alanlarda bağımsızlık amacı gütmeye

başlamışlardır. Bahsi geçen ülkelerden ihtilal komite ve çeteler hızlıca Makedonya'ya geçmiş ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu durum karşısında vatan müdafaasında olan Türk askerleri çok çetin mücadeleler vermiş, devleti içinde bulunduğu korkunç durumdan kurtarma yolunda can vermişlerdir. (Kuran, 1959, s. 471)

Reval görüşmelerinde bu sebeple gündeme alınan Makedonya konusunda Sultan Abdülhamid'in önemsemeyen tavrını (Hristiyan Vali atanması) protesto etmek ve Meşrutî yönetime geçmek amacıyla Kolağası Niyazi Bey'in dağa çıkması (Kuran, 1959, s. 464-465) ve akabinde iktidar karşıtlığı noktasında halk desteği araması, aynı süreçte Binbaşı Enver Bey'in Makedonya'da girişimlerini hızlandırması II. Meşrutîyet'e neden olan önemli gelişmelerdendir (Tökin, 1965, s. 38).

Reval Görüşmeleri sonrası oluşabilecek riskleri engellemek ve devletin zayıflayan yapısını onarmak amacıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti, zaman kaybetmeden Meşrutîyeti tesis etme girişimlerini hızlandırmışlardır (Kuran, 1959, s. 466).

Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türk devletinin inşası yolunda en kilit aşamalardan biri olan II. Meşrutîyet, 23 Temmuz 1908 tarihinde 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî'nin tekrardan yürürlüğe girmesiyle başlamıştır.

Bu sebeple 1877 yılında düzenlenen seçim kanunu yeniden gündeme alınmış, "*Milletvekilleri Seçimi Geçici Kanunu*" ismiyle ilan edilmiş, sadrazamlık makamına Sait Paşa atanmıştır (Tunaya, 1998, s. 38).

Milletvekili seçimlerinden önce "*Fırka*" ismini alan İttihat ve Terakki Cemiyeti 17 Aralık 1908 günü hükümeti oluşturma sorumluluğunu üstlenmemiş, baskıcı bir yöntemle Ayan meclisine müdahale ederek bazı vekilleri çıkarttırmıştır. İttihatçılar vakit kaybetmeden verdikleri güvensizlik oyu neticesinde kendi anlayışlarını yansıtan bir bakanlar kurulunu meydana getirecek etkiye ulaşmıştır (Tunaya, 1976, s. 75).

II. Meşrutîyet, içerisine kitle desteğini alan, "*Ya Kanunu Esasi Ya Ölüm*" söylemiyle büyüyen, devleti tamamen değil ıslah etme amacıyla düzeltmeyi hedefleyen devrim nitelikli bir harekettir (Uğurlu, 2008, s. 14).

II. Meşrutiyet'i, meclisin yeniden açılması ya da Kânûn-i Esâsî'nin yeniden uygulanması olarak basitçe nitelendirmek, Meşrutiyet'in Türk siyasi hayatında yarattığı köklü değişimleri sağlıklı değerlendirmekten uzak tutacaktır.

1908 tarihli devrim hareketiyle II. Abdülhamid'in istibdat devri ve mutlakiyetçi yönetim anlayışı terk edilmiş, İttihatçılar, çağdaş ve merkezi bir devlet yapısı ekseninde, iktisadi, siyasi, toplumsal alanda amansız bir mücadeleye girişmişlerdir (Kansu, 2017, s. 2).

İlk Mebusan Meclisi'nde büyük bir çoğunluk oluşturan İttihat ve Terakki Cemiyeti, kısa bir zaman diliminde yürütme organını kontrolü altına almayı başarmıştır. Fakat, ilerleyen süreçte parti yapısını alan İttihat ve Terakki, benimsediği dahili ve harici politikalara muhalif olanların bir araya gelmesiyle meclisteki gücünü kaybetmiştir (Tunaya, 1998, s. 38).

İttihat ve Terakki bünyesinde ortaya çıkan mühim fikir ayrılıkları ve çatışmalar, kabinenin çekilmesiyle ve bilahare İttihatçıların hükümetten uzaklaştırılması ile nihayetlenmiştir. Yeni kurulan hükümetle birlikte 1912 yılındaki meclisinin bir hakem meclisi özelliği taşıdığı değerlendirilmesiyle aynı yıl içinde feshedilmiştir (Sencer, 1984, s. 62-63).

İkinci Meşrutiyet'le birlikte Türk siyasi hayatında, farklı fikirlerin öne çıktığı birçok siyasi örgütlenme oluşturulmuş ve 1908 senesinde çok partili Türk siyasi hayatına giriş yapılmıştır (Kuran, 1959, s. 499).

İttihat ve Terakki isimli cemiyetin parti yapısına dönüşmesi, 31 Mart Vakası üzerine iktidarı kazanmaya ilişkin girişimleri giderek baskıya dönüşmüş, bu durum ise İttihat ve Terakki muhalefetine oluşmasına sebep olmuştur.

İttihatçıların baskıcı ve komitacı yöntemlerden sıyrılmaması üzerine 1911 senesinde "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" ismi altında organize olarak muhalif örgütlenme ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki'nin iktidarı kaybetmesi bu partiyi demokratik çizgiden uzaklaştırmış, Bab-ı Ali Baskını vasıtasıyla iktidar gücüne yeniden sahip olan İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'nın suikastı ile de muhalefeti etkisiz kılmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte siyasi parti çatışmalarının devlet üzerindeki olası kötü sonuçları değerlendirilerek çok partili siyasî yaşantıya ara verilmiş ve 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile İttihat ve Terakki egemenliği son bulmuştur (Tunaya, 1995, s. 75).

4.5.1. Yönetimde Otorite Sorunsalı

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından Osmanlı Devleti, başkentte farklı düzeylerde ifade bulan bir yetki bunalımı yaşamıştır. Saray ile Babıâli arasındaki, Abdülhamid'in istibdat döneminde kesinlikle sarayın lehine sonuçlanmış olan rekabet Kânûn-i Esâsî'nin yeniden ilan edilmesiyle tekrar alevlenmiştir.

Devrim, tahta dokunmamış, ancak kabineye daha çok bağımsızlık vererek padişahın imtiyazlarını sınırlandırmıştır. Cemiyet, özellikle Aralık 1908'den sonra meclisteki etkinliği nedeniyle, artık hükümet yönetimi için bir üçüncü rakip olmuştur. Yetki ayrımı tanımı yapılmamış üç iktidar odağının varlığı, siyasal istikrarsızlığın kaynağıydı. Bu yüzden, ikinci Meşrutiyet döneminin ilk yılında beş hükümet değişikliği, bir karşı devrim ayaklanması ve örgütlü bir muhalefet görülmesi hiç de şaşırtıcı değildir (Kayalı, 1998, s. 63).

Yeni dönemin ilk sadrazamı olan Sait Paşa'nın Abdülhamid'in atamasından sadece iki hafta sonra görevden düşürülmesini sağlayan cemiyet, Saray ve Babıâli üzerinde denetleyici nüfuzunu sürdürmekte kararlı olduğunu göstermiştir.

Sait Paşa'nın yerine, yine onun gibi daha önceleri Abdülhamid'in sadrazamlığını yapmış olan Kâmil Paşa getirilmiştir. Kâmil Paşa yaklaşık altı ay görevde kalmış, İttihat Terakki ile ciddi bir çatışmaya girerek istifa etmiştir. Yerine yine eskilerden biri Rumeli genel müfettişliği yapmış, İttihatçıların yakından tanıdıkları Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir (Kayalı, 1998, s. 63).

Kamu idaresindeki sorunlardan biri de sivil çalışanlar ile askerler arasındaki anlaşmazlıklardır. Makedonya'da bulunan 3. ordu, padişahın meşruti yönetimi kabul etmesi için askeri birlikleri kendi yanına almak ve liderlik etmek noktasında mühim sorumluluk almıştır.

Darbe niteliğindeki 31 Mart Hadisesini bastıran ve 3. Orduya komutanlık eden kişi Mahmut Şevket Paşadır. M. Şevket Paşa, ilerleyen süreçte iktidar üzerinde bayağı etkili olmuş, 1910 yılında Harbiye Nazırlığı görevine, 1913 yılında da Sadrazamlık

makamına atanmıştır. Siyasi alana askerlerin girmesi, İttihat Terakki oluşumlarını olduğu gibi meclisi de meşgul etmiştir (Kuran, 1959, s. 508-515).

Kamu idaresindeki yönetim zayıflığının en önemli nedenlerinden biri, İttihat ve Terakki'nin tecrübesizliği ve yönetsel anlamda karar verme noktasındaki çekimserliğidir. Siyasi alana yönelik doğrudan olmasa da daimî müdahale çabaları, meşruiyet problemi çıkarmıştır.

İttihatçılar, 1908 öncesi bürokratlarını kontrolü altında devlet kadrolarında tutarak onların tecrübelerinden faydalanarak, aslında II. Abdülhamid devri ile bağları koparma tezini bir nevi yürütmüşlerdir.

İttihat ve Terakki, İstanbul'daki eski elit devlet adamlarını görevden uzaklaştırmadığı gibi illerdeki 'muhafazakâr-gelenekçi' sözü geçen şahısların etkisini azaltamamıştır. Dolayısıyla devletin siyasi mekanizması gittikçe partizan bir hal almaya başlamıştır (Kayalı, 1998, s. 68).

4.5.2. İkinci Meşrutiyet Düzenlemeleri

İkinci Meşrutiyet, çok büyük oranda İttihatçıların girişimleri neticesinde ilan edilen ve iktidarı her yönüyle etkileyen bir devrimdir. İttihatçılar iktidarı ele geçirdikten sonra modern milli bir ulusu oluşturma yolunda, karşıt her fikir ve oluşumla amansız bir mücadeleye girişmiştir (Tökin, 1965, s. 39).

İkinci Meşrutiyet sonrası İttihatçı yönetim 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî'de birçok değişiklik gerçekleştirmiştir (Tunaya, 1998, s. 56). İrade-i Milliye anlayışını anayasal düzeyde özdeştirmek isteyen iktidar, devlet mekanizmasını daha işlevsel kılabilmek için devlet organlarını birbirinden ayırma yöntemine başvurmuştur (Sencer, 1984, s. 60).

Alınan reform kararları ve yapılan düzenlemelerle;

Padişah yasama ve yürütme erkleri bağlamında yetkisiz konuma gelmiş ve bir nevi hükümet sistemi içinde yürütme erkinin bir parçası olmuştur. Aynı zamanda hükümetin, yapmış olduğu iş ve işlemler kapsamında meclise karşı sorumlu olduğu belirtilmiştir (Tunaya, 1995, s. 37-39).

Padişahın sahip olduğu yetkilerin, anayasadaki değişiklikler ile sadrazam ve vekillerce de kullanılabilmesi ve kendisinden sürgün yetkisinin alınması; padişahın

yetkilerinin ne denli sınırlandırıldığını göstermektedir. Ayrıca sadrazam, doğrudan padişah tarafından seçilip atanmakla birlikte vükela, sadrazam tarafından oluşturulacak, ancak bu kurulu onamak ve gerektiğinde vekilleri görevden almak ve değiştirmek hakkı, padişahın olacaktır. Böylelikle, gerçek yürütme gücünü ellerine bulunduran nazırlar, yürütme kararlarında imzalarıyla padişahın yetkisini paylaştıkları gibi, ilke olarak da meclisin güvencesi altına alınmışlardır (Sencer, 1984, s. 61-63).

Hükümetin ve her bir bakanın, meclisten güvenoyu alma ve devam ettirme mecburiyeti, yürütme erkinin yasama erkinin denetimi altında olduğunu göstermektedir. Yetki ve sorumluluğu artırılan yasama erkini kuvvetlendirmek amacıyla; Meclisi Mebusan'a kendi başkanını seçme hakkı verilmesi, bakanlara, Ayan Meclisi üyelerine ve vekillere yasa teklifi sunma hakkı verilmesi, Meclisin feshedilebilme koşullarının zorlaştırılması gibi düzenlemelere gidilmiştir.

Yürütme organı yasa gücünde kararname düzenleyebilecek olmasından mütevellit yürütme erkine bir nevi yasama faaliyetlerinde bulunma hakkı verilmiştir. Ayrıca yasallığı uzun süre tartışmalara konu olan seçme ve seçilme hakkı gibi anayasal haklarda da reformlar yapılmıştır (Tunaya, 1995, s. 37-39).

4.5.3. 31 Mart Hadisesi

Tarihimizde 31 Mart Hadisesi olarak kabul edilen 1909 tarihli olay, mutlak monarşiye dönüş arzusuyla padişaha iktidarını geri verme amacıyla yapılan bir darbe girişimidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uzun soluklu mücadelesi neticesinde devlet yönetimine getirdiği anayasal yönetim şekli yok etmeyi hedefleyen karşı darbe girişimi, yine İttihatçıların bilhassa Selanik'teki harekât ordusunun kararlı ve etkin girişimleri neticesinde akamete uğratılmıştır (Kansu, 2017, s. 75).

Bu dönemde ordudan tasfiye edilen alaylı subaylar ve artık askere gidecek olan medrese öğrencileri bu durumdan hoşnut olmayarak ayaklanmayı yapacak olan er ve erbaşları, hemşehrilik, eski komutanlık, din propagandası gibi silahlarla kolayca etkileyip harekete geçirebilecek durumdaydılar (Akşin, 1987, s. 125-126).

Yukarda belirtilen vaziyet sonucunda Vaka; Dördüncü Avcı Taburu'nun ilk kıvılcımıyla gece saatlerinde başlamış, silahların patlaması ve askerlerin “padişahım çok yaşa” söylemleri, vatandaşlarda olduğu gibi Harbiyeliler arasında da Meşrutiyet'in hedef alındığı yönünde korku ve panik oluşturmuştur.

Darbe girişiminde bulunan askerlerin yayınladıkları bildirilerde, Sadrazam ile Harbiye Nazırı (günümüz Milli Savunma Bakanı) olan ve Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey gibi inkılapçı kadronun görevde kalmamaları gerektiği şiddetle vurgulanmıştır.

Hadisenin devam ettiği günlerde İstanbul hükümeti neredeyse işlevsiz hale gelmiş, İttihatçıların önde gelen isimleri bile görünmez olmuştur (Kuran, 1959, s. 513-515). 31 Mart Hadisesi sonra II. Abdülhamid yeniden eski gücüne büyük oranda kavuşmuştur (Kansu, 2017, s. 75).

Vaziyet belirtilen şekilde devam ederken askerlerin söz konusu isyana karşı liberal devlet yapısını muhafaza yolunda Prens Sabahattin Enver Bey'le bir araya gelerek, ilk adımı atmışlardır.

Prens Sabahattin o dönemde vatan düşüncesini ve sevgisini her şeyin üstünde tutarak, yayınladığı iki bildiride; dinin devlet işlerine alet edilmemesi gerektiğini, “*şeriatın cinayetle savunulmayacağını*” cesaretle halka ve askerlere iletmiştir (Kuran, 1959, s. 515-518).

Hareket ordusunun İstanbul’a gelme süreci çok hareketli geçse de sonunda ordu şehre girmiş ve çok büyük bir direniş olmadan işgali gerçekleştirmiştir. Bu suretle karşı-devrim olarak nitelendirilen darbe girişimi; İttihat Terakki’nin potansiyelini göstermesi açısından turnusol özelliği göstermiştir (Ahmad, 2010, s. 67).

31 Mart Vakası, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni, "liberal" âdem-i merkeziyetçilerle karşı karşıya getirmiş ve cemiyetin, politik hedeflerini tanımlayarak hükümetteki rolünü yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Ayaklanmanın, Mahmut Şevket Paşa kumandasındaki Üçüncü Ordu birlikleri tarafından başarıyla bastırılması siyasal rakiplerine karşı İttihat ve Terakki’nin konumunu güçlendirmiştir.

Cemiyet, artık devlet politikasının yönlendirilmesinde kendi ağırlığını koymanın zorunluluğunu anlamış, siyasi muhalefeti zayıflatacak adımlar atmaya başlamıştır. Bir başka deyişle, 31 Mart Vakasından sonra Osmanlı tarihinde padişahların mutlak idaresi sona ermiş ve siyasal partilerin ve fikirlerin egemenliği başlamıştır. Son iki padişah, siyasetçilerin ve askerlerin yönettiği ülkede onların kararlarını tasdikten öteye ciddi bir icraata ve kişiliğe sahip olamamışlardır (Yılmaz, 2001, s. 169).

Tarih sahnesinde yerini alan Mustafa Kemal, ordu içerisinde genç bir subay pozisyonundan öte bir role sahip değildir. Özellikle sonraki süreçlerde bu hadise üzerinden Kemalist kesim tarafından devletin muhafızı algısıyla özel olarak dikkat çekilmiştir (Kansu, 2017, s. 76).

Siyaseti kadrolarca devletin içinde bulunduğu durumun bertaraf edilememesi ve en mühimi kanun ve düzenin devam ettirilememesi, askeri yönetimin önünü açmış ve Türk siyasi hayatında askerin pozisyonu güç kazanmıştır (Ahmad, 2010, s. 67).

Genel çerçevesi çizilen ve tarihimiz açısından önemli bir olay olan 31 Mart Vakasına ilişkin, liberal muhalefetin başarısızlığı ve sorumluluğu görüşü (Akşin, 1980, s. 38) ile Meşrutiyet öncesi yönetime dair algıları olumsuzlaştırarak iktidarını kuvvetlendirmeyi amaçlayan İttihatçıların bir oyunu görüşü öne çıkarılmıştır (Danişment, 1986, s. 110).

Ayrıca 1908 devriminin önemli bir sonucu da isyancılarla suç ortaklığı yaptığı gerekçesiyle Meclis-i Mebusan tarafından alınan karar ile II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve kardeşi Sultan Mehmet Reşat'ın iktidara gelmesidir (Akşin, 1994, s. 223).

4.6. İttihat ve Terakki Cemiyetinin İdeolojisinde Belirsizlik Süreci

Kanun-u Esasî'nin 1876 senesinde yürürlüğe girmesinin akabinde 1877 yılında Meclis-i Mebusan fiilen göreve başlamış ve iktidarın denetlenebilmesi düşüncesi hayata geçmiştir. Sultan 2. Abdülhamid tarafından kısa sürede Kanuni Esasî'nin askıya alınarak meclisin kapatılması, denetlenmeye çalışılan iktidarın 1908'e kadar mutlaklaşacağı bir dönemi başlatmıştır.

Sultan 2. Abdülhamid'in muhafazakâr modernleşme politikaları, söz konusu mutlak iktidarı tasfiye edecek kadrolara ve sürece kaynaklık etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kadroları ve sempatizanları; ordudan tıbbiyeye, mühendislik okullarından idari mekanizmalara kadar bürokrasi kadrolarından oluşmuştur.

II. Abdülhamid iktidarının çok sıkı denetim ve sansür uygulamaları, hareketin oluşmasına sebebiyet veren muhalefet düşüncesini engelleyememiştir. Rejime muhalefeti temsil eden ve kaynaklık eden üyeler; gençlikle ilişkilendirilmekten ziyade, kendilerinden önceki bir iki kuşağın oluşturduğu fikrî tartışma ve düşünsel mirastan

beslenen, devlet nasıl kurtulur sorusuna cevap arayan bir neslin mücadelesi olarak mülâhaza edilebilir (Ünüvar, 2017, s. 130).

1905-1908 yılları arasında Sultan Abdülhamid'e karşı en yüksek seviyeye ulaşan muhalefetin merkezi Makedonya, bilhassa Selanik'tir. 2. Abdülhamid'in istibdadına karşı çıkma amacındaki pek çok devrimci-milliyetçi örgüt Selanik'i merkez olarak kullanmıştır. Rum, Bulgar devrimci örgütlerinin önemli kadroları ve Ermeni örgüt temsilcileri Selanik'te bulunmaktadır.

Şehirde Rumca, Bulgarca, Ladino, Fransızca olarak gazeteler yayımlanmakta ve Paris, Kudüs, İstanbul gibi şehirlerden Ermenice gazeteler Selânîk'e ulaşmaktadır. Grupların ortak ya da özel toplantılarında sert tartışmalar cereyan etmiş, İttihat ve Terakki önderliğini fiilen Paris'teki gruptan devralanlar bu tartışmalara katılarak, II. Abdülhamid yönetiminin devrilmesi, meclisin açılması ve Kânûn-i Esâsî'nin yeniden yürürlüğe konması için ortak bir mücadele platformunun imkânlarını araştırmışlardır (Dumont, 1977, s. 201).

Kabul etmek gerekir ki Selanik'te politik olarak güçlü olan sosyalist grupların, milliyetçilikleri ile de örtüşen bu üslûpları İttihat ve Terakki üyeleri için o kadar heyecan verici değildir. Onlar reel politiğin önemine inanmakta, II. Abdülhamid iktidarının devrilmesinden sonra devletin devamlılığını sağlayacak politikalar üzerine kafa yormaktadırlar. Ancak bütün diğer grupların gözünde de istibadına karşı hazırlanacak bir eylemin en önemli figürü İttihat ve Terakki'dir.

Cemiyetin tek bir düzlemde netleşemeyen ideolojisinin ilkelerini, 1904 yılında Yusuf AKÇURA tarafından kaleme alınan ve eleştirileriyle birlikte Üç Tarz-ı Siyaset adıyla kitaplaştırılan makalede bulabiliriz. Bu makalede Yusuf Akçura Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük yollarından hangisinin siyaseten daha "yararlı" bir yol olarak seçilebileceğini tartışır (Ünüvar, 2017, s. 132).

Akçura, üç ideolojinin de hem faydalı hem de zararlı yönlerinin olduğunu vurgular. Ancak Akçura'nın gönlü denenmemiş yöntem Türkçülükten yanadır. Akçura benimsenecek ideolojiyi mülâhaza ederken şüphesiz bu durumu tam olarak sezmeden İttihatçıların belirsizleşen siyasetini de ifade etmiştir.

İttihatçılar arasında Osmanlıcılık fikri sürekli güçlü bir şekilde destek görmüştür. Osmanlılık fikrine Tanzimat'tan sonra, aydınlar ve iktidarlar tarafından dikkat çekilmiştir. İttihat ve Terakki de Selanik'te gizli cemiyet olarak oluştuğu günden itibaren, bu düşünceye önem vermiştir. Çok uluslu bir devleti kurtarmak, yaşatmak ve geliştirmek istediğinizde başka türlü düşünmeniz mümkün değildir. Osmanlıcılık düşüncesinin o günlerde "İttihad-ı Anasır" diye bilinen bir açıklaması vardır. "İttihâd-ı Anâsır" imparatorluk sınırları içerisinde yaşamakta olan dinî ve etnik/ulusal grupların birliği demektir.

Selanik'teki tartışmaları göz önüne aldığımızda bu akımın gücünü, eşit bir biraradalık fikrine her zaman açık, diğer unsurların hakkını teslim etmekle beraber Türk-Müslüman ahalinin "millî" şuurunu yükseltecek bir eritme potası olmasından aldığını tasavvur edebiliriz.

Bütün milliyetçiliklerin eşit önemde olduğu ancak var olan devletin herkesin devleti olması sebebiyle korunmasının ve ihyasının herkesin boynunun borcu olduğu bir siyaset anlayışı olduğu ifade edilmektedir. Etnik yapısı çok çeşitli olan Devletin toplumsal bütünlüğünü muhafaza etme arzusu devam ettikçe, egemen unsur dahil her türlü milliyetçiliğe muhalif olma durumu kaçınılmazdır. Belirtilen bu durumda, milliyetçiliğin yapıcı değil ayrıştırıcı olacağı vurgulanır (Ünüvar, 2017, s. 132-135).

Nitekim, İttihat ve Terakkinin hücre yapılanmalarından teşekkül ettiği zamanlarda Türkçülüğe meyilli olmasına rağmen, iktidarı ele geçirdikten sonra kendi milliyetçiliğini törpüleme çabaları bu doğrultuda anlam kazanır (Tuncay, 1997, s. 34).

Milliyetçiliğin özünü tam anlamıyla alamayan ve devletin ihyasının gölgesinde kalan bu naifliğin 1909'dan itibaren yerini Türkçülüğe bırakması hiç de tuhaf sayılmamalı. Balkan Savaşları başlayıncaya dek "İttihâd-ı Anâsır" ilkesi esas itibarıyla hâkim görüş olmuştur.

Dönemin İçişleri Bakanı Halil Bey, bir söyleminde "*Vatan-ı Umumi*" kavramını öne çıkararak, İmparatorluk bünyesindeki birbirinden farklı birçok unsurun ortak vatanına dikkat çekmiştir.

Kuşkusuz böyle bir yaklaşım bir çeşit Osmanlı federasyonu düşüncesini de çağrıştırmaktaydı. Balkan Savaşlarında alınan netice, "İttihâd-ı Anâsır" düşüncesini sorgulanır kılmıştır. İslamcılık, Tanzimat'tan beri süregelen ve 18. yüzyıl Batı

aydınlanmasının karşısında “İslâm terakkiye engel mi?” tartışmasıyla hep öne çıkan bir akımdır (Ünüvar, 2017, s. 133-134).

Namık Kemal ve Ali Suavi bu tartışmanın önemli figürlerindendir. Ancak 2. Abdülhamid’in panislâmist politikaları nedeniyle İslamcılık tarih yazıcıları arasında da düşünsel performansından çok ideolojik konumlandırmalarda yer bulabilmiştir. Lâkin İslamcılığın bir gelenek olarak icat edilmesi ve ön milliyetçiliğin en kuvvetli bileşeni haline gelmesi 2. Abdülhamid döneminde olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun meşruiyet zemini arayışına bir cevap olarak nitelendirilebilecek Panislamizm siyaseti yalnız II. Abdülhamid’in değil, İttihat ve Terakki’nin de siyasetini etkileyen güçlü bir akımdır. Burada genel olarak İslamcılık düşüncesinin kendi içindeki seyrinden değil bu düşüncenin siyaseti nasıl şekillendirdiğinden bahsedilmektedir. II. Abdülhamid’in meşruiyet zemini aramak ve Osmanlı halifesini dünyada “görünür kılmak”, dinî motifler kullanarak tümüyle seküler bir dünya politikasına oynamak şeklinde özetlenebilecek yaklaşımı, bir siyaset tarzı olarak İttihat ve Terakki’nin de gündeminde yerini almıştır (Deringil, 1991, s. 23).

İttihat ve Terakki bünyesinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük, birbirinden tamamıyla farklı düşüncelere sahip kişilerce savunulmamıştır. Bilhassa İslamcılık ve Türkçülük birbirini etkileyen ve sürekli etkileşimin olduğu fikirlerdir. Hem İttihat ve Terakki’nin hem de Cumhuriyet’in ilk yıllarında egemen olan akım Türkçülüktür.

Her iki dönemin Türkçülüğü hem dönemsel hem de siyasal olarak birbirinin devamı ya da biri sonrakinin hazırlayıcısı sayılmaktadır. Şunu kabul etmek gerekir ki, Osmanlı devletinin beka kaygısına çare olarak öne çıkan Türkçülük politikaları ile ulus-devletin inşa sürecinde faaliyete geçirilen Türk milliyetçiliği arasında devamlılıktan daha fazla farklılıklar söz konusudur.

Balkan Savaşı’ndan sonra, İttihat ve Terakki diktatörlüğünün yaptığı işleri anlatabilmek ve anlamlandırabilmek için geliştirilen ideolojiyi incelemek; İttihat ve Terakki içinde tartışılan ve 1913’ten sonra fiiliyata geçen Türkçülük anlayışına ile uygulanan politikalara bakmamız gerekir.

Nitelikli bir değerlendirme yapabilmek için de Ziya Gökalp'in kaleme aldığı bir kitabında Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak kavramsallaştırması önem arz etmektedir. İttihat ve Terakki mensubu Ziya Gökalp, söz konusu 1918 yayımlı çalışmasını oluştururken, 1913 ve 1914 yıllarında Türk Yurdu dergisindeki yazılarından faydalanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin hem Trablusgarp'ta verdiği savaş mücadelesi hem de Arnavut ayaklanmasına yönelik mücadelesi bağlamında aktif bir süreç yaşadığı 1910-1912 yılları arasında yaşanan gelişmeler, reformist görüşün hâkim olduğu kişilerde Devletin mevcut yapısıyla devam edemeyeceği düşüncelerinin dile getirildiği birçok girişimde bulunulmuştur.

Nitekim Ağustos 1911 tarihli İstanbul Türk Yurdu Cemiyeti ile yaklaşık yüz seksen gün sonra örgütlü yapısıyla kurulan Türk Ocağı amaçları doğrultusunda görece başarılı işler yapmışlardır.

Yusuf AKÇURA ile Ahmet AĞAOĞLU idaresinde yazıların kaleme alındığı Türk Yurdu dergisinde, Türk ulusçuluğunu inşa etmenin parametreleri olarak, siyasal, iktisadi ve sosyal konularda düşünceler oluşturulmuştur. Dolayısıyla, vatan nasıl kurtulur sorusuna yanıt teşkil eden Osmanlıcılık fikri tartışılır bir seçenek olmaktan uzaklaşmıştır.

İttihat ve Terakki'ye meyilleri olmasına rağmen gündemdeki siyasete dahil olmamayı yeğleyen Türk Ocağı'nın mensuplarının bazıları Askeri Tıbbiye öğrencileridir (Tuncay, 1997, s. 35-36).

PARLA'ya göre; *"kendi kendini yetiştirmiş bir aydın"* olarak tanımlanan Ziya Gökalp, geleneksel yapısını muhafaza ederek Türkçülükle bütünleştirmeyi amaçlamıştır (Parla, 1993, s. 21).

GÖKALP, bir milleti tasvir ederken; dil ve ırk birliğinin olduğu kabile toplumu, din birliğine dayanan ümmet bilahare kültür ve uygarlık olarak Durkheim'ın izine rastlanılan üç farklı kavramsallaştırmadan yararlanır. Bu kapsamda, Osmanlı devletinin içinden bir Türk milletin var olmasının koşulu; çok sert bir laikleşmenin ötesinde, İslâmın içinde olduğu ve milliyetçilik ekseninde reforme edilmesi ve aynı zamanda uluslararası uygarlığın özüm senerek yerel kültüre aktarılmasıdır (Parla, 1993, s. 22).

Ziya GÖKALP'in İttihat ve Terakki'nin Türkçülük anlayışı üzerindeki tesiri nettir. Bilhassa 1913 yılından sonra ekonomi yapısının Türkleştirilmesi, milli iktisat düşüncesinin gelişiminde yazdıklarıyla önemli katkı sağlamıştır. Friedrich List'in düşüncelerinden beslenerek “ulusal burjuvazinin” oluşturulmasını sağlayacak milli iktisat düşüncesinin, İttihat ve Terakki devletçiliğine kaynaklık ettiği barizdir.

Milli İktisat yaklaşımı, Meşrutiyet döneminde Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiyye Mecmuası, savaş döneminde ise İktisâdiyyât Mecmuası adıyla yayımlanan dergide; buna ilaveten Türk Yurdu ve İslam Mecmuası çevrelerinde geliştirildi. Bu çevre içerisinde Tekin Alp, Yusuf Akçura, Ahmet Muhittin ve başkaları ile Ziya GÖKALP de bulunuyordu.

Milli iktisat, savaş yıllarında İttihat ve Terakkinin ideolojik öğelerinden biri haline gelen, ulusal bir ekonominin nasıl ve hangi şartları gözeterek yaratılması gerektiğini vazedenden ekonomik politikadır (Toprak, 1982, s. 12).

“İktisadî vicdanın” bütünüyle kozmopolit olduğunu Manchester Okulu'na karşı Gökalp, Yeni Mecmua'nın 9 Mayıs 1918 tarihli İktisadi Vatanperverlik başlıklı değerlendirmesinde, “**Milli iktisat**” anlayışını uygulayabilmek için Büyük Sanayi kurulması gerektiğini vurgulamıştır.

Balkan savaşlarının sonucu olarak ağırlaşan dış borç yükü, endüstride daha fazla dışa bağımlı hale gelmiş olmak, mâliyenin kontrol altına alınmak zorunluluğu milli İktisat politikalarının uygulanmasının nedenleri olarak sayılır. Elbette bunların her biri birer etkidir. Ancak 1909'dan itibaren daha fazla ağırlığını hissettiren milliyetçiliğin ve bir milletin icattan ihyaya doğru ilerleyişini ve bu yöne uygun bir mali politika arayışının sonucu olduğunu göz önünde tutmak gerekir.

Kısaca, milliyetçilerin akıl-bâliğ olmayan bir milletin idamesini sağlayacakları iktisadi politika arayışında, içe dönük, korumacı bir iktisadi hayatın yaratılması, yine imparatorluğun devamını sağlama politikalarının da bir sonucu olarak milli iktisat uygulamaları gündeme gelmiştir.

Ancak unutmamak gerekir ki milli iktisat politikası, İttihat ve Terakki'nin 1913 yılında Bâb-ı âli Baskını ile mutlak iktidarını sağlamasından başlayarak 1918'de Cemiyet'in kendini feshetmesi ve önde gelen liderlerinin yurt dışına çıkmalarına kadar yani beş yıl boyunca uygulanmıştır.

1913-1918 yılları arasında milli iktisat uygulamalarını ivmelendirme girişimleri artırılmış, belirtilen süreçte anonim şirketlerdeki %3'lük Türk sermayesi, ülkedeki ticari ve sınai oluşumların artırılmasıyla 1918 yılında %38 seviyesine yükselmiştir (Keyder, 1992, s. 67).

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ekonomik buhran, ahlak buhranı ile birlikte Osmanlı toplumunu yıpratmaya devam etmekteydi. Yusuf AKÇURA bu durumu: *“her yerde ve her zaman olduğu gibi, Türk kapitalizmi dahi, ilk devresinde kâr ve zevkten gayri esas ve gaye gözetmemeye temayül ediyor”* söylemiyle ifade etmiştir.

İttihatçılar, tüccarların yüksek fiyatla satış yapmasını ve memurların illegal yollarla ticaret yapmalarını ahlaki yozlaşmaya dayandırmaktaydı. Ahlaki buhranı engellemede kanuni düzenlemeler dahi yetersiz kalmaktaydı.

İktisadî buhranı yok edecek haslet, kişilerin vicdanı ve en küçük yanlışa meyletmeye fırsat vermeyecek olan ulusal vicdandı. Dolayısıyla savaş sebebiyle ortaya çıkan artık ürünler birey için değil millet için kullanılmalıydı. Ancak durum böyle olmadığı için ahlaki yoksunluk toplumsal dengeyi sarsmış, milli iktisat anlayışında ulusal sanayi ve ticareti iyileştirmek için başvurulmuş artık ürün eğlenceye harcanmış ve beraberinde, TOPRAK'ın dediği gibi; *“harp zenginleri”* ismi verilen bir sınıf ortaya çıkmıştır (Toprak, 1982, s. 25).

GÖKALP, ahlak buhranını ortadan kaldırmak için mesleki sınıfların oluşturularak, cemaat ve şehir ekonomisini tamamlayacak, esnaf korporasyonlarını yerel seviyeden ulusal boyuta taşıyacağını belirtmiştir (Toprak, 1982, s. 26).

İttihat ve Terakki'nin, iktidarını kurduktan sonra siyasal ve toplumsal reformları icra etmek için oluşturduğu programların en başında askeri reformlar gelmiştir. Bu uygulama yaşlı subayların ordudan tasfiyesi ile başladı. Orduyu ıslah etme görevi bir Alman askerî heyetine verilmiştir (Lewis, 1993, s. 145).

Taşra yönetim yapısında da düzenleme yapma amaçlı reform çabaları yürütülmüş ve ademimerkeziyet anlayışı uygulanmıştır. İttihat ve Terakki'nin 1913-1914 yıllarında uyguladığı siyaset, 1908-1913 yılları arasında izlediği siyasetten farklılık göstermektedir.

Ademimerkeziyet anlayışı ile devlet unsurları içinde en fazla nüfusa sahip Arap azınlık, yönetsel anlamda kazanılmaya çalışılmıştır (Kayalı, 1998, s. 18).

Belirtilen uygulamalar nispeten etkili olmuş, Arap azınlığının önde gelenlerinden çoğu İttihatçılara destek verse de önceden İttihatçı olan subay Aziz Ali el-Mısri liderliğindeki el-Ahd tarzı ayrılıkçı Arap yapılanmalar kışkırtıcılıklarını sürdürmüşlerdir (Zurcher E. J., 1998, s. 87).

Bunların yanı sıra laik bir ulus devlet yapısının gelişiminde;

Adliye ve eğitim sistemlerinin laikleştirilmesi, Şeyhülislâm'ın kabine üyeliğinden çıkarılması, şer'îye mahkemelerinin Adliye Nezareti kontrolüne verilmesi, medrese eğitim uygulamalarında Batı lisanlarının zorunlu kılınması, yeni aile ve miras yasası düzenlenmesi, Müslüman olamayanlara ilişkin özel düzenlemeler getirilmesi, ilköğretim önce olmak üzere kız çocuklarının eğitime katılımlarının artırılması ve kadınların çalışma hayatın dahil olması... gibi birçok yenilik hukuki düzenlemelerle uygulamaya konulmuştur.

5. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ DÜŞÜNCE YAPISININ CUMHURİYET DÖNEMİ KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ

İttihat ve Terakki, 1908 ile 1913 yılları arasındaki zamanda siyasi iktidara gelmeyi başarsa da hedeflerinden uzaklaşarak otoriter bir siyasi çizgiyi benimsemiştir. Zaten iktidar sürecinin başlaması da bir darbe neticesinde söz konusu olmuştur. Bu dönemde İttihat Terakki, yasal anlayıştan uzaklaşarak otoriter ve baskıcı bir tutum sergilemeye başlamış ve bu da yoğun eleştiriler almasına neden olmuştur.

Bu bağlamda aşağıda alt başlıklar halinde inceleyeceğimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetlerinin Cumhuriyet dönemine yansımalarının; Bâb-ı âli Baskını, Mahmut Şevket Paşa'nın suikasti, aydınlıkçı muhalefet yaklaşımları, iktidarı güçlendirme çabaları, ekonomiden hukuki düzenlemelere kadar yürütülen politikaların, Cumhuriyet döneminde devlet yönetiminde esas alınan ilke ve inkılaplara, yönetin anlayışına, kamu yönetimine ne yönlü tesir ettiğini görmek açısından önem arz etmektedir.

5.1. İttihat ve Terakki İktidarının Devlet Yönetimine Etkileri

Genç aydın muhalefeti hareketi olarak ortaya çıkan İttihatçılığın, 1908 sonrasında tedricen siyasi iktidarda olduğu dönemde, yönetsel ve siyasi alanlarda birçok mühim değişiklikler yaşanmıştır.

II. Meşrutiyet'ten sonra 1913 yılına kadar denetleme iktidarı konumunda olan İttihatçılar, çok partili siyasi hayat içerisinde bağımsız bir kabine teşekkül ettirememiş, mevcut kabineleri dışardan desteklemişlerdir.

1913 Bab-ı Ali Baskını ile iktidarı tam anlamıyla ele geçiren İttihatçılar 1918 yılına kadar sürecek iktidarlıkları döneminde şekillendirdikleri siyasi yapıda; hareketinin biçimlendiricisinin ordu olmasından mütevellit askeri nitelik öne çıkmıştır. Bu durumun oluşmasında I. Meşrutiyet döneminde iktidarın halkla paylaşılması durumunun, sınıfsız bir toplum yapısında askerle paylaşılmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

5.2. Bab-ı Ali Baskını

Osmanlı Devleti'nin iktisadi, sosyal, siyasal ve askeri alanlarda yaşadığı çözümlere karşı Talat Bey'in liderliği ve Enver Bey'in kararlı, cesaretli tavrı ile vuku bulan Babıâli Baskını, 1913 senesinde İttihatçıların, silah zoru ile siyasal iktidarı ele geçirmeye yönelik düzenledikleri bir darbedir.

Bu yıllardaki Balkan Savaşları sebebiyle seçimlerin gerçekleştirilememesi ve meclisin işlevsel olarak çalışmaması, askeri anlamdaki ağır mağlubiyetler sonrası devlet bekası anlayışıyla İttihatçılar tarafından yapılan Babıâli Baskını hükümetin görevi bırakmasıyla sonuçlanmıştır (Sencer, 1984, s. 63).

Bâb-ı âli Darbesi ile oluşturulan kabine de Şevket Paşa, sadrazam ve harbiye nazırı olarak atanmıştır (Zurcher E. J., 1995, s. 160).

Bâb-ı âli Darbesi'nin başarılı olmasının ardında yatan nedenler;

- İttihat Terakki örgütünün, ayakta tutunabilmesi ve yasal olmayan faaliyetlerini sürdürebilmiş olması,
- Talat Bey, Enver Bey, Cemal Bey, Sapancalı Hakkı, Ömer Naci, Yakup Cemil gibi İttihat Terakki liderlerinin, cemiyet içi gündeme vakıf olmaları ve tabandaki kadroların güvenini sağlayacak cesareti sergilemeleri,
- Darbe planlamasının, titizlikle yapılan bir mülahaza çerçevesinde oluşturulması” şeklinde sıralanabilir.

5.3. Mahmud Şevket Paşa Suikastı

İttihatçı askeri darbenin (1913) ardından Sadrazamlık görevine getirilen Mahmud Şevket Paşa'ya yönelik Edirne'nin düşmesinden sonra suikast ihbarlarının çoğaldığı bir dönemde, tertipten yaklaşık bir hafta kadar önce Kâmil Paşa'nın İstanbul'a geldiğini haber alan Cemal Bey, Kâmil Paşa'yı evinde göz hapsinde tutup kimseyle görüşmesine izin vermemiş, konu Mahmud Şevket Paşa'ya gitmiştir.

Sadrazam, Kâmil Paşa'ya yapılan muamele yüzünden Cemal Bey'i azarlayınca Cemal Bey, İstanbul Muhafızlığı görevinden istifa etmiştir. Fakat daha sonra Sadrazam Cemal Bey'i çağırıp gönlünü almış ve "Haydi sana her türlü serbestiyi veriyorum. Fakat Kâmil Pasa için lüzumundan fazla şiddet gösterme. Üç gün kadar burada kalmasına müsaade et.” sözü üzerine Cemal Bey istifasını geri almıştır.

İlk iş olarak Kamil Paşa'nın oğlu Şûra-yı Devlet Azası Abdullah Bey'i çağırıp, Paşa'nın İstanbul'dan ayrılmak zorunda olduğunu ve bu konuda alınan kararın kesinlikle uygulanacağını, İngiltere dahil diğer yabancı makamların müdahalelerinin fayda getirmeyeceğini, Cuma akşamına kadar İstanbul'dan ayrılmaması durumunda, Paşa'yı tevkif edeceğini, hatta Anadolu'da bir yere sürebileceğini anlatan Cemal Bey'in bu tehdidi üzerine Kamil Paşa ertesi gün İngiliz Vapuru ile İstanbul'dan çıkmak zorunda kalmıştır. Fakat Cemal Bey ne kadar tedbir alırsa alsın maalesef bu suikastın önüne geçememiştir. Mahmud Şevket Paşa, 15 Haziran 1913 günü Beyazıt Meydanı'nda silahlı suikast neticesinde terki hayat etmiştir (Cemal, 1959, s. 40-50).

5.4. İttihat Terakki'nin Aydınlıkçı Mutlakıyet Yaklaşımı

Bilindiği gibi, Jön Türk hareketi, İkinci Abdülhamid devrine bir tepki olarak gelişmiştir. Genç Osmanlı siyasal geleneğine paralel olarak hiç değilse önceleri liberal siyasal normlar benimsenmiştir. Ancak çok geçmeden batılılaşmayı reddeden dinsel bir tepki ile karşılaşılınca otoriter bir yönetim şekline gidilmiştir. Bu tür yönetim şekli ile ilk defa İkinci Mahmud tarafından uygulanmaya çalışılmış olan aydınlıkçı bir mutlakıyet programı yürütülmek istenmiştir.

O dönemleri yaşamış olan ünlü bir gazeteci, söz konusu dönemi şu şekilde anlatmıştır: "Bir taraftan İttihat Terakki hükümetlerinin beceriksizlikleri ve yolsuzluklar devam ederken, öte taraftan son derece canlı bir entelektüel uyanışa tanık olunmuştur. Türk idealistleri, uzun zamandan beri aydınlıkçı bir mutlakıyet rejiminin özlemine çekmişlerdi. Bu yönetim şekli ile ilerlemeye karşı olan ve dünyevi ve dinsel otoritesi olan halife-sultan ve teokratik hükümet şekli isteyenlerin muhalefetlerini kıracaklarını ümit etmişlerdi. Küçük İttihatçı aydın grubu, tek parti yönetiminden yararlanarak bazı temel reformlar yapmıştır (Heper, 1985, s. 256).

Aydınlıkçı mutlakıyet yaklaşımının benimsenmesi, asker-sivil bürokraside bürokratik yönetim geleneğini yeniden canlandırmıştır. Bu gelenek, önceki dönemlerden gelen nitelikleri tekrar kazanmış, ancak Jön Türk kuramcıları, geleneği kavramsal olarak daha da geliştirmişlerdir. Söz konusu kuramcılardan biri de bir sivil bürokrat olan Ahmet Rıza idi. Ahmet Rıza'nın amacı, halkı eğitim yolu ile uyandırmaktı. Ahmet Rıza, bir doğal hukuk kavramı geliştirmiş ve deneye dayalı realitenin unsurları arasında değişmez ilişkilerin bulunduğunu belirtmiştir. Ahmet

Rıza, bu ilişkilerin sadece uzmanlar tarafından anlaşılabilirliğini ve siyasetin de uzmanlara bırakılması gerektiğini belirtmiştir.

Dönemin önde gelen bir başka kuramcısı ise Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet'in düşüncesinin temelinde, halkın, seçkinlerin yol göstermelerini anlayabilmeleri için temel bir eğitime sahip olmaları gerekliliği inancı vardır. Abdullah Cevdet'e göre, toplum hayatı bakımından genel etik son derece önemlidir. Öte yandan Abdullah Cevdet, etik ile zekâ arasında yakın bir ilişki ve ilgi olduğunu, zekânın bilgili olmakla kazanıldığını savunmuştur. (Ünüvar, 2017, s. 98-103)

5.5. İttihat ve Terakki İktidarının Güçlenmesi

İttihat ve Terakki'nin iktidarı kaybettiği ara dönemde İmparatorlukta birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Avrupa sahasındaki alanların neredeyse tamamı Balkan devletlerine geçmiş, Edirne'nin tekrardan Osmanlı egemenliğine alınması için İttihatçılar girişimlerini artırmış ve Kâmil Paşa kabinesi yıkılmıştır (Ahmad, 2010, s. 151).

Bab-ı Ali askeri müdahalesinden sonra iç politikada bütünüyle hâkim pozisyona gelen Terakki Cemiyeti, ilk dönemde liberal karşıt görüş ve gruplara karşı ılımlı yaklaşmıştır. Ancak muhalefete öncülük eden kişiler, siyasete dahil olmalarını gerektirdiği yönünde uyarılmışlardır. Söz konusu vaziyet, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrası değişmiştir (Tunaya, 1998, s. 401).

Yaygın tutuklamalar olmuş, bazı kişiler, ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Komploya karışan muhalefet; Divan-ı Harp kararları, idamlar, hapisler, sürgünler ve ülke dışına kaçmalarla parçalanmıştır. Muhalefetin geri kalan kısmı da sindirilerek çalışamaz duruma getirilmiştir (Tunaya, 1998, s. 401).

Artık İttihatçılar, hükümetteki etki alanını daha fazla genişletmiş; Talat Paşa, İçişleri Bakanı olarak (Dâhiliye Nazırı) kabineye atanmış, Enver Paşa, iki kez üst üste terfi ettirilerek Genel Kurmay Başkanı olarak görevlendirilmiştir. İstanbul muhafızı Cemal Bey de terfi ettirilerek kendisine Paşa rütbesi verilmiştir (Zurcher E. J., 1995, s. 160-165).

Modern bir devlet mekanizması oluşturma yolundaki olumlu adımlarına ve gerçekleştirilen reformlarına karşılık İttihat Terakki dönemi, siyasal modernleşme ya da demokratikleşme alanında tersine bir çizgi izlemiştir.

Hürriyet ve anayasa parolaları ile II. Abdülhamid yönetimini deviren İttihat ve Terakki 1913'ten sonra siyasal iktidarın tek ve rakipsiz sahibi durumuna gelmiştir. İttihat Terakki iktidarı, komplocu yöntemlerle muhaliflerini sindirirken, demokratik hakları ve hürriyetleri de azaltma yoluna gitmiştir. İşçi ve esnaf örgütlenmeleri, eylemleri ve grevleri yasaklamıştır. Bu yasakların uygulanmasında Adliye Nezareti'nde danışmanlık görevinde bulunan Alman Kont Ostorog ve Alman işverenlerinin etkileri olmuştur (Zurcher E. J., 1995, s. 163).

İttihat ve Terakki 1908 ile 1912 seneleri arasında "iktidar partisi" diye tanınmakla birlikte, aslında iktidarda değildi, "hükümet" olmamıştı ya da olamamıştı. Ancak, meclis ve hükümet üzerinde etkili bir denetim gücü söz konusu idi. Bu, kısmen Padişah Beşinci Mehmet Reşat'ın uysal kişiliğinden, kısmen İstanbul'daki sürekli sıkıyönetim düzeninin sağladığı olanaklardan, kısmen de İttihat ve Terakki'nin ülkedeki en etkili siyasal ve askeri güç olmasından kaynaklanıyordu.

İttihat Terakki "sopalı seçimler" olarak anılan 1912 seçimlerini hileli ve bir kısım zorlamalara başvurarak kazanmış ve 1913 tarihli Babiâli Baskınından sonra gerçek ve hatta giderek rakip tanımayan bir iktidar durumuna gelmeye başlamıştır. 1913 senesinde Cemiyet/Fırka ikiliğine son verip kendini siyasal parti ilan ederek, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar ülkeyi adeta bir tek parti gibi yönetmiştir.

Bu dönemde, ülkenin geleceğini ilgilendiren en hayati kararlar bile (savaşa katılma kararı başta olmak üzere) kapalı kapı siyaseti ve komplocu yöntemlerle çalışan iktidar, özellikle Enver, Talat ve Cemal Paşalar tarafından alınmış kararlar oldu-bittiler şeklinde yürürlüğe konmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın, Osmanlı imparatorluğu için yenilgiyle kapanması ve İttihatçı önderlerin yurt dışına kaçıp partinin fiilen dağılmasından sonra ise, yeniden güçlenen kurum saray olmuştur (Tanör, 2002, s. 25).

5.6. İttihatçı İktidarının Olumsuz Etkileri

İttihat ve Terakki'nin iktidarı süresince kullandığı yöntemler; baskı, suikast, darbe girişimi gibi genellikle şiddet içerikli fiillerdir. İttihat Terakki için, anayasalı yönetim şarttır. Ancak anayasacılığı, kendi iktidarlarını korumak, hatta korku-panik havası oluşturmak için kullandıkları da gerçektir. Nitekim hem padişaha hem de diğer muhalif oluşumlara karşı baskı yöntemlerine başvurmaktan çekinmemişlerdir. Aslında, dikkatle bakıldığı zaman, İttihatçıların şiddet kullanmaktan başka çıkış

yollarının olmadığı da anlaşılır. Çünkü halk desteğinden yoksundular. Osmanlılar dönemindeki toplumsal ekonomik durgunluk sonucu, padişaha karşı ya da yeni bir toplumsal-ekonomik düzenin kurulması yönünde yapılacak bir eylemi destekleyecek herhangi bir toplumsal-ekonomik sınıf oluşmamıştır (Kongar, 1999, s. 135).

İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri, birçok kişinin anayasacılık, hükümet darbesi, şiddet eylemleri ve Batılılaşma gibi kavramları birbirine karıştırmasına neden olmuştur. İttihat Terakki iktidarının son devrinde ise, söz konusu kavramların bir bölümü, birbiri ile aynı anlamı ihtiva eden bir duruma gelmiştir. Bu durum, şüphesiz, Türkiye'deki Batılılaşma ve anayasacılık hareketlerinin gelişimi açısından olumsuz mütalaa edilmektedir. Bu şanssızlığın altında, "devletçi-seçkinci" grubun toplumsal destekten yoksun olması yatar. Her ne kadar Mustafa Kemal Atatürk, bu yanlışlığı ve eksikliği, "ulus egemenliği" ya da "halk egemenliği" gibi kavramlarla düzeltmeye ve tamamlamaya çaba gösterdiyse de ittihatçı dönemin kötü gelenekleri yirminci yüzyılın sonlarında bile izlenebilmiştir.

5.7. Ekonomi

Ülkenin, ekonomik yatırımlarla nüfus bölgelerine ayrıldığı, Düyunu Umumiye gibi bir kurumla ulusal servetin önemli bir bölümünün her sene Avrupa'ya aktığı, Avrupa'nın, devletin ekonomisini ve iç politikasını fiilen yönetir bir duruma geldiği bir ortamda adım adım ülke yönetimine el koyan İttihat ve Terakki, başlangıçta tam anlamıyla belirmiş ekonomik bir görüşe sahip olmamıştır (Yerasimos, 1987, s. 417).

Ancak, Müslüman-gayrimüslim bütün Osmanlıların, Osmanlı Milleti'ni oluşturduğunu telkin eden 1876 Anayasası'nın tekrar yürürlüğe konması ve meclisin açılması için mücadele veren İttihat Terakki'nin ilk başta liberal denilebilecek bir politika takip etmek istediği anlaşılmaktadır (Toprak, 1982, s. 19-20).

Uzun seneler, İttihat Terakki'nin, maliye ve iktisat tekniğine sahip tek adamı Mehmet Cavit Bey olmuştur ki, meşrutiyet devrinin ilk iktisadi yayın organı olan Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nın sahiplerindendir. Bu mecmuada, liberal bir ekonomik görüş desteklenmiştir. Aynı dergide, kapalı ekonomiden şikâyet edilirken milletlerarası ilişkileri ekonomik faktörlerin biçimlendirdiği de yazılmıştır. Ancak, kapitülasyonlardan ve ticaret antlaşmaları yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bir sömürüye doğru itildiğinden bahsedilmemiştir. İşte İttihatçıların durakladıkları nokta da burası olmuştur (Ahmad, 1986, s. 44-45).

İttihatçılar, ekonomik duruma, geleneksel liberal bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Geleneksel engelleri kaldırmak ve ticari işlemlere ve mülkiyete ilişkin mevzuatı modernleştirmek suretiyle, ticaretin ve endüstrinin büyümesini teşvik etmeyi amaçlamışlardır. İttihat Terakki, serbest ticareti desteklemiş; ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun, hammadde üreticisi bir çevre ülke konumu ile Batı Avrupa'nın liberal devletlerinden ya da Amerika'dan esasta daha zayıf durumda olduğunu görmemiştir (Zurcher E. J., 1995, s. 180).

İttihat Terakki döneminde ekonominin daha da liberalleşmesi, Türk ve Müslüman unsurun durumlarını iyileştirmemiştir. Aksine, ekonomik yaşama müdahale anlamına geldiği için İkinci Meşrutiyet'ten sonra loncaların kaldırılmasıyla, ancak lonca dayanışması içinde varlığını sürdürebilen az sayıdaki küçük esnaf da kaybolmuş gerek yabancıların gerekse onların aracıları olan gayrimüslimlerin etkinlikleri daha da artmıştır (Toprak, 1982, s. 19-20).

Avusturya'nın, Bosna Hersek'i işgaline diplomatik yollarla tepki gösteren, ancak bir sonuç alamayan İttihatçılar, bunun üzerine Avusturya mallarına ve bu malları satan dükkânlara boykot uygulamışlardır. Hâlbuki İttihat Terakki ne Avrupa'ya ne de yabancı sermayeye karşıydı. Ancak, ekonomik bağımsızlık istiyordu. Memlekette yeni bir düzenleme ve eski yapıyı modernleştirme çabaları ile Avrupa'nın ilgisini ve yardımını alabileceklerini umut ediyorlardı (Ahmad, 1986, s. 44).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan sağladıkları ayrıcalıklardan hoşnut olan ülkelerin iş birliğine yanaşmamalarına ve gelişmemeye sebebiyet veren anlaşmaları yeniden incelemeye yanaşmamalarına rağmen İttihat Terakki, iktisadi yapıya görece çekidüzen vermiş, maliye teşkilatında birtakım düzenlemelere gitmiş, Nafia ve Maarif gibi bölümlerin bütçeden alacakları pay arttırılırken, pek çok alanda tasarruf politikası uygulanmıştır.

Bu uygulamanın bir sonucu olarak da devlet kademelerindeki kalabalık bürokrasi kadrolarında azaltma yoluna gidilmiştir. Vergi sisteminde kökten bir değişikliğe gidilmek istenmiş, bunun için de köylünün hem ekonomik durumunun iyileştirilmesi hem güvenliğinin hem de kolay ulaşımın sağlanması hususunda görüş birliğine varılmıştır. Bütün bunların masraflarını karşılamak için ise, gümrük vergilerinde yüzde üçlük bir artış düşünülmüş, ancak, Avrupalı devletleri ikna etmek mümkün olmamıştır. Buna rağmen, taşınmaz malların, tapu siciline geçirilmeleri, bir

bölgeden diğerine geçişi zorlaştıran vesikanın yani iç pasaportun kaldırılması, mülkiyet ve ticaret yasalarında değişiklikler ya uygulamaya konulmuş ya da ön hazırlıklar başlatılmıştır. Bu dönemde ekonomide az da olsa bir canlılığın görülmesi, bu sayılanların tesiriyle olmuştur (Ahmad, 1986, s. 40-50).

Trablusgarp ve Balkan Savaşları ise, Osmanlı ekonomisinde yıkıcı etkiler yapmıştır. Bu duruma bir de savaşların akabinde Anadolu'ya akın eden göçmenlerin yarattıkları toplumsal meselelerin de eklendiği düşünülürse, Osmanlı Devleti'nin en fazla kriz içerisinde bulunduğu dönemlerden birinin, bu dönem olduğu söylenebilir. Ayrıca aynı süreç, yüzyıl süren hızlı bir dünyaya açılıştan sonra ekonomik olarak Osmanlı Devleti'nin bölge bölge Avrupa'nın nüfuz alanları içine çekildiği, yani on dokuzuncu asrın ilk döneminde serpilen tohumların meyvelerinin alındığı bir dönemdir.

Diğer yandan ülke tarım ürünlerinin dörtte biri, hammadde olarak dışarıya ihraç edilirken tüketilen pamuklu tekstilin yüzde sekseninden fazlası, dışarıdan ihraç edilmiştir. Ülke, buğdayı hem ihraç etmiş hem de ithal etmiştir (Pamuk, 1984, s. 136).

Ayrıca gerek Düyunu Umumiye gerekse diğer yatırımlar yoluyla ülke gelirlerinin önemli bir bölümü, devletin eline hiç geçmeden dışarıya akıyordu. Bu durumda, İttihat Terakki'nin samimiyetle ancak, kısıtlı kaynaklarla başlattığı ve bir hayli gelişim gösterdiği finansal düzenlemeler; güçlü Batı ülkelerinin emperyalist politikaları ve birbirleriyle rekabetleri yüzünden çıkarttıkları Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve diğer konulardan mütevellit tamamlanamamış ve hedefine varamamıştır (Özçelik, 1993, s. 124-125).

5.8. Milli İktisat Çabaları

Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda yalnız kalan ve söz konusu harplerde insan dahil devletin bütün kaynaklarını seferber eden İttihat Terakki, topluma ulaşmak ve İmparatorluğu'nun varlığını muhafaza edebilmek amacıyla ulusal algı oluşturma stratejisi izlemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma stratejisinde Türk Burjuvazisi oluşturmak çare olarak görülmüştür (Toprak, 1995, s. 132). Bu politikanın bir sonucu olarak da 31 Ocak 1913 tarihinde Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kurulmuştur.

İttihat ve Terakki idaresi, söz konusu cemiyetten iktisadi anlamda her yerde faydalanmış, halktan para toplamak da dahil ihtiyaca karşılık iç borçlanma ve yardım yöntemlerine başvurmuştur.

1913 tarihli Bab-ı Âli Baskını sonucu iktidara bütünüyle hâkim olan İttihat ve Terakki, Millî İktisat girişimleri kapsamında, ekonomide millileşme ve yabancı şirketler üzerinde tahakküm kurma çabasında olmuştur. Bu doğrultuda geçici olmak üzere kapitülasyonların 1914'te kaldırılması ile önemli bir adım atılmıştır (Toprak, 1982, s. 70-71).

Bu süreç sonucunda, yabancı anonim ve sigorta şirketlerinin ihtimamlı pozisyonları kaldırılmış, bütün şirketler, Osmanlı mevzuatına tabi tutulmuştur. İhracat heyeti üzerinden ihracat direkt olarak devlet sorumluluğuna alınmıştır. Osmanlı parasının kıymetini muhafaza etmek için kambiyo işlemleri, Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu'nun denetimine tabi tutulmuştur (Toprak, 2003, s. 39).

Bu dönemdeki İttihatçılar liderliğinde; taşrada milli bankalar kurulması, Osmanlı parasının, kredi stratejisinin yabancı bankaların kontrolünden çıkartılması, yerel kredi imkanları sağlanması, yerel örgütlenmeler ve kooperatiflerin ivmelendirilmesi hem yerel halkın hem de Osmanlı parasının yabancı etkisinden kurtulmasını sağlamaya yönelik milli girişimler olmuştur (Toprak, 1995, s. 2-5).

Bu ulusal seferberlik, İttihatçılar içerisinde yer alan ve görüşlerini Türk Yurdu Dergisi'nde dile getiren bir grubun faaliyetleriyle aynı zamana rastlamıştır. (Ahmad, 1986, s. 53)

Balkan Savaşı'na kadar iktisadi politika kapsamında hâkim olunan liberal anlayış hem savaşın neticesine tepki hem de devleti bulunduğu konumdan çıkarma arzusu Türkçülük ideolojisi çerçevesinde milli iktisat düşüncesine kaynaklık etmiştir (Toprak, 1982, s. 25).

Osmanlı elit-aydın kesimi, özgürlük ve eşitlik kavramları üzerinden padişahın etki alanını kısıtlamayı hedeflese de liberal düşüncenin temsilcileri gibi belirli bir süre Osmanlıcılık düşüncesinden kopmamışlardır. Fakat Balkan Savaşı, milliyetçi hareketlerin oluşmasına bilahare milli iktisat girişimlerine neden olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından ülkede hâkim olan ve uygulanmaya çalışılan ekonomik anlayış; 1908-1913 liberal dönem, 1914-1918 Milli İktisat dönemi şeklinde tanımlanır (Toprak, 1995, s. 113).

İttihatçılar tarafından uygulanan 1914-18 yılları arasındaki Milli İktisat anlayışına, Alman ekolünün benimsenmesi, devlet kurumlarında Alman kadrolarının oluşturulması önemli rol oynamıştır.

1912 senesinden itibaren yayınlanmaya başlayan Türk Yurdu Dergisi'nde, ulusal ekonomi kavramından kuvvet alan yazılar yayınlanmıştır. Özellikle dergide, bir Marksist teorisyen olan Alexander Israel Helphand'ın yazıları etkili olmuştur (Zurcher E. J., 1995, s. 182). Burada genel olarak, Türkler'in Avrupa'ya olan parasal bağımlılıklarından bahsedilmiş ve bu bağımlılığa karşı mücadele edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Tuncer, 1990, s. 471).

Aslında Osmanlı yönetimi ve hatta kamuoyu, Avrupa'ya olan bağımlılığın farkındaydılar. Ancak, bu dönemde bu bağımlılıktan kurtulma yolları basında tartışılır olmuştur. Bu tartışmalar, daha sonra, bağımlılıktan kurtulmak için Müslüman Türkler'den meydana gelen bir sermayedar grubunun yaratılması gerektiği noktasında düğümlenmiştir. Burada da hareket noktası olarak, Avrupa Devletleri görülmüş ve bu devletlerin burjuvazisinin, iş adamlarının ve bankerlerin omuzları üzerinde yükseldikleri görüşü ifade edilmiştir (Ahmad, 1986, s. 55).

İşte İttihat Terakki'nin milli ekonomi, milli burjuva yaratma politikaları (Şaylan, 1974, s. 72) 1914 senesinden sonra savaşın yarattığı ortamdan faydalanarak uygulamaya konmuştur. Savaş, bütün yıkımları ve yenilgileri ile sürerken ittihatçılara ekonomide istedikleri politikaları uygulama fırsatını vermiştir. Daha İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Türkiye'nin, içinde bulunduğu bağımlılığa ve çözülüşe çare arayan Osmanlı aydınları ve yöneticileri çarelerden biri olarak Türk ve Müslüman unsurun, ekonomik yaşama faal olarak katılması ve bu unsurda sermaye birikimi yaratılmasını düşünmüşlerdir (Toprak, 1982, s. 170-190).

Ancak, diğer pek çok neden yanında, devletin ekonomik alanda bağımsız olmadığı, yabancıların ve onların aracıları olan gayrimüslimlerin ekonomik yaşama tamamen el koyup aynı zamanda ekonomik yaşamı denetledikleri ve kapitülasyonların koruması altında Türk ve Müslüman unsur karşısında birinci sınıf insan konumuna gelip, bu unsura, hareket edecek alan bırakmadıkları ve böylece ticaret

sözleşmelerinin de etkisiyle esnafıkta bile Müslümanların gerilemesi ile ancak askerlik, memurluk gibi ticaret dışı alanlara kaydığı bir ortamda istediklerinin gerçekleşmesi pek mümkün görünmemiştir.

Buna rağmen, 1908 yılının akabinde sanayileşmeyi teşvik etmek için, sanayiciye tanınmak üzere bazı ayrıcalıklar gündeme gelmiştir. Bu kapsamda; 1913'te Teşvik-i Sanayi-i Kanun-u Muvakkati, 1914'te Teşvik-i Sanayi-i Talimatnamesi ve 1917'de Teşvik-i Sanayi-i Kanun-u Muvakkati'nin Suret-i Tatbiki yasa tasarıları düzenlenmiştir. Babiâli, bu yoğun mevzuatla ülke kalkınması için çok gerekli gördüğü endüstriyi ve sanayicileri ayrıcalıklarla ve bağışlıklarla donatmak istemiştir (Toprak, 1982, s. 170-172).

Yine sanayi istatistikleri düzenlenmesi, dışarıdan uzman getirilmesi sanayi müfettişleri tayin edilmesi ve dışarıya işçi gönderilmesi bu çabalar içinde yer almıştır. Kooperatifçilik ve Türk ve Müslüman unsurun çeşitli vasıtalarla tasarruf, sermaye birikimi ve ticarete özendirilişi, iktisadi meselelerin, kamuoyunda sıkça tartışılması, İttihat Terakki döneminde görülen hadiselerdir (Toprak, 1982, s. 210-215).

Ancak, bütün bunlar hem yetersiz kalmış hem de uygulama alanı bulamamış teşebbüslerdir. Ancak, bunlar, ulusal iktisat politikası fikrinin doğmasına yol açmıştır. İşte Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü şartları, ittihatçılara, istedikleri ekonomik gelişmenin sağlanması için bir fırsat gibi görünmüştür. Nitekim çok uzun zamandır, devlet adamlarının, kaldırılmasını istedikleri kapitülasyonların ilgası İttihat Terakki'nin iktisadi milliyetçilik uygulaması planlarının sadece başlangıcını teşkil etmiştir. Çünkü bu politika önündeki en büyük engel, kapitülasyonlardır.

Bundan sonraki adım ise, son derece cömert teşvik tedbirleriyle bir Türk ve Müslüman müteşebbis sınıfı geliştirmek yönünde şuurlu bir politika takip edilmesi olmuştur. İttihat Terakki Hükümeti, yerli imalata-yabancı mallar yüzde on oranında daha ucuz olsa bile-öncelik tanınacağını ve yerel fabrikaların çalışmasının kolaylaştırılacağını bir yasayla ilan etmiştir (Ahmad, 1986, s. 55-60).

5.9. Demokratik Hareketler

İkinci Meşrutiyet'in ardından, Osmanlı siyasî alan mücadeleleri ivmelenmiştir. Söz konusu mücadeleler, II. Meşrutiyetten sonra siyasî parti şeklinde örgütlenmeler üzerinden, modern dünyanın siyasî hareketlerinin uygulanmasına kaynaklık etmiştir. Böylece, kişi hak ve özgürlüklerini ön plana alan demokratikleşmenin ve parlâmentarizmin siyasî düzeni kurulmuştur.

Millî bağımsızlık anlayışıyla net bir şekilde zafere ulaşılması, Cumhuriyet devrinde gerçekleşmiştir. Tarihimizde siyasî partilerin oluşmasını teşvik eden girişimler "Cemiyetler" şeklinde varlık göstermiş, padişah istibdatına karşı hücre faaliyetleri yürütülmüştür.

II. Meşrutiyet'i takip eden süreçte ortaya çıkan çok sayıda ve birçok görüşü yansıtan siyasî parti örgütlenmeleri arasında oldukça etkili siyasi mücadeleler yaşanmış ve bu süreç Osmanlı siyasi tarihinin sayfalarında İttihat ve Terakki Partisi'nin mührünün basıldığı dönem olarak yerini almıştır. İttihat ve Terakki kendine has milli iktisat yani ittihatçı devletçilik anlayışının tezahürü olarak yabancı ekonomilerle baş edebilmek amacıyla millî sanayi ve iktisadi yapının oluşturulması yönünde gayret sergilemiştir (Tökin, 1965, s. 7).

İttihat ve Terakki, 31 Mart Hadisesi ile kontrolüne aldığı iktidarında, II. Abdülhamid'in istibdatına benzer şekilde baskıcı yöntemlere başvurması, muhalif bir örgütlenme ihtiyacının tezahürü olarak Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın oluşumuna kaynaklık etmiştir (Tunaya, 1998, s. 75-80).

Gelişim ve reformist bir anlayışı izleyen İttihat ve Terakki Partisi'nin karşıtlığı noktasında kurulan Hürriyet ve İtilâf Partisi, önceki yönetim yapısına geri dönmeyi ve gericilerin menfaatlerini muhafaza etmeyi amaçlayan bir siyasi oluşumdur (Tökin, 1965, s. 7).

1912 senesinin ilk aylarında Meclis-i Mebusan içerisinde bulunan partili, partisiz bütün muhalifler bir birleşik muhalefet partisi kurma doğrultusunda anlaşmışlardır. Hürriyet ve İtilaf partisi Meclis bünyesindeki “*Mutedil Hürriyetpervan*” ve “*Ahali*” fırkalarının birleşimiyle kurulmuştur.

Hürriyet kelimesinin manası bellidir. İtilaf sözcüğü, birleşme ve uzlaşma manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla çok farklı düşünceleri içinde barındırmayı hedefleyen yaklaşımıyla genel anlamdaki parti mantığından sıyrılmıştır.

Şehzade Vahdettin gibi birçok hanedanla ilişkili kişiler bu oluşuma olumlu yaklaşıyor, Parti, yürüttüğü sert muhalif tutumuyla büyük kitleleri etrafına topluyordu. Parti liberal anlayış çerçevesinde tüzüğü oluşturmuştu. Ancak farklı düşüncelerin çok sayıda olduğu parti karmaşık bir yapıya sahipti. Ekonomik açıdan sıkıntısı tavan yapmış ve dillerinden Hürriyet kavramını düşürmeyen kitlelerle, liberal, elit kesim; İttihat Terakki karşıtlığında doğrudan mücadeleye girişmiştir (Çavdar, 1995, s. 422).

Siyasî savaş dozunu yükseltmesi sonrası İttihat ve Terakki Partisinin hükümetten uzaklaştırılması, onları demokratik eksenden saptırmış bilahare Bâb-ı Ali Darbesi ile yönetimi tekrardan kazanmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucunda öldürülmesiyle muhalefeti etkisiz hale getirmiştir. Belirtildiği üzere, Mondros Mütarekesi ile birlikte de İttihat ve Terakki Partisi dönemi son bulmuştur.

Antlaşma devri olarak da nitelendirilen bu dönem, siyasî parti yapılanmalarının yeniden ortaya çıktığı, meclis dışı parti örgütlenmelerinin olduğu bir dönemdir. Ayrıca söz konusu yeniden varlık gösteren siyasi örgütlenmeler İstanbul hükümeti lehine politika seyretnmişleridir.

Bu dönem, Anadolu'da Mustafa KEMAL önderliğindeki milli mücadele ve milli devletin inşa hareketlerine kaynaklık etmesi açısından elzemdir (Tunaya, 1995, s. 399-404).

5.10. İttihatçılık Faaliyetlerinde Milliyetçiliğin ve Türkçülüğün Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldan sonra yaşadığı dönüşümün temel kavramlarından biri de vatanperverliktir. Osmanlı merkezli herkesin eşit olduğu bir anlayış, Jön Türk hareketleriyle birlikte, Fransız temelli ulus algısının aktarımıyla Osmanlılık kavramı ortaya çıkmıştır (Arai, 2017, s. 180).

II. Meşrutiyet dönemi dikkate alındığında, ihtilal Türklüğü ve İslam'a düşman olmayan Müslüman-gayrimüslim bütün yapıları bünyesinde barındırdığı için milli bir hareket özelliği taşımamaktadır. Bu yüzden "Osmanlı" hareketi olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla bu süreçte ile Jön Türklerin Türkçülüğü tam anlamıyla bir politika olarak kabul ettikleri söylenemez (Kuran, 1959, s. 464-470).

Jön Türklerin öncülük ettiği Türk milliyetçiliğinin gelişimi noktasında, Osmanlı Türkleri ile, Çarlık Rusya iktidarından kurtulmak amacıyla yapılan girişimlere önderlik eden ve ülkemize dönen Türklerin fikirleri önemli yer tutmaktadır. Her iki anlayışı da yansıtan ve günümüze ışık tutan en önemli araç ise iki grup tarafından çıkartılan Türk Derneği, Genç Kalemler, Türk Yurdu, İslam Mecmuası dergileri öne çıkmaktadır (Araı, 2017, s. 180).

II. Meşrutiyet sonrası süreçte birbirinden farklı görüşlerin örgütlendiği ve fikirlerin çarpıştığı bir durum söz konusudur. Bu süreçte etnik temelli dernek kurabilme imkanına kavuşulmuştur.

1905 Rus Devriminde Müslüman Türkler için mücadele veren Yusuf AKÇURA; milliyetçi özellikleri ağır basan Necip Asım ve Veled Çelebi isimli Türkologlarla herhangi bir siyasi amacı olmayan, kültürel bir çalışmaya esas olmak, Türk kavmini, özelliklerini, miraslarını anlamak, aktarmak ve dünyaya tanıtmak üzere Türk cemiyeti kurmayı dile getirmiş bilahare Meşrutiyet'in ilk milliyetçi derneği olarak "Türk Derneği " kurulmuştur (Araı, 2017, s. 181).

18 Ocak 1908 tarihinde kurulan söz konusu dernek, İmparatorluk'ta, Türk milliyetçiliğini esas kabul eden ve dünyadaki Tevhid-i Etrak (Türk Birliği) düşüncesindeki ilk cemiyettir (Araı, 2017, s. 181).

Derneğin politikası siyasi olmayıp kültürel ve bilimseldir. Dernek, çalışmalarıyla hem kendisini hem de niyetini anlatmak ve tanıtmak amacıyla bir dizi konferanslar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Türk Derneği isimli dergi ile yayın hayatına dahil olmuştur. Ancak, Osmanlıcılık anlayışının hâkim olması, derneğin amacına ulaşması noktasında olumsuz etki yapmış ve istenilen çalışmalar tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir (Tunaya, 1995, s. 404).

Türk Derneği henüz faaliyetleyken, Şair M. Yurdakul'un tavsiyesi ile Türk Yurdu Dergisi kurulmuş (Tunaya, 1995, s. 441), Selanik'ten İstanbul'a giden Ziya GÖKALP de derneğe dahil olmuş ve yönetiminde yer almıştır (Akçura, 1978, s. 212).

Türk ırkının ilerlemesini sağlamak amacıyla kurulan ve Türkçede sadeleştirmeyi öneren bir diğer milliyetçi dergi faaliyeti de Türk Yurdu dergisidir. Dergi İstanbul'daki Türkçülük hareketini simgeler. Türk Yurdu dergisinde; millet, milliyet, Türkçülük, İslamcılık, eğitim gibi birçok konu kaleme almıştır. Türk Yurdu dergisinin politikası

Yusuf Akçura tarafından yazılan programın iki maddesinde özetlenmiştir: "Dâhilde ancak Türklük ve Türk unsurunun siyasi ve iktisadi menfaatini müdafaa edeceği" ve "devletlerarası siyasette esas fikrinin Türk âleminin menfaatlerini savunmak olacağı" görüşleri bu durumu açıklamaktadır (Akçura, 1978, s. 213).

Türk milliyetçi hareketine öncülük eden bir diğer örgütlenme de Tıbbiye öğrencilerinin çalışmaları sonucu oluşturulan Türk Ocağı derneğidir. Öğrenciler AKÇURA'dan, milli bir hareketi oluşturmak için liderlik yapmasını istemişleridir.¹³ Dernek beyannamesinin ikinci maddesi, derneğin hedeflerini açıklar. İslam'ın temel taşı olan Türklerin, bilimsel, sosyal ve iktisadi açıdan gelişimini, Türk dilinin ilerlemesini sağlamayı hedeflemektedir (Karaer, 1999, s. 176).

1913 yılında Türk Ocağı derneğinin lideri Hamdullah Suphi olmuştur. Çalışmaları gittikçe ivmelenen dernek, faklı yerlerde yeni şubeler açmış, 1914 senesinde 16 olan şube sayısı 1916 yılında yirmi beşe yükselmiştir (Karaer, 1999, s. 177).

İkinci Meşrutiyet'in hürriyet ortamında Türkçülük konusundaki yayın faaliyetlerinde de önemli ilerlemeler görülmüştür. İttihat Terakki, devletin bekası ve çöküşünün engellenmesi için reçete olarak Türkçülüğü savunmuştur.

Ziya Gökalp'in önerileriyle Selanik'te, dilde Türkçülüğü ve sadeleştirmeyi merkeze alan fikriyatta yazıların kaleme alındığı ve bünyesinde GÖKALP'in dışında Ömer Seyfettin, Ali Canip (Yöntem) gibi isimlerin de yer aldığı Genç Kalemler dergisi çıkarılmıştır (Gökalp, 1963, s. 14).

Türk milliyetçileri, klasik Osmanlı toplum düzeninin temel zaafının, bürokrasi ile halk arasındaki derin mesafede saklı olduğunu düşünüyorlardı. Bu mesafe, keza devlet millet, aydınlar ve köylü, İstanbul ve Anadolu arasında da kendisini üreten bir mesafeydi.

¹³ Tıbbiyeliler tarafından AKÇURA'ya gönderilen mektupta; "Efendimiz, Türklerin eğitime ve okullarına hizmet ederek, sosyal geleceğini temin amacı ile toplanmış 190 tıbbiyeli adına zat-ı alilerine başvuruyoruz. Amacımız, sunacağımız şeyler hakkındaki üstün ve yüksek fikirlerinizi öğrenmektir. Bizden öncekiler gibi kayıtsız kalamayacağımızı belirtiriz... 190 Tıbbiyeli Türk evladı" (Akçura, 1978, s. 177-178).

Sadece politik değil aynı zamanda kültürel ve ideolojik temellere de sahiptir. Nitekim bu husus, Türk milliyetçiliğinin teorisyeni ve aynı zamanda ilk Türk sosyoloğu Ziya Gökalp tarafından dergide dile getirilecektir: "Her milletin iki medeniyeti var: resmi medeniyet, halk medeniyeti. Başka kavimlerde resmi medeniyetle halk medeniyeti o kadar açık bir suretle ayırt edilmez. Türklerde ise bu ayrılık ilk bakışta göze çarpar. Türklerde resmi lisandan, resmi edebiyattan, resmi ahlaktan, resmi hukuktan, resmi iktisadiyattan, resmi teşkilattan büsbütün başka bir halk lisanı, halk edebiyatı, halk ahlakı, halk hukuku, halk iktisadiyatı, halk teşkilatı vardır. Bu hadisenin sebebi Türklerin kendi müesseselerini yükseltmek suretiyle bir medeniyet ibda etmek yolunda gitmeyip yabancı milletlerin müesseselerine özen ve onlardan yapma bir medeniyet terkip etmeleridir" (Çalık, 1995, s. 100).

Türkçülüğün ölkemizde ivmelenmesine; İttihat ve Terakki genel merkezinin İstanbul'a alınması, Ziya GÖKALP'in İstanbul'da Türk Yurdu cemiyetine yönetici olarak katılması ve İttihat ve Terakki'nin ideolojisi olarak biçimlendirdiği Türkçülüğe ilişkin yazılar kaleme alması önemli katkı sağlamıştır. GÖKALP hem Türk Ocağı'nda gerçekleştirdiği konferanslar hem de Türk Yurdu cemiyetinde yazdığı makaleler aracılığıyla Türkçülüğü sistemli bir ideoloji noktasına taşımıştır (Çalık, 1995, s. 101).

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iktisadi ve yönetsel sorunların yanı sıra özellikle Balkan Savaşı sürecindeki olumsuz tablo, İttihatçıların Türk milliyetçiliği fikriyatının gelişimine kaynaklık etmiş, Türkçülüğün reçete olarak kaleme alındığı ve dillendirildiği, yazarlarının İttihat ve Terakki üyesi olduğu Türk Yurdu gibi oluşumlar, İttihatçılar tarafından muhafaza edilmiştir (Temir, 1987, s. 47).

Her ne kadar İttihatçıların lider kadrosu dahil birçoğu eylem pratiği özelliğine sahip olsalar da oluşturdıkları ve temsil ettikleri ideolojik mülahazalar da büyük öneme sahiptir. İttihatçıların genel özelliği ve onları bir arada tutan unsurlar; milliyetçilik, pozitivizm, toplumu bilinçlendirme noktasında eğitimin rolüne olan inançları, milletin devleti konumlandırıdğı yer, II. Abdülhamid devrindeki tutuculuğa karşı gelişim ve ilerlemeyi ön gören yaklaşımlardır (Zurcher E. J., 1995, s. 193).

5.11. Devlet ve Toplum Alanında 2. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Aktarılan Siyasi, İktisadi, Fikri ve Kültürel Yansımalar

5.11.1. Siyasal Kavramların Yansımaları

5.11.1.1. Devletçilik

Osmanlı toplumunda kısa süre içerisinde kabul gören "millî iktisat", İttihatçıların da desteğiyle resmi görüş haline gelerek İktisadiyyat Mecmuasında yayınlanmıştır. 1908-1918 yılları arasında, üç önemli ekonomik fikri akım, siyasi iktidarla birlikte niteliğini koruyarak sürdürmüştür. (Çavdar, 1981, s. 215-216) İktisadî bağımsızlık düşüncesiyle yabancı etkisinden çıkma hedefini İttihat ve Terakki üstlenmiştir (Ahmad, 1984, s. 258).

İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetleri çerçevesinde; “1913 Teşvîk-i Sanayi Kanunu, kapitülasyonların kaldırılması, savaş anında İtibar-ı Millî Bankasının teşkili, Ulusal sanayii muhafaza düşüncesiyle yapılan gümrük kanunu, Ankara demiryolu hattı girişimleri, şirketleşme teşebbüsleri, borçlanma tahvillerinin çıkarılışı” gibi hususlar elzem nitelik taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin iktisadi anlamda zayıflamasına sebebiyet veren liberal ekonomi politikalarına muhalif olarak, yerli sermayedar grubun oluşturulması kapsamındaki merkezîyetçi yaklaşımlar ve "devletçilik", siyasi takvimin en önemli gündem maddelerinden olmuştur. 1915 senesi, "Millî iktisat" bakımından "mebde-i tarih" şeklinde değerlendirilmiş, iktisadi tarih açısından "Ruh, azîm ve mefkure" bağlamında "Avrupakari İktisadî devlet ve millet" teşebbüsünün yılı olarak nitelendirilmiştir (Toprak, 1982, s. 25).

Ziya Gökalp'e göre devletçilik, batılı ülkelerdeki liberal kapitalizm ve en önemli ayraçlarından olan bireyciliğe karşı önerilen bir kavram değildir. Gökalp, kamu mülkiyeti düşüncesini, bireysel mülkiyetten farklı olarak, toplum çıkarları bakımından elzem görmüştür. Devletin işletmeci ve sermayedar olarak iktisadi alanda potansiyelini güçlendirmek amacıyla; özel ve kamu mülkiyetinin birlikte uygulanabileceğini savunmaktaydı. “*Ferdi mülkiyet gibi, içtimai mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakarlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen ve fertlerin hiçbir emeğinden hasıl olmayan fazla temettüleri, cemiyete aittir*” (Gökalp, 1958, s. 122).

Osmanlı Devleti'nde batılı ülkelerinin komisyonculuğunu yapan azınlık ve burjuvazi karşısında çağdaş devlet yapısı oluşturma'nın temel şartı olarak, milli ve yerli sermaye grubunun geliştirilmesi ihtiyacı; Yusuf AKÇURA'ya göre, 1917'de Türk Yurdu dergisinde kaleme aldığı "İktisadî Siyaset Hakkında" başlıklı metinde; *"Eğer, Türkler kendi içlerinden, Avrupa sermayesinden de istifade ederek, bir sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olurlarsa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i içtima'yyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktı"* şeklinde ifade edilmiştir. AKÇURA'ya göre sermaye birikimi oluşturmak ve Türk ulusunu inşa etmek için "devletçilik" kavramı önemli bir araçtır (Akçura, 1917, s. 181).

1923-1929 yılları arasında liberal iktisat düşüncesi ile şekillendirilen ülke ekonomisini kalkındırma girişimleri; kaynakların yetersizliği, girişimci kadro ve birikim eksikliği nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İktisadi ve sosyal kurumlar bağlamında yeni bir strateji ihtiyacı, Atatürk'ün çağdaşlaşma hedefindeki gerekli hususları esas alan "Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık" ilkeleri ile titiz bir planlama çerçevesinde uygulanmaya çalışılmıştır.

Devletçilik ilkesi ekonomik etkinliği yükseltme ve büyük ölçekli yeni iktisadi hedefleri gerçekleştirme noktasında, sermaye sahibi olarak devleti ekonomiye katarak, devletin karar alma ve müeyyide otoritesini güçlendirmiştir (Altuğ, 1992, s. 202).

1923-1929 sürecinde devletin, liberal iktisat politikasına karşı, ara ara yasal ve kurumsal olarak yönlendirici müdahale ve uygulamaları kapsamında; Ticaret ve Sanayi Odalarının yasal hale getirilmesi, İstatistik Genel Müdürlüğü'nün kurulması (1926); ekonomiyi ivmelendirmek ve yüzleşilen sorunları çözmek amacıyla İktisat Meclisi'nin oluşturulması (1927); Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının tek çatı altında yapılandırılarak İktisat Bakanlığı'nın kurulması (1928); süreli olarak (15 yıl) Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması (1927), Gümrük Tarife Kanunu'nun yürürlük kazanması" gibi düzenlemeler öne çıkmaktadır. Söz konusu düzenlemelerin uygulanması sürecinde, İttihat ve Terakki iktidarı ile devlet söylemlerine giren "Millî iktisat, millî sermaye, millî kalkınma, millî yatırım" gibi kavramlara sıklıkla başvurulmuştur (Alkın, 1992, s. 120).

Atatürk tarafından “sosyal, ahlaki ve milli” olarak nitelendirilen ve 1937 yılında anayasanın temel ilkeleri bağlamında ikinci maddesine eklenerek anayasal kurum durumuna evrilen devletçilik ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin en hızlı şekilde kalkınması amacıyla bireylerin icra edemeyeceği bazı işlerin devlet kurumlarınca yapılması temeline dayanır (Kocatürk, 1999, s. 57).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin benimsediği iktisadî milliyetçilik düşüncesinin tezahürü olan ideolojik devletçilik ve düzenlemeleri neredeyse benzer şekilde gelişmiştir.

5.11.1.2. Halkçılık

1908 Meşrutiyet Hareketinin akabinde gündelik bir kullanım halini alan halk sözcüğü, millet gibi bütüncüllük ifade eden ve Osmanlı Devleti döneminde millet kavramıyla aynı manaya gelen bir kelimedir.

Türk düşünce ve siyasî yaşamının birçok alanında farklı biçimlerde yer alan, ilk kez İttihatçı Ziya GÖKALP tarafından kullanılan ve İkinci Meşrutiyet’le birlikte Osmanlı Düşünce yapısı içerisinde gelişen “halkçılık”, Cumhuriyet rejiminin esas niteliklerinden biri olmuştur (Toprak, 1985, s. 130).

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu Z. Gökalp’e göre halkçılık; Durkheim’ın dayanışmacı sosyoloji kavramı ile örtüşen, toplumda sınıf ayrımını kabul etmeyen, halkın kendi kendini yönetmesi olgusuna yer veren eşitlikçi bir anlayıştır.

Halk, milliyet bilinci ile ulusu oluşturan çekirdek ve bütünüyle korunmuş kültürel değerleri içeren ham maddedir (Gökalp, 1958, s. 43). Fakat halk, medeniyetten bihaber, aydın kesim de medeniyetten beslenmesine rağmen kültürden yoksundur. Ziya Gökalp’in Halkçılığı, kültür (hars)- uygarlık (medeniyet) farklılığı ekseninde gelişmiştir.

Halkçılık ilkesi bağlamında önemli düşünce adamlarından biri de görüşleriyle GÖKALP’ten ayrılan Yusuf AKÇURA’dır. AKÇURA’nın Halkçılık anlayışındaki farklılığın temelinde, Rusya’daki Narodnizm tanıklığı ve topluma yönelik sınıfsal bakış açısıdır.

Yukarda belirtildiği şekilde İttihat ve Terakki Cemiyeti halkçılığı, Cumhuriyet dönemi ve ilkesi olan halkçılık anlayışına kaynaklık etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'e göre halkçılık, *“Bizim bakış noktamız halkçılıktır...Gücün, kudretin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesi ve halkın elinde bulundurulması.”* şeklinde halk egemenliğine dayanan ve milleti topyekûn bütün olarak gören bir anlayışla ifade edilmiştir.

5.11.1.3. Laiklik

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yıllarca tartışma konusu olan laiklik, Türk harslarıyla birlikte üretilmeyen bir olgudur. Batılılaşma süreciyle birlikte laiklik aynileşmeye başlamıştır.

Laiklik, batılılaşma çabalarıyla yani Tanzimat Fermanı ile özellikle hukuk alanındaki uyrukların hak eşitliği bağlamında kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti için laiklik merkezli tartışma konusu bulunmamaktadır. Modernleşme sürecinde Osmanlı aydınlarının yelpazesinde bu kavram yoktur. Laiklik kavramı ilk defa Ali SUAVÎ tarafından din ve devlet işlerinin ayrılması tezi ile ifade edilmiştir.

Laiklik anlayışı, 2. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Devleti'nde, uygulanabilir bir gereksinim ve batılılaşmanın bir koşulu çerçevesinde gelişerek, yirminci yüzyılda laik bir Türkiye Cumhuriyeti'ne olanak sağlamıştır.

Meşrutiyet sürecinde hukuk alanındaki batıyı örnek alan düzenlemeler ile Osmanlı hukukunda, şeriat hukuk anlayışı yerini laik hukuk düzenine bırakmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti için yeni bir dönem ve “hürriyet mücadelesi” olarak nitelendirilen 1908 Meşrutiyet'i sonrası (Tunaya, 1996, s. 75); 1913 yılında çıkarılan Şer'ie Mahkemelerinin kararlarına Temyiz Mahkemesinde itiraz edilmesinin kabulü, Medenî Kanun hazırlanması gibi gelişmelerle laik hukuk, İslam hukukunun önüne geçmeye başlamıştır (Jasckhe, 1972, s. 23).

Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin temelini oluşturan laik düşünce; devletin idarî yapısından, hukuk, eğitim ve ekonomi alanlarına kadar tüm kuramsallığa doğrudan önemli ölçüde tesir etmiş ve bu alandaki kadrolarını Cumhuriyet'e aktarmıştır.

Yapılan hukuki düzenlemelerle, 1924 Anayasası'nın ikinci maddesinde kaleme alınan "Türkiye Devleti'nin dini din-i İslam'dır" fıkrası ile 26. maddede yer alan "ahkam-ı şer-iyye'nin T.B.M.M. tarafından yürütüleceğini" vurgulayan ifadelerin kaldırılması, Cumhurbaşkanı ve Milletvekili yeminlerinde, “namus üzerine ant

içilmesi” hususunun kabulü (Kocatürk, 1988, s. 476) ve 1937 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ikinci maddesinde yapılan düzenleme ile Atatürk ilkelerinin Anayasa’ya girmesi, devlet dilinin Türkçe olması, başkentin Ankara olarak belirlenmesi gibi hususlar, laik hukuk devleti anlayışı açısından önemli gelişmelerdir (Kili ve Gözübüyük, 1985, s. 111).

İttihatçılar tarafından benimsenen ve 2. Meşrutiyet ile gelişerek Cumhuriyet sonrası da devlet yapısında varlığını bütünüyle gösteren laikliği Atatürk; "Laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayılması demek değildir. Bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyetlerini tekellüf etmektedir." şeklinde ifade etmiştir.

5.11.2. İktisadi Gelişmeler

İttihat ve Terakki fikriyatı açısından millî iktisat anlayışının ne derece önemli olduğundan bahsetmiştik. İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde devlet ekonomisini düzenleme ve uygulama alanında rol alan kişiler Cumhuriyet devrinde de aktif durumdadırlar. Bilhassa İzmir İktisat Kongresi bu anlamda izlenilen devletçilik politikası ve alınan kararların, mirasın aynen devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

İzmir’de gerçekleştirilmesi hasebiyle asıl adı Türkiye İktisat Kongresi olan toplantı İzmir İktisat Kongresi olarak anılmakta ve bilimsel yazı ve toplantılarda kullanılmaktadır.

Kongrenin amaçları arasında; İtilaf Devletlerine Türkiye’de liberal iktisat anlayışının tesis edileceğini ifade etme ve meslek örgütlenmeleri temelli toplanılarak iktisadi problemlere çözüm aramak hususları mevcuttur.

Kongre, millî mücadele sürecinde Ankara ile etkili seviyede ilişki sağlayamayan İstanbul ve İzmir’in Türk-Müslüman sermaye kesiminin siyasî iktidar temsilcileri ile buluşmalarına ve etkileşimlerine olanak sağlamıştır (Boratav, 1990, s. 18).

İzmir İktisat Kongresi Mustafa Kemal’e iktisadi alanda uygulayacağı politika bağlamında kapsamlı bir yol çizememiştir. Kongre’de alınan kararlar ekseninde şekillenen net bir ekonomi stratejisinden bahsetmek mümkün değildir (İnan, 1982, s. 21).

Cumhuriyet döneminde iktisadi politikada devletin etki alınının azaltıldığı, özel girişimlerin teşvik edildiği liberal iktisadi bir politika çizgisi öne çıkmıştır. Devletin etki alanı, özel girişim katkılarının eksik kaldığı yerde ortaya çıkmaktadır (Cem, 1970, s. 211).

İttihatçı kadrolarının Cumhuriyet'e miras bıraktığı Milli İktisat anlayışı, Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa KEMAL, ülkenin içinde bulunduğu askeri, sosyal, kültürel ve siyasi sorunların çözümüne ilk adım olarak iktisadi kaynaklı problemlerin düzeltilmesi savını öne sürmüştür. Bu yaklaşım İttihat ve Terakki'nin, Türk ve Müslüman burjuva sınıfı oluşturma düşüncesiyle paralellik göstermektedir (Keyder, 1993, s. 36).

5.11.3. Anayasal Gelişmeler

Osmanlı Devleti'ndeki Anayasal hareketler, 1808 yılında kabul edilen Sened-i İttifak kamu hukuku belgesi ile kendini göstermiş, 1876 anayasası ile devam etmiş, 1909 Anayasası ile de olgunlaşmış bir hal almıştır.

İkinci Meşrutiyet, sınıfsal baskı yoksunluğunda, askerî ve sivil bürokratik bir aydın hareketidir. Tanzimatla beraber ulema ve asker sınıfına 3. bir grup olarak bürokrasi eklenmiştir (Aldıkaçtı, 1978, s. 52).

1908 İhtilalinin ardından Kanun-i Esasî tekrardan yürürlüğe alınarak; 1 Ağustos 1908 tarihinde, Meşrutiyetten Cumhuriyet'e aktarılan Meclis-i Mebusan ve Siyasal Partiler açılmıştır. 1909 düzenlemeleriyle Meclis, yetkileri genişletilerek yürütme organından daha etkin bir pozisyona gelmiş, iki meclis yapısı sürdürülmüştür.

AKYILDIZ'a göre, 1876 Anayasası'nın 27. maddesi yeniden düzenlenerek, Sadrazama, Şeyhülislam haricindeki milletvekillerini atama yetkisi verilmiştir. Ayrıca 30. maddesinde yapılan değişiklik ile Bakanlara hem bireysel hem de kolektif sorumluluk verilerek, Padişaha karşı olan sorumluluk, yasama Meclisine karşı sorumlu hale gelme olarak düzenlenmiştir (Akyıldız, 1998, s. 472).

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile 27 Ağustos 1909 tarihi arasındaki zaman dilimi Meclis'in ilk dönemi, İkinci Meşrutiyet'in ise en hareketli, en üretken çok partili hayatı içeren dönemidir. Bu süreçte Meclis birçok kanun çıkartarak parlamenter sisteme ilişkin girişimlerini hızlandırmıştır. 1876 anayasasından birçok madde kaldırılmış yerine yeni maddeler eklenmiştir (Üçok, 1980, s. 276).

Söz konusu hukuki düzenlemeler boyutu o kadar geniş ve etkilidir ki, birçok Anayasa hukukçusu söz konusu yasama düzenlemelerini '1909 Anayasası' şeklinde isimlendirmiştir (Çavdar, 1991, s. 56). Teziç'e göre, Anayasal hareketler bağlamındaki bu nihai tecrübe “Parlamentar Hükümet Sistemi” olarak ifade edilmiştir (Teziç, 1986, s. 415).

II. Abdülhamid'ten sonra tahta çıkarılan Sultan Mehmet Reşat, parlamenter sistem bağlamında gerekli şartları sağlaması ve devlet liderinin sorumluluğundaki sembolik görevleri icra etme açısından doğru kişi konumundadır (Soysal, 1974, s. 36).

1909 sonrası hukuki düzenlemelerle birlikte yürütme organı zayıflamıştır. İttihatçıların yürütme organını tekrardan eski potansiyeline kavuşturma girişimleri devam eden 10 sene boyunca, parlamento, kabine ve padişah arasındaki şiddetli anayasa mücadelesine öncülük etmiştir (Aldıkaçtı, 1978, s. 71).

Meşruti yönetime geçiş sürecinde, monarşi yönetimi sınırlanmış, padişah devlet mekanizmasında ilk adam olsa da hem Anayasaya bağlılık yemini etme sorumluluğunda olmuş hem de ödenekler yasayla sınırlandırılmış ve bakanlar kurulunun oluşumuna ilişkin yetkileri önemli seviyede azaltılmıştır (Tanör, 1996, s. 154).

İttihat ve Terakki meşruti bir yönetim için esas olan hukuk ve siyasal fonksiyonların işlevselliğine karşı, herhangi bir eleştiri ve muhalifliğe fırsat tanımadan, kendi etki alanını muhafaza etme çabasında olmuştur (Eroğlu, 1974, s. 40).

23 Nisan 1920'de T.B.M.M. kurulduğunda, yeni hükûmetin henüz anayasası olmaması üzerine oluşturulan komisyonun dört aylık hazırlıkları neticesinde, Atatürk'ün de önergelerinde vurguladığı devletin siyasî, sosyal, idarî ve askerî açıdan takip edeceği politikalar kapsamında hazırlanan ve sekiz maddeden oluşan Anayasa taslağı; yapılan güncellemeler sonucunda 20 Ocak 1921'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olarak yürürlük kazanmıştır. Ancak bu Anayasa ile 1909 Kânûn-i Esâsî'si tamamen ortadan kaldırılmadığı için, 20 Ocak 1921-1 Kasım 1922 süreci iki anayasalı dönem olarak kabul edilmektedir (Mumcu, 1988, s. 383).

Türkiye Cumhuriyeti'nin, hazırlanışı ve kabulü açısından en demokratik anayasası olarak nitelendirilen 1921 Anayasası, 24 maddeden oluşan siyasal ehemmiyeti yüksek bir belgedir. Osmanlı-Türk tarihinde anayasal hareket literatüründe ilk kez kullanılan ifadesiyle 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu, Osmanlı-Türk tarihinde anayasalar bağlamında hazırlanışı ve esasları bakımından tek yumuşak anayasadır.

Geçiş sürecinin temel ihtiyaçlarını karşılama bağlamında hazırlansa da Türk Anayasa hareketleri tarihine önemli izler bırakan 21 Anayasası, kabul ve tesis ettiği “kayıtsız şartsız milli hakimiyet” esasıyla, yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin ilk temeli olmuş, Büyük Millet Meclisi hükümetini teşkil etmiştir (Tanör, 1996, s. 252).

1921 Anayasası, milli mücadele sürecinde olağanüstü koşullarda hazırlanmıştır. Millî Mücadelede askeri sahada kazanılan başarıların, siyasal sahada da kazanılması, iki anayasalı durumun noktalanması gerektiği fikri ve devlet mekanizmasında planlanan devrime öncülük etmesi açısından hasıl olan yeni bir anayasa ihtiyacı, 1924 Anayasasına kaynaklık etmiştir. Belirtilen hususların nihayetinde 20 Nisan 1924 tarihinde İkinci Meclis tarafından kabul edilen yeni anayasa 23 Nisan 1924 tarihinde yayımlanmıştır (Gözler, 2000, s. 47).

1924 Anayasası; “Anayasasının meclis hükümeti ile parlamenter yönetim arasında karma bir yapı oluşturmaları, sert nitelikli bir anayasa olması, laiklik ilkesinin ilk dönemde anayasada kanun olarak yer alması da 1937 yılındaki değişiklik ile resmen kabul edilmesi” gibi temel ilkeleri vardır.

"Cumhuriyet", "Milliyetçilik" ve "Güçler Birliği" hususlarını esas kabul eden ve Cumhuriyet tarihinin en uzun süre yürürlükte kalan 24 Anayasası, kısa süreli çok partili hayat denemeleri haricinde 1945 yılına kadar tek partili bir yönetim, bu tarihten 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar da çok partili bir anlayış içinde uygulanmıştır (Gözübüyük, 1957, s. 12).

Anayasada Türk devletinin esasının Cumhuriyet olduğu ilkesi, anayasanın ilk maddesinde "değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilmez" şeklinde belirtilir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı günden beri hızla büyüyen milliyetçilik düşüncesi, Cumhuriyet'in de temeli sayılır.

5.11.4. Sosyo kültürel gelişmeler

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının devlet ve toplum yapısında etki ettiği bir diğer alan da sosyo kültürel yapıdır. Latin harflerinin kabulünden, kadın haklarına, milli eğitim politikalarından, milli bayramlara kadar birçok alanda değişimler yaşanmıştır.

5.11.4.1. Latin harfleri konusu

Osmanlı Devleti döneminde ortaya çıkan harflerin değişimine ilişkin tartışmalar, Millî Mücadele sürecinde değerlendirilmiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra da üst düzey devlet adamlarınca yakından takip edilerek ve dahil olunarak artarak sürdürülmüştür.

Millî Mücadeleden sonra, irade-i milliyeyi hâkim kılma anlayışında milli bir devletin inşası yolunda gerçekleştirilen inkılaplardan biri de harf inkılabıdır. 17 Şubat 2 Mart 1923 tarihleri arasında Kazım Karabekir paşanın liderliğinde İzmir'de gerçekleştirilen ilk millî iktisat kongresinde, İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından alfabe değişikliğinin kabulüne ilişkin bir öneri sunulmuştur.

Kongreye liderlik eden K. Karabekir, alfabe değişikliğinin yani Latin harflerinin kabulünü, İslam birliğini bozacağı yönündeki açıklamalarıyla reddetmiştir. (Karabekir, 1920, s. 25) Karabekir Paşa gibi harf değişikliğini reddedenler olduğu gibi, inkılap hareketlerinin destekçileri de zıt görüşlerini dile getirmişlerdir.

22 Eylül 1923 günü, Latin harfleri konulu Resimli Gazete'de bir yazı yazan Hüseyin Cahit; alfabe değişikliğiyle, ülkedeki okur-yazarlığın azalacağını, Arap harflerinin milli bir amaç olmadan duygusal olarak savunulduğunu, milli bir devlet inşasında harf inkılabının elzem olduğunu vurgulamıştır (Yalçın, 1920, s. 89-92).

T.B.M.M.'de harf değişikliği konusunu gündeme getiren İzmir vekili Şükrü Saraçoğlu olmuştur. Meclis tutanaklarına göre 25 Şubat 1924 tarihli o yılın bütçe görüşmelerinde SARAÇOĞLU; ülke halkının okur-yazarlığının gelişmediğini, alfabenin değişmesi gerektiğini, Arap alfabesinin Türk Dili açısından uygun olmadığını belirtmiştir.

Yukarda belirtilen tartışmalar, Latin harfleri temelli Türk alfabesine geçişle nihayetlenmiş, İkinci Meşrutiyet'le başlayan bu konu, 1928 yılında Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

5.11.4.2. Kadın hakları konusu

Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte, yaşanan savaş durumu, sosyal gelişmeler ve ekonomik buhran gibi meseleler nedeniyle, kadınlara yönelik hemen hemen her alanda yapılan düzenlemelerde önemli yol kat edilmiş, kadınlara yönelik birçok okul açılmış ve kadınlar hem devlet kadrolarında hem de anonim şirketler içerisinde çeşitli meslekleri icra etmeye başlamışlardır (Kazgan, 1982, s. 138).

Cumhuriyet dönemindeki sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi bağlamında, kadın haklarının esasını oluşturan Medeni Kanun'un kabulüyle kadın-erkek-aile bağlamında birçok yeni düzenlemeyle birlikte kadınların toplumdaki statüsü de artmıştır. Şirin TEKELİ'ye göre; 1926 senesinde çıkartılan Medenî Kanun ile; "insan-insan, insan-toplum ilişkileri çerçevesinde kadınların hukukî bir kişilik kazandığı" vurgulanmıştır (Tekeli, 1982, s. 3-80).

Kadın hakları kapsamındaki en önemli düzenlemelerden bir diğeri, kadınların siyasi haklara sahip olması konusudur. 1921-1924 yılları arasında kadın hakları ve özellikle oy kullanabilme hakkı bağlamında çok sert tartışmalar yaşansa da Hilafetin kaldırılması, Medeni Kanun'un kabulü, muhafazakâr vekil sayısının azalması ve inkılapçı vekil sayısının artması gibi faktörler, meclisim ılımlı tutum almasına neden olmuştur. Ancak M. Kemal tarafından Medeni Kanun'un halk tarafından tam olarak benimsenmesi gerektiği düşüncesiyle bu konu biraz daha ötelenmiştir.

1930 yılına gelindiğinde kadınların siyasi hak edinimi bağlamında, Belediye seçimleri önemli bir dönüm noktasıdır. Bir diğer önemli aşama da 1924 anayasasında yapılan değişiklik ile 1933 yılı muhtar ve ihtiyar heyeti seçiminde seçme ve seçilme hakkı verilmesidir. Türk Kadınına tanınan seçim hakları arasında en mühimi, 1934 yılında "T.B.M.M.'de kadınların da olmasına imkân veren, seçme ve seçilme hakkına dair" kanunun kabulüdür (İnan, 1964, s. 138-177).

6. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşu ve yapılanması bağlamında ortaya çıkan her bir gelişme muhakkak ki devamlılık arz eden tarihsel bir birikimden beslenmiştir. Türkiye'nin günümüz demokrasisi ve sorunsalları, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinden, kadrolarından, toprak ve tımar sistemlerinden bağımsız anlatılamaz.

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ'in ifadesiyle; "Türk Siyasal Hayatının özellikle son iki asrını; Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarma dönemi, Osmanlı Devleti'ni modernleştirme dönemi, Cumhuriyet sonrası Türkiye'nin Batılılaştırılması dönemi ve son olarak 1950 sonrası Türkiye'yi Demokratikleştirme dönemi" olarak tasnif etmek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu devlet yönetiminde esas kabul ettiği toprak ve tımar uygulamalarıyla yüz yıllarca başarılı bir çizgi izlese de egemenliğin sadece padişah tarafından kullanıldığı bir anlayışın, iktidarın halk ile paylaşılması noktasına evrildiği ve devletin kendi kulvarından çıkmaya başladığı değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti, 17. asrın sonlarına doğru almaya başladığı askeri başarısızlıklardan sonra; III. Selim, II. Mahmud ve ağırlıklı olarak II. Abdülhamid döneminde Batı dünyasını gözlemeye başlamış ve askeri yapıdan, yönetsel sisteme ve eğitim sistemine kadar bir dizi reform yöntemlerine başvurmuştur.

1683 Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu, başarısız sonuçların önüne geçmek amacıyla reform hareketlerini ivmelendirmiştir. Bu anlamda devlet adamlarının Avrupa'ya gönderilerek raporlar hazırlatılması uygulaması ilk olarak Koçi Bey tarafından IV. Murat'a sunulan eleştirel raporda kendisini göstermiştir. Padişaha sunulan ilk yazılı rapor olan risalede; "tımar sistemi"nin yozlaşması ile devletin zayıflamaya başladığı, daha disiplinli bir ordu ve daha otoriter bir devlet idaresinin, devletin gerilemesine engel olabilecek bir çare olduğu vurgulanmıştır.

Üçüncü Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda ilk ıslahat hareketleri başlamıştır. Hem Batının ilim ve tekniğine hem de İslam'ın manevi değerlerine yer veren dengeli bir inkılap hedeflenmiştir.

Bu kapsamda modern anlamda askeri reform olarak Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması, iktisadi sorunların çözümü için İrad-ı Cedid hazinesinin teşekkülü ve Türk siyasi tarihi açısından meşveret ilkesinin tezahürü olan Danışma Meclisinin oluşturulması öne çıkmaktadır.

Tanzimat öncesi reform hareketlerinin en üst seviyesi II. Mahmud döneminde yaşanmıştır. Yeniçeri yapılanmasını kaldırılıp Sekban adı verilen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adlı bir askeri teşkilatın oluşturulması askeri anlamdaki en önemli reform hareketlerinden olmuştur. Eğitim alanındaki girişimler II. Abdülhamid'in geniş eğitim hamlelerine öncülük etmiştir. Günümüz bakanlık sisteminin temelleri atılmış, Divan-ı Hümayun kaldırılmış, ilk personel sistemiyle Osmanlı bürokrasisine temel oluşturulmuştur.

Osmanlı modernleşme hareketi bağlamında en kilit aşamalardan biri Tanzimat'ın ilanı olmuştur. Türk demokrasi tarihinin ilk adımı olan Tanzimat ile birbirinden farklı etnik ve dini yapının olduğu birçok unsurdan oluşan bir İmparatorluğu ayakta tutmak, medeniyet ve terakki üzerinden, temel bireysel hakları güvence altına almak, hükümet keyfilğini sınırlandırmak, hukukun esas alındığı bir devlet anlayışını uygulamak amaçlanmıştır.

Tanzimat dönemi, bir toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği, karanlığın ve gafletin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin mücadele ettiği, İmparatorluğun, Batı'nın etkilerine resmen açıldığı, devlet eli ve yasa yoluyla siyasal ve sosyal reformlar ile resmen yerleştirilmesine çalışıldığı devir olması nedeniyle, tezimiz bir amacı olarak günümüz demokrasi sorunsallarını anlamlandırma noktasında temas edilmesi gereken bir alandır.

Cumhuriyetin başındaki düşünce yapısı, özellikle Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne gelişimlerle aktarılan, Batılı devletleri örnek alan Batılılaşma/Modernleşme sürecinde şekillenmeye başlamıştır.

Batı uygarlığı ve Batı toplumu bir değişimin toplumudur. Değişimi fark eden ve ona müdahale etmeye kalkan bir bilince sahiptir. Nitekim 11. yy'da batı toplumunda beliren burjuvazi sınıfının; kilise ile mücadelesinden “laiklik”, aristokrasi ile mücadelesinden “demokrasi”, feodaliteyle mücadelesinden “sosyal statü-sınıflar” ortaya çıkmıştır.

Osmanlı modernleşmesi ise bu bilinçle ama birikimsiz olarak hayranlıktan öte iç kararlılıkla uygulanmaya çalışılan bir olgudur. Osmanlı Modernleşme/Düşünce hareketi; az sayıdaki yönetici aydın bir grubun, siyasal yenilikler amaçlarını, kendi hedefleri doğrultusunda denge ve güç siyaseti izleyerek gerçekleştirmeye çalıştıkları bir süreçtir.

Tanzimat’a öncülük eden özellikle Mithat Paşa gibi isimler yaşadığı asrın ve coğrafyanın bilincini arayarak, eskiyi ihya etmenin ötesinde yeni bir düzen yaratmayı, demokrat, özgür bir rejime ulaşmayı hedeflemişlerdir.

Osmanlı Devleti dönemindeki askeri sistem “halka dayanmayan” Devşirme sistemidir. Ancak 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî ile alınan yönetimin ilk kez halk ile paylaşılması kararı, toplumsal hayatta farklı bir sınıfın olmamasından mütevellit askerlere verilerek uygulanmıştır. Böylelikle Türk Siyasal Hayatında bürokrasi alanında yönetici-elit sınıf askerlerden oluşmaya başlamıştır. Ancak toplum ile arasında farklı bir sınıfın girmesinden rahatsızlık duyan II. Abdülhamid, 93 Harbini de fırsat bilerek Meclis-i Mebusan’ı kapatıp, anayasayı da askıya alarak bu durumun önüne geçmeye çalışmıştır.

Türk siyasi tarihimiz açısından Cumhuriyet’in oluşumunun arkasında başat aktör olacak söz konusu askerlerden oluşan yönetici-elit grup, II. Abdülhamid karşıtlığında yurt içinde Yeni Osmanlılar, yurt dışında Jön Türkler adıyla örgütlenmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin temelini oluşturmuşlardır.

II. Abdülhamid savaş ve iktisadi buhranın yarattığı tahribatı önlemek için dış politikada; ekonomi, ordu ve insan kaynakları açısından yetersizliğin farkında olarak Avrupa ülkeleriyle ilişkide denge siyaseti yürütmeyi, iç politikada ise İslam bağı üzerinden eski gücünü kazanmayı hedeflemiştir.

II. Abdülhamid’in tek adam yönetimine karşı en sert çıkışta bulunanlar ise İttihatçılar olmuştur. Ancak İttihatçılar da hedefledikleri meşruti bir yönetimi tesis ettikten sonra, keskin bir tek parti idaresiyle II. Abdülhamid’e benzer bir yol izlemişlerdir.

İttihat ve Terakki oluşumunun kökeninde Yeni Osmanlılar hareketi yer almıştır. Devletin siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî açıdan sorunlarının büyümesi, inkılap taraftarlarının Sultan Abdülhamid tarafından pasivize edilmesi ve istibdat yönetimi halk ve bürokrasi içerisindeki rahatsızlığı artırmıştır. Karşı bir örgütlenme ihtiyacı ortaya çıkan ilk önemli oluşum İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.

Birbirinden belirgin bir kopuş yaşamış iki farklı zihniyetin ürünüdür İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünsel kökeninde iki önemli karakter Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin karşımıza çıkmaktadır. Her ikisi de vatan nasıl kurtulur sorusuna meşruti bir yönetim, Avrupai yöntem ve düşünce, anayasalı yönetim hususlarında ortak görüşe sahiptirler. Ancak 1902 tarihli ilk Jön Türk Kongresinde hizipleşmeye varan görüş farklılıkları kendisini göstermiştir.

Ahmet Rıza, pozitivist düşünceden etkilenimle, devleti merkeze alan, Türkleri devlet idaresinde hakim kılmayı önceleyen, Cumhuriyet dönemi devletçilik anlayışına kaynaklık edecek "Milli İktisat" fikrini savunan, yabancı devlet müdahilliğini reddeden bir tutuma sahipken, Prens Sabahattin ise sosyolojik bir bakış açısıyla "adem-i merkeziyet teşebbüs-i şahsi" anlayışında; bölgesel özerklik, yerinden yönetim, özel teşebbüs, özel mülkiyet, bireycilik, ilm-i ictimâ hususlarının devlet yönetiminde uygulanması gerektiğini savunmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çizgisinin Ahmet Rıza önermelerinde geliştiği ve bu birikimin Cumhuriyet kamu yönetimini şekillendirdiği görülmektedir. Ancak tez yazım sürecimizde özellikle İttihat ve Terakki okumalarında Prens Sabahattin'in önermelerin uygulanması durumunda Türk demokrasi tarihi açısından nasıl etki verebileceği konusunun yeni analizlere açık olduğunu belirtmek gerekir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne kaynaklık etme noktasındaki en önemli faaliyeti II. Meşrutiyet devrimidir.

İmparatorluktan yeni bir Türk devletinin inşası yolunda en kilit aşamalardan biri olan II. Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908 tarihinde 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî'nin tekrardan yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Çok büyük oranda İttihatçıların girişimleri neticesinde ilan edilen ve iktidarı her yönüyle etkileyen bir devrimdir.

Çalışmamızın İttihat ve Terakki özelinde literatüre katkısı noktasında; II. Meşrutiyet'i, meclisin yeniden açılması ya da Kânûn-i Esâsî'nin yeniden uygulanması olarak basitçe nitelendirmenin, Meşrutiyet'in Türk siyasal hayatında yarattığı köklü değişimleri anlamlandırmakta oldukça yetersiz kalacağı değerlendirilmektedir.

Nitekim 1908 tarihli devrim hareketiyle II. Abdülhamid'in istibdat devri ve mutlakiyetçi yönetim anlayışı terk edilmiş, İttihatçılar, çağdaş ve merkezi bir devlet yapısı ekseninde, iktisadi, siyasal, toplumsal alanda amansız bir mücadeleye girişmişlerdir.

1908 devrimine karşı bir darbe girişimi olarak gerçekleşen 31 Mart hadisesinin, genel kabulün aksine, isyancı birliklerin basit bir başkaldırısı ya da şariat isteyenlerin yeni düzenin seküler yapısına muhaliflik eden dini bir tepkisi olarak değil, Mutlak monarşiye dönüş arzusuyla, padişaha iktidarını geri verme amacıyla yapılan bir darbe girişimi olduğu değerlendirilmektedir.

Türk siyasi ve demokrasi tarihinin şekillenmesi açısından Osmanlı modernleşme hareketi bağlamında 1683 Viyana Kuşatması, Meşrutî yönetimin elzemliği bağlamında da 1912-1913 Balkan Savaşları önemli yer tutmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908-1913 yılları arasında “denetleme iktidarı” rolünde olup bu süreç yönetsel otorite sorunsalının olduğu bir dönemdir. Balkan Savaşları'nın oluşturduğu atmosfer, iktisadi ve ahlaki buhran; Talat Bey'in liderliği ve Enver Bey'in kararlı, cesaretli tavrı ile vuku bulan Babıâli Baskını ile siyasal iktidarı ele geçirmeleriyle iktidarda hakim pozisyona gelmesiyle neticelenmiştir.

Bab-ı Ali askeri müdahalesinden sonra iç politikada bütünüyle hâkim pozisyona gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913 senesinde Cemiyet/Fırka ikiliğine son verip kendini siyasal parti ilan ederek, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar ülkeyi adeta bir tek parti gibi yönetmiştir.

İttihat Terakki için, anayasalı yönetim şarttır. Ancak anayasacılığı, kendi iktidarlarını korumak, hatta korku-panik havası oluşturmak için kullandıkları da gerçektir.

Tüm bu tarihsel birikim ve girişimlerle birlikte, Millî Mücadelede ve Cumhuriyet döneminde ortaya konulan reformlarda şüphesiz İttihatçıların eseri olan Meşrutiyetin, fikriyatının izleri görülür. Cumhuriyet sonrası gerçekleştirilen inkılapların kadrosu, meşrutiyet döneminin kadrosudur.

Cumhuriyet döneminde uygulanmaya çalışılan devlet politikalarına bakıldığında, tıpkı İttihatçılarda olduğu gibi Millilik hususu ön plandadır. Cumhuriyet döneminde varlık gösteren, kültürel, iktisadi yapılar, askeri kadrolar, ideolojiler Osmanlı Devletinden aktarılmıştır. Hatta Cumhuriyet iktidarının belki de en şanslı olduğu hususlardan biri, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde İttihatçıların liderlik ettiği faaliyetler sonucu uygulanan Parlamenter yönetim tecrübesi ve kadrosudur.

Cumhuriyet Türkiye'sinin kurulduğu süreçte hâkim olan düşünce alt yapısını biçimlendiren de yine II. Meşrutiyet kadrosu yani İttihatçılardır. Türk demokrasi tarihinde, bireyin siyasal hayatta ve devlet yönetiminde rol alması ya da bunu arzulaması, farklı düşüncelerin dile getirilmesi yine Meşrutiyet uygulamasının bir özelliğidir.

II. Meşrutiyet'in akabinde, çok partili hayata geçiş çabalarının olduğu görülmektedir. Hâkim parti İttihat ve Terakki Partisi olmasına rağmen, Balkan ve Trablusgarp Savaşları, iktisadi ve ahlaki buhran ile ayrılıkçı hareketler ve nihayetinde 1914 Dünya Savaşı nedeniyle demokrasi anlamındaki çok partili hayat teşebbüsleri ertelenmek durumunda kalmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan fiili olarak sona erdiği ana kadar, Cumhuriyet'e aktardığı ideolojisinin belirsizlik sürecinden bahsedilebilir. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük izlenilen ideolojilerdir.

Osmanlıcılık ideolojisi ile çok uluslu bir devleti kurtarmak, yaşatmak ve geliştirmek için "İttihâd-ı Anâsır" ilkesiyle imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan dinî ve etnik/ulusal grupların birliği hedeflenmiştir.

Osmanlıcılık anlayışı, tüm Osmanlı vatandaşlarını eşit gören, anayasal güvence çerçevesinde onları hak ve ödevler konusunda eşitleyerek devlete bağlılıklarını artırmayı hedefleyen anlayıştır.

II. Mahmut döneminden itibaren uygulanmaya başlanarak zaman içerisinde geniş bir kitle tarafından sahiplenilen bu anlayış esasen diğer akımların gelecekte temsilcisi olacak herkesin fikri alt yapısını oluşturmuştur. Yeni Osmanlılar, Jön Türkler dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel çıkış noktası Osmanlıcılık olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun meşruiyet zemini arayışına bir cevap olarak nitelendirilebilecek Panislamizm (İslamcılık) siyaseti yalnız II. Abdülhamid'in değil, İttihat ve Terakki'nin de siyasetini etkileyen güçlü bir akım olmuştur.

II. Meşrutiyet ile birlikte öne çıkan bir diğer akım ise hem İttihat ve Terakki'nin hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında egemen olan Türkçülüktür. Her iki dönemin Türkçülüğü hem dönemsel hem de siyasal olarak birbirinin devamı ya da biri sonrakinin hazırlayıcısı sayılmaktadır.

Osmanlı Devleti zamanında şekillenen Türkçülük hareketi evvelen siyasi değil ilmi bir boyuttadır. Bu çerçevede dil, tarih ve eğitim konuları öne çıkmaktadır. Türkçülük hareketi II. Meşrutiyet Döneminde bu merkezin çevresinde siyasi bir yön kazanmıştır. Bu dönemde Meşrutiyet'in verdiği fikir serbestliğinin de etkisiyle çok sayıda dergi ve gazete gibi yayınlar çıkarılmış ve dernekler kurulmuştur. Genç Kalemler ve Türk Yurdu dergileri ile Türk Derneği, Türk Ocağı Cemiyeti gibi kuruluşlar bu anlamda önem arz etmektedir. Bu dergi ve kuruluşlar kültürel milliyetçiliği hedeflemiş ve siyasi görünmekten uzak durmuşlardır.

Bu kapsamda öne çıkan en önemli iki sim Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura olmuştur. Ziya Gökalp kültürel milliyetçiliğe daha fazla önem verip İslami yönü ağır basarken, Akçura'nın ise kültürel milliyetçiliği de önemsemekle birlikte ırk temelli bir anlayışa sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Türk milliyetçiliğinin esas alınması, milli dil hassasiyeti ve dilde sadeleştirme, "her şeyden evvel Türk'üz, derece-i taliyede Osmanlıyız" anlayışıyla toplumu laik yapıya hazırlama, Türkçülüğü anlama ve topluma aktarma çabaları öne çıkmıştır. Yeni kurulan milli devletin tüm mekanizmalarını etkileyecek şekilde oluşturulan kavramsallaştırmalar bu zihniyetten Cumhuriyet'e aktarılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı döneminde devleti ihya etme amacıyla atılacak ilk adım olarak “Milli İktisat” anlayışını uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma stratejisinde Türk Burjuvazisi oluşturmak çare olarak görülmüştür. Ekonomide millileşme ve yabancı şirketler üzerinde tahakküm kurma çabası bu noktada anlam kazanmaktadır. Her ne kadar devletin ekonomik alanda bağımsız olmaması, yabancıların ve gayrimüslimlerin ekonomik yaşamda etkin pozisyonda olmaları gibi sebeplerle Türk ve Müslümanların egemen olma çabası uygulamada tam anlamıyla karşılık bulmasa da ulusal iktisat politikası fikrinin doğması ve Cumhuriyet dönemi devletçilik ilkesine kaynaklık etmesi açısından önemlidir.

Bu anlayışın Cumhuriyet dönemine aktarımı “devletçilik” ilkesiyle kendisini göstermektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsediği iktisadî milliyetçilik düşüncesinin tezahürü olan ideolojik devletçilik ve düzenlemeleri neredeyse benzer şekilde gelişmiştir.

İttihat ve Terakki iktidarı ile devlet söylemlerine giren “Millî iktisat, millî sermaye, millî kalkınma, millî yatırım” gibi kavramlar; Cumhuriyet sonrası kendini göstermiştir.

Bu bağlamda 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal'in, ülkenin içinde bulunduğu askeri, sosyal, kültürel ve siyasi sorunların çözümüne ilk adım olarak iktisadi kaynaklı problemlerin düzeltilmesi savını öne sürmesi; İttihat ve Terakki'nin, Türk ve Müslüman burjuva sınıfı oluşturma düşüncesiyle paralellik göstermesi açısından önemlidir.

“Ticaret ve Sanayi Odalarının yasal hale getirilmesi, İstatistik Genel Müdürlüğü'nün kurulması; ekonomiyi ivmelendirmek ve yüzleşilen sorunları çözmek amacıyla İktisat Meclisi'nin oluşturulması, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının tek çatı altında yapılandırılarak İktisat Bakanlığı'nın kurulması, süreli olarak (15 yıl) Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması, Gümrük Tarife Kanunu'nun yürürlük kazanması” İttihatçı devletçilik anlayışının Cumhuriyet dönemi kamu yönetimine yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti düşünce yapısı ve uygulamalarının Cumhuriyet'e miras bıraktığı bir diğer önemli ilke de halkçılıktır.

İttihatçı Ziya GÖKALP tarafından kullanılan ve İkinci Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı Düşünce yapısı içerisinde gelişen “halkçılık”, Cumhuriyet rejiminin esas niteliklerinden biri olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu Z. Gökalp'e göre halkçılık; Durkheim'in dayanışmacı sosyoloji kavramı ile örtüşen, toplumda sınıf ayrımını kabul etmeyen, halkın kendi kendini yönetmesi olgusuna yer veren eşitlikçi bir anlayıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti halkçılığı, Cumhuriyet dönemi ve ilkesi olan halkçılık anlayışına kaynaklık etmiştir.

Nitekim, Mustafa Kemal Atatürk'ün, “Bizim bakış noktamız halkçılıktır...Gücün, kudretin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesi ve halkın elinde bulundurulması.” düşüncesinin İttihatçı düşünceyle paralellik göstermesi açısından değerlidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Modernleşme zihniyetinden alarak gelişmelerle Cumhuriyet'e aktardığı ve devleti tümüyle etkileyen bir diğer akım da laikliktir.

Laiklik anlayışı, 2. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Devleti'nde, uygulanabilir bir gereksinim ve batılılaşmanın bir koşulu çerçevesinde gelişerek, yirminci yüzyılda laik bir Türkiye Cumhuriyeti'ne olanak sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin temelini oluşturan laik düşünce; devletin idarî yapısından, hukuk, eğitim ve ekonomi alanlarına kadar tüm kuramsallığa doğrudan önemli ölçüde tesir etmiş ve bu alandaki kadrolarını Cumhuriyet'e aktarmıştır.

İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde, İttihatçı Ziya Gökalp tarafından din ve din adamları sorunsalına karşı oluşturduğu diyanet kavramsallaştırması, şeyhülislamlığın kabineden çıkartılması, Şeriat mahkemelerinin şeyhülislamlık idaresinden alınıp Adalet Bakanlığı'na aktarılması, Medreselerin şeyhülislamlık idaresinden alınıp Maarif Bakanlığına bağlanması gibi gelişmeler Cumhuriyet sonrası laik devlet yapısının gelişimi noktasında önemli ölçüde tesir ettiği görülmektedir.

Nitekim bu durum Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İttihatçı laik düşünceye paralel olarak Cumhuriyet döneminde batı tipi okulların açılması, sanat ve müzecilik konularında girişimlerin artması, Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi, yeni evlenme kanununun yürürlük kazanması, gerici yayınların susturulması öne çıkan gelişmeler olarak değerlendirilmektedir.

İttihatçıların Cumhuriyet kamu yönetimi üzerindeki etkin rolünü gördüğümüz bir diğer alan da anayasal gelişmelerdir.

Osmanlı Devleti'ndeki anayasal hareketler, 1808 yılında kabul edilen Sened-i İttifak kamu hukuku belgesi ile kendini göstermiş, 1876 anayasası ile devam etmiş, 1909 Anayasası ile de olgunlaşmış bir hal almıştır.

İkinci Meşrutiyet'in oluşturduğu fikri özgürlük sahasında en hareketli, en üretken, çok partili hayatı içeren dönem yaşanmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet'e miras olarak, Parlamenter Yönetim Sistemi bırakılmıştır.

Milli bir devletin oluşum sürecinde tüm bu birikim üzerinde temel anlayışı yansıtacak şekilde 1921 ve 1924 anayasaları hazırlanmış ve uygulanmıştır.

Geçiş sürecinin temel ihtiyaçlarını karşılama bağlamında hazırlansa da Türk Anayasa hareketleri tarihine önemli izler bırakan ve tek yumuşak anayasa özelliğini taşıyan 21 Anayasası, kabul ve tesis ettiği "kayıtsız şartsız milli hakimiyet" esasıyla, yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin ilk temeli olmuş, Büyük Millet Meclisi hükümetini teşkil etmiştir.

"Cumhuriyet", "Milliyetçilik" ve "Güçler Birliği" hususlarını esas kabul eden 24 Anayasası da hem tek partili dönem siyasetinde hem de çok partili dönem siyasetinde uygulanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Cumhuriyet dönemi kamu yönetimini etkilediği bir diğer alan da sosyo-kültürel saha olmuştur. Milli bir devletin inşası yolunda gerçekleştirilen Latin harflerin kabulü, Osmanlı Devleti döneminde ortaya çıkan harflerin değişimine ilişkin tartışmalar, Millî Mücadele sürecinde değerlendirilmiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra da üst düzey devlet adamlarınca yakından takip edilerek ve dahil olunarak artarak sürdürülmüştür.

Tanzimat’la birlikte toplumumuza giren kadınlara yönelik reformlar da bir diğer önemli husustur. İttihatçıların iktidarı döneminde kadınların çalışma hayatına dahil olması, ilk kız liselerinin açılması, aynı zihni yapının tezahürü olarak kadın haklarının esasını oluşturan Medeni Kanun’un kabulüyle kadın-erkek-aile bağlamında birçok yeni düzenlemeyle birlikte kadınların toplumdaki statüsü artırılmıştır.

Kadın hakları kapsamındaki en önemli düzenlemelerden bir diğeri, kadınların siyasi haklara sahip olması konusudur. Topluma katılma noktasından egemenliğin temsil edildiği milli mecliste seçme ve seçilme hakkına sahip olma noktasına ulaşan bir dönüşüm yaşanmıştır.

Hukuki anlamda Danıştay’ın yapısındaki değişiklikler öne çıkmaktadır. Yönetmelik değişikliklerinin yanı sıra idari anlamda personelin maaşından, sayısına, sendika haklarına, vergi sistemine kadar birçok düzenleme hayata geçirilmiştir.

İttihat Terakki döneminin en önemli özelliklerinden bir tanesi de personel politikalarının genişletilmesi olmuştur. Bu dönemde, memurların, isyan etmelerini ve ayaklanmalarını önlemek için sendika kurmalarına yasak getirilmiştir. Memurların örgütlenmelerini engellemek için 1909 senesinde Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Yasası çıkarılmıştır. Memurun Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat’ın çıkartılması ile memurların yargılanmalarının, mahkeme önünde gerçekleştirileceği belirtmiştir.

Bu değerlendirmeler ışığında;

Cumhuriyet’in kurulmasından sonra girilen inkılapların hemen hepsinin Cumhuriyet öncesinde tartışıldığı, bir kısmının farklı şekillerde yürürlük kazandığı görülmektedir. Cumhuriyet dönemi kamu yönetimini şekillendiren kadro her ne kadar meşrutiyetin kadrosu olsa da tarihi sürekliliğin sadece kurum ve kadrolarla alakalı olduğunu iddia etmek, yeni kurulan milli devletin dönüşümünü anlamlandırmada yetersiz kalacaktır.

Bu noktada Cumhuriyet devri inkılaplarını, meşrutiyet devri yenileşme çabalarından ayıran özellik lider kadrosundaki bölünmemişlik, yine aynı kadronun ortaya koyduğu kararlılık olarak belirtilebilir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin düşünce yapısıyla birlikte devlet idare sisteminde milli bir anlayış çerçevesinde; milli iktisat, milli dil, milli tarih, hukukta

reform, laiklik, halkçılık, devletçilik, demokrasi, iradeyi milliye gibi hususların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir tarihsel birikimi üzerine Cumhuriyet'e devrettiği miras olarak değerlendirilebilir.

Bu millilik hususu, milli mücadeleye ve Cumhuriyete aynen yansımıştır. Türk Devleti bu anlayışla kurulmuştur. Yani, bugün devletin adı Türkiye Cumhuriyeti Devletiyse, vatandaşlık kazanımı sağlanmışsa bunun temelinde İttihatçıların millilik şuurunu Cumhuriyet'e aktarımından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in oluşturduğu atmosfer ve ortaya koyduğu milli değerler, 1919 yılında milli mücadelenin temel argümanları olmuş, milli egemenliğin tesisi bağlamında verilen mücadele 1923 Cumhuriyet ile nihayetlenmiştir.

Bu kapsamda Atatürk reformlarının birdenbire ortaya çıkmadığı gibi tarihsel süreklilik içinde, günümüz Türk demokrasi sorunsallarını anlamlandırma noktasında da Osmanlı modernleşme hareketleriyle başlayan ve İttihatçı faaliyetlerle Cumhuriyet'e aktarılan hususlara temas etmek elzemdir.

Ancak II. Abdülhamid istibdatına en sert tepkileri ortaya koyan ve anayasalı meşruti yönetimi esas alan bir anlayışla temel hak ve özgürlükleri savunan İttihat ve Terakki'nin, iktidarı süresince anayasayı; baskı, suikast, darbe girişimi gibi genellikle şiddet içerikli fiillere başvuran yöntemlerle kendini korumayı ve muhalif örgütlenmeleri, düşünceleri bastırma yoluna gittiğini belirtmek gerekir. Çünkü siyasi yönetim anlayışı halk egemenliğine dayanmayan askeri bir nitelik taşımaktadır.

Her ne kadar İttihatçılar, “vatan nasıl kurtulur” sorusu üzerine reçetelerini milli bir devlet inşa etme yolunda uygulamaya çalışarak Osmanlı Devleti'nin ömrünü uzatacak katkılar sağlasalar da 1908 sonrası gerek iktidardaki tecrübesizlikleri ve acemilikleri gerek Devletin içinde bulunduğu zor durum ve muhalif örgütlenmeler nedeniyle, yönetimde başarısız olmuş ve İmparatorluğun yıkılmasına sebebiyet vermişlerdir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki derin köprünün mimarı olan İttihatçılar, vatan mefhumu merkezli milli bir devletin var olması hedefiyle yıllarca mücadele etmiş, Cumhuriyet'in fikri alt yapısını oluşturmuş ve miras bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Y. (1940). "*Tanzimat Fermanı'nın Tahlili*", İstanbul, Maarif Matbaası.
- AHMAD, F. (1984). "*İttihat ve Terakki (1908-1914)*", (Çev. N. YAVUZ,) İstanbul, Kaynak Yayınları.
- AHMAD, F. (1986). "*İttihatçılıktan Kemalizme*", İstanbul, Kaynak Yayınları.
- AHMAD, F. (2010). "*İttihat ve Terakki (1908-1914)*", (Çev. N. YAVUZ,) İstanbul, Kaynak Yayınları.
- AKARLI, E. D. (1978). Belgelerle Tanzimat: "*Osmanlı Sadriazamlarından Ali ve Fuat Paşaların Vasiyetnameleri*", İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- AKÇURA, Y. (1917). "*İktisadi Siyaset Hakkında*", Türk Yurdu Dergisi.
- AKÇURA, Y. (1978). "*Türkçülük*", İstanbul, Türk Kültür Yayınları.
- AKILLIOĞLU, T. (1995). "*Yönetim Hukukumuz ve Geleceği*", Yeni Türkiye (4).
- AKSUN, Z. N. (2010). "*II. Abdulhamid Han*", İstanbul, Ötüken Yayınları.
- AKŞİN, S. (1980). "*100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*", İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- AKŞİN, S. (1987). "*Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*". İstanbul, Remzi Kitabevi.
- AKŞİN, S. (1994). "*Şeriatçı Bir Ayaklanma, 31 Mart Olayı*". İstanbul, İmge Yayınları.
- AKŞİN, S. (2000). "*Türkiye Tarihi 4*", İstanbul, Cem Yayınevi.
- AKYILDIZ, A. (1998). "*Hükümet Tanzimat Dönemi ve Sonrası*" Ankara, T.D.V.Y Cilt 18.
- AKYILDIZ, A. (2012). "*Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- ALDIKAÇTI, O. (1978). "*Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*", İstanbul, İ.Ü. Yayınları.
- ALKIN, E. (1992). "*İktisat*", Ankara, Filiz Kitabevi.
- ALTUĞ, Y. (1992). "*Türk İnkılap Tarihi*", İstanbul, Çağlayan Kitabevi.
- ARAI, M. (2017). "*Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*" *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (Çev. Tansel Demirel), İstanbul, İletişim Yayınları.
- ARMAĞAN, M. (1992). "*Gelenek*", İstanbul, Ağaç Yayıncılık.
- ARSAL, S. M. (1940). "*Teokratik Devlet ve Laik Devlet*", İstanbul, Maarif Matbaası.
- AŞCI, E. (2019). "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*", *Milli Mecmua*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I)*. Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- AYDEMİR, Ş. S. (2018). "*Tek Adam Mustafa KEMAL*", İstanbul, Remzi Kitabevi.
- AYDIN, S. (2017). "*İki İttihat-Terakki: İki Ayn Zihniyet, İki Ayrı Siyaset*", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- BAYLADI, D. (1999). "*Nağmeler Tahtım Olsaydı: Üçüncü Selim'in Romanı*", İstanbul, Say Yayınları.
- BERİŞ, H. E. (2022). "*Türkiye'de İdeolojiler ve Siyaset*", Ankara, Kadim Yayınları.
- BERKES, N. (1973). "*Türkiye'de Çağdaşlaşma*", İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- BİRİNCİ, A. (1988). "*İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi*", Tarih ve Toplum, Sayı:2.
- BORATAV, K. (1990). "*Türkiye'de İktisat Tarihi*", İstanbul, Gerçek Yayıncılık.
- CEM, İ. (1970). "*Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*", İstanbul.

- CEMAL, B. (1959). "*Cemal Paşa, Hatıralar Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı*", İstanbul, Selek Yayınları.
- ÇADIRCI, M. (1994). "*Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler*", İstanbul, Türk Tarih Kurumu.
- ÇALIK, M. (1995). "*MHP Hareketleri Kaynakları ve Gelişimi*", Ankara, Cedit Neşriyat.
- ÇAVDAR, T. (1981). "*Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*", İstanbul, Uygarlık Yayınları.
- ÇAVDAR, T. (1991). "*İttihat ve Terakki*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÇAVDAR, T. (1995). "*Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*", Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- ÇETİNSAYA, G. (2017). "*Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÇETİNSAYA, G. (2017). "*Mithat Paşa, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÇİÇEK, K. (1995). "*Niçin Sürekli Reform Yapmak Gereksinimi Duyuyoruz*", Yeni Türkiye, 1(4).
- DANIŞMAN, Z. (1985). "*Koçi Bey Risalesi*", Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- DANIŞMENT, İ. H. (1986). "*31 Mart Vakası*", İstanbul, İstanbul Kitabevi.
- DAVİSON, R. H. (2005). "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*". (Çev. M. Moralı,) İstanbul: Alfa Yayınları.
- DERİNGİL, S. (1991). "*Osmanlı İmparatorluğunda Geleceğin İcade, Muhayyel Cemaat ve Panislamizm*", Toplum ve Bilim.
- DURUKAN, K. (2017). "*Prens SABAHADDİN ve İlm-i İçtima, Türk Liberalizmin Kökenleri, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- ERASLAN, C. (1992). "*II. Abdulhamid ve İslam Birliği*", İstanbul, Ötüken Yayınları.
- ERASLAN, C. (2018). "*II. Abdulhamid ve İslam Birliği Siyaseti Üzerine Değerlendirmeler, Sultan II. Abdulhamid Han ve Dönemi*", İstanbul, T.B.M.M Basımevi.
- ERKUL, A. (1999). "*Prens Sabahattin*", İstanbul, Remzi Kitabevi.
- EROĞLU, H. (1974). "*Türk Devrim Tarihi*", Ankara, Türk Devrim Kurumu Atatürk ve Devrimlerini Araştırma Yayınları.
- ERYILMAZ, B. (1995). "*Yerel Yönetim Sendromu*", Yeni Türkiye, Yıl 1, Sayı 4.
- ERYILMAZ, B. (2015). "*Kamu Yönetimi*", Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- FİNDLEY, C. V. (2014). "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Bab-ı Ali 1879-1922*". İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GENÇ, M. (1987). "*Kalkınma Meselemize Tarihi Bir Yaklaşım, İktisadi Kalkınma ve İslam*", İstanbul.
- GÖKALP, Z. (1958). "*Türkçülüğün Esasları*", İstanbul, Varlık Yayınları.
- GÖKALP, Z. (1963). "*Türkçülüğün Esasları*", (Düz. M. KAPLAN,) İstanbul, Varlık Yayınları.
- GÖKÇE, A. F. (2010). "*Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri, Koçi BEY Risalesi, Yasama Dergisi*, 14.
- GÖVSA, İ. (1946). "*Türk Meşhurları Ansiklopedisi*", İstanbul, Yedigün Neşriyat.
- GÖZLER, K. (2000). "*Türk Anayasa Hukuk Dersleri*", Bursa, Ekin Kitabevi.

- GÖZÜBÜYÜK, Ş. (1957). "1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri", Ankara.
- HAİRİ, A. (1993). "Osmanlı'nın Batılılaşma Çabaları ve Batı'nın İki Yüzü", (Çev. H. BÜYÜKCENGİZ,) İstanbul, Yöneliş Yayınevi.
- HALLI, R. (1970). "Balkan Harbi", Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- HANİOĞLU, Ş. (1985). "Osmanlı Devletinde Mesleki İctima Akımı", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- HANİOĞLU, Ş. (1981). "Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", İstanbul, Üçdal Neşriyat.
- HANİOĞLU, Ş. (1986). "Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük", İstanbul, İletişim.
- HEPER, M. (1975). "Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme". İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- HEPER, M. (1991). "Güçlü Devlet ve Demokrasi Türkiye ve Almanya Deneyimleri". Türkiye Günlüğü.
- HEPER, M. (1975). "19. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*.
- HEPER, M. (1985). "19. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- İNALCIK, H. (1992). "Tanzimat ve Bulgar Meselesi", İstanbul, Eren Yayıncılık.
- İNALCIK, H. (1996). "Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi", İstanbul, Eren Yayınları.
- İNALCIK, H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İNAN, A. (1964). "Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri", Ankara, M.E.B.
- İNAN, A. (1982). "İzmir İktisat Kongresi", Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- JASCKHE, G. (1972). "Yeni Türkiye'de İslam", (Çev. H. ÖRS,) Ankara, Bilgi Yayıncılık.
- KABAKLI, A. (1989). "Temellerin Duruşması", İstanbul, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- KALAYCIOĞLU, E. (1998). "Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset", *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*,. Vadi Yayınları.
- KANSU, A. (2017). "Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimattan Meşrutiyet'e, Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali", İstanbul, İletişim Yayınları.
- KAPLAN, M. (1988). "Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I:1839-1865", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.
- KARABEKİR, K. (1920). "Latin Hurafatı Kabul Edemeyiz", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi* Sayı 755.
- KARAER, İ. (1999). "Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği, XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği", Cilt 19, Ankara.
- KARAL, E. Z. (1995). "Osmanlı Tarihi" (Cilt 5,6,7,8). Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- KARPAT, K. (1996). "Türk Demokrasi Tarihi", İstanbul, Afa Yayınları.
- KARPAT, K. (2016). *Türk Demokrasi Tarihi*,. İstanbul, Timaş Yayınları.
- KAYALI, H. (1998). "Jön Türkler ve Araplar", İstanbul, Yurt Yayınları.
- KAZGAN, G. (1982). "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü", *Türk Toplumunda Kadın*. İstanbul, Kadim Yayıncılık.
- KARABEKİR, K. (2009). "İttihat ve Terakki Cemiyeti ", İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- KEYDER, Ç. (1992). "*Türkiye'de Demokrasinin Ekonomi Politikası*", İstanbul, Belge Yayınları.
- KEYDER, Ç. (1993). "*Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*", İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- KOCATÜRK, U. (1988). "*Atatürk ve TC Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*", Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KOCATÜRK, U. (1999). "*Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*", Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- KOÇAK, C. (1989). "*Çağdaş Türkiye*", İstanbul, Cem Vakfı Yayınları.
- KOÇAK, C. (2017). "*Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*". İstanbul: İletişim Yayınları.
- KOLOĞLU, O. (2017). *II. Abdulhamid'in Siyasal Düşüncesi, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KONGAR, E. (1999). "*21. Yüzyılda Türkiye*", İstanbul, Remzi Kitabevi.
- KUNT, M. (2009). "*Türkiye Tarihi*", İstanbul, Cem Yayınevi.
- KURAN, A. B. (1959). "*Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri*", İstanbul, Çeltüt Matbası.
- Küçük, Y. (1997). "*Türkiye Üzerine Tezleri*", Ankara, Tekin Yayınevi.
- LEWİS, B. (1993). "*Modern Türkiye'nin Doğuşu*", Türk Tarih Kurumu.
- MARDİN, Ş. (1990). "*Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (1994). "*Türk Modernleşmesi*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (1996). "*Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (1997). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MENTEŞE, H. (1986). "*Halil Menteşe'nin Anıları*", İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- MUMCU, A. (1976). "*Osmanlı Devleti'nde 1876 Anayasası'na Değın Temel Hak ve Özgürlükler ile 1876 Anayasası'nın Temel Yapısı*", *Türk Parlamentoculuğunun ilk Yüzyılı*,. Ankara, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık.
- MUMCU, A. (1988). "*Atatürkçülük'te Temel İlkeler*", İstanbul, İnkılab Kitabevi.
- ORTAYLI, İ. (1985). "*Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*", İstanbul, Hil Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2006). "*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*", İstanbul, Alkım Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2016). "*Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*", Ankara, Cedit Neşriyat.
- ÖZÇELİK, A. (1993). "*Osmanlı Devleti'nin Çöküşü*", Ankara, Ecdat Yayınları.
- ÖZDEN, B. A. (2017). "*Ahmet Rıza*", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÖZTUNA, Y. (1978). "*Büyük Türkiye Tarihi*", İstanbul, Ötüken Yayınları.
- ÖZTUNA, Y. (1989). "*İkinci Mahmud, Türk Büyükleri Dizisi*", Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- P. DUMONT, G. H. (1977). "*Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*", (Çev. T. ARTUNKAL,) İstanbul: Gözlem Yayınları.
- PAMUK, Ş. (1984). "*Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*", Ankara, Yurt Yayınları.
- PARLA, J. (1993). "*Babalar ve Oğullar; Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*", İstanbul, İletişim Yayınları.

- PAŞA, A. C. (1953). *T"ezakir 1-12 (1 b.)*. (Düz. C. Baysun,) Ankara, TTK Yayınları.
- RAMSAUR, E. E. (1972). *"Jön Türkler ve 1908 İhtilali"*, (Çev. N. ÜLKEN,) İstanbul, Sander Yayınları.
- RAMSOUR, E. E. (2001). *"Genç Türkler ve İttihat - Terakki"*, (Çev. H. YÜNCÜ,) İstanbul, Kayıhan Yayınevi.
- RIZA, A. (1988). *"Ahmet Rıza Beyin Anıları"*, (Düz. B. DEMİRBAŞ,) İstanbul, Arba Yayınları.
- SABAHATTİN, P. (2002). *"Türkiye Nasıl Kurtulabilir"*, (Çev. İ. KESER,) Ankara, Liberte Yayınları.
- SENCER, M. (1984). *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler"*, Ankara, Sevinç Matbaası.
- SENCER, M. (1984). *"Tanzimat'a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi"*, *Amme İdaresi Dergisi*, 17(2), 40.
- SENCER, M. (1986). *"Türkiye'nin Yönetim Yapısı"*, İstanbul, Alan Yayıncılık.
- SOMEL, S. A. (2017). *"Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık" Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- SOYSAL, M. (1974). *"Anayasanın Anlamı"*, İstanbul, Gerçek Yayıncılık.
- KİLİ, S, GÖZÜBÜYÜK. A. (1985). *"Türk Anayasa Metinleri"*, Ankara, İş Bankası Yayınları.
- ŞAYLAN, G. (1974). *"Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji"*, Ankara, Sevinç Matbaası.
- TANÖR, B. (1996). *"Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980"*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- TANÖR, B. (2002). *"Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri"*, İstanbul, YKY.
- TEKELİ, İ. (1980). *"İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşmasında Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği"*, Ankara, Meteksan Matbaası.
- TEKELİ, Ş. (1982). *"Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri"*, *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul, Etkin Yayınları.
- TEMİR, A. (1987). *"Yusuf AKÇURA"*, Ankara, kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TEMO, İ. (1987). *"İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları"*, (Düz. B. DEMİRBAŞ,) İstanbul, Arba Yayınları.
- TEZİÇ, E. (1986). *"Anayasa Hukuku"*, İstanbul, Beta Yayınları.
- TİMUR, T. (1994). *"Osmanlı Kimliği"*, İstanbul, Hil Yayınları.
- TOPRAK, Z. (1982). *"Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)"*, İstanbul, Yurt Yayınları.
- TOPRAK, Z. (1985). *"İkinci Meşrutiyet'te Fikir Dergileri, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi"*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- TOPRAK, Z. (1995). *"İttihat ve Terakki ve Devletçilik"*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOPRAK, Z. (1995). *"Milli İktisat-Milli Burjuvazi"*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOPRAK, Z. (2003). *"İttihat Terakki ve Cihan Harbi"*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- TOSUN, T. (1999). *"Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma"*, İstanbul, Boyut Yayınları.
- TÖKİN, H. (1965). *"Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi"*, İstanbul, Elif Yayınları.
- TUNAYA, T. Z. (1976). *"İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatımızdaki Yeri"*, Ankara, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık.

- TUNAYA, T. Z. (1989). "*İttihat ve Terakki Bir Çapın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi, Türkiye'de Siyasal Partiler*", İstanbul, Hüniyet Vakfı Yayınları.
- TUNAYA, T. Z. (1995). "*Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*", İstanbul, Arba Yayınları.
- TUNAYA, T. Z. (1996). "*Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi*", İstanbul, Arba Yayıncılık.
- TUNAYA, T. Z. (1998). "*Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*", İstanbul, İletişim Yayınları.
- TUNCAY, M. (1997). "*Siyasal Tarih (1908-1923)*", İstanbul, Cem Yayınları.
- TUNCER, H. (1990). "*Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*", Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- UĞURLU, A. (2008). "*İkinci Meşrutiyet'in İlanı 1908*", İstanbul, Örgün Yayınevi.
- ÜÇOK, C. (1980). "*Siyasal Tarih*", Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- ÜLKEN, H. Z. (1979). "*Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*", İstanbul, Ülken Yayınları,
- ÜNÜVAR, K. (2017). "*İttihatçılıktan Kemalizme İhyadan İnşaaya*", Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi. İstanbul, İletişim Yayınları.
- YALÇIN, H. C. (1920). "*Latin Harfleri*", Resmi Gazete Sayı: 3.
- YERASİMOS, S. (1987). "*Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizans'tan Tanzimat'a*", (Düz. B. KUZUCU,) İstanbul, Gözlem Yayınevi.
- YILMAZ, D. (2001). "*Osmanlı'nın Son Yüzyılı*", Konya, Çizgi Kitabevi.
- YILMAZ, M. (1999). "*Sened-i İttifak'tan Demokrat Partiye Demokrasi İçin Atılan Adımlar*", Kök Araştırmalar Dergisi, Cilt I, Sayı 1, 1999,
- ZURCHER, E. J. (1995). "*Milli Mücadelede İttihatçılık*", (Çev. N. SALİHOĞLU,) İstanbul, Bağlam.
- ZURCHER, E. J. (2014). "*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*", (Çev. Y. SANER,) İstanbul, İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : TOSUN, Hanifi

Eğitim

Derece

Eğitim Birimi

Mezuniyet

Tarihi

Yüksek Lisans

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Devam Ediyor

Lisans

Gazi Üniversitesi

18.06.2015

le.ahbv.edu.tr

